

Verwantschap in geest en gemoed?

Een onderzoek naar de beleving en de verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd door de beroepsmariniers, oorlogsvrijwilligers en zeemiliciens van de Mariniersbrigade

Nienke Alma

Verwantschap in geest en gemoed?

Een onderzoek naar de beleving en de verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd door de beroepsmariniers, oorlogsvrijwilligers en zeemiliciens van de Mariniersbrigade

Masterthesis Maatschappijgeschiedenis van:

Nienke Alma
Amelandstraat 123
1825 NS Alkmaar
nienke.alma@gmail.com
studentnummer: 298932na

Begeleider:

Dr. Hein A.M. Klemann

Tweede lezer:

Dr. J.N.F.M. à Campo

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Hoofdstuk 1 Inleiding	6
Hoofdstuk 2 Mariniers in De Oost, 1945-1949	9
2.1 De opbouw van een nieuwe Mariniersbrigade	9
2.2 Naar Indië	11
2.3 Inzet bij bruggenhoofd Soerabaja	12
2.4 De Eerste Politionele Actie	13
2.5 Overige acties van de Mariniersbrigade in 1947	15
2.6 De reorganisatie en de strijd in 1948	16
2.7 De Tweede Politionele Actie	18
2.8 Na de Tweede Politionele Actie	19
2.9 Demobilisatie	20
Hoofdstuk 3 De Indonesische onafhankelijkheidsstrijd: een controversieel thema	23
3.1 De doofpotthese van Rudy Kousbroek	24
3.2 Reacties op Kousbroek, 1993-1995	26
3.3 Het vervolg van het debat na 1995: de visie van Schulte Nordholt	31
3.4 De 'historisering van de moraal' van Van Doorn en De Beus	33
3.5 Reacties op De Beus	37
3.6 Conclusie	40
Hoofdstuk 4 Theoretisch kader	43
4.1 Veranderingen in het denken over psychische oorlogsgevolgen	43
4.2 Trauma en de rol van pre-existentie	47
4.3 Taboe, erkenning en de verwerking van een trauma	49
4.4 Conclusie	52
Hoofdstuk 5 De samenstelling van de Mariniersbrigade	54
5.1 De passagierslijsten van de troepentransportschepen	54
5.2 Beroepsmariniers	56
5.3 Oorlogsvrijwilligers	58
5.4 Zeemiliciens	62
Hoofdstuk 6 De beleving en verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd	66
6.1 De orale bron	67

6.2	Opzet	69
6.3	De achtergrond van de veteranen	71
	6.3.1 <i>Opvoeding, religie en scholing</i>	72
	6.3.2 <i>De Tweede Wereldoorlog</i>	74
6.4	Indiensttreding	76
	6.4.1 <i>Beroepsmariniers</i>	76
	6.4.2 <i>Oorlogsvrijwilligers</i>	77
	6.4.3 <i>Zeemiliciens</i>	80
6.5	De tijd in Indië	81
	6.5.1 <i>De confrontatie met de gevolgen van geweld en ongelukken</i>	83
	6.5.2 <i>Het brigadegevoel</i>	84
	6.5.3 <i>De houding van de mariniers ten opzichte van de Koninklijke Landmacht</i>	85
	6.5.4 <i>De houding van de mariniers ten opzichte van de diplomatieke onderhandelingen</i>	86
	6.5.5 <i>De houding van de mariniers ten opzichte van de lokale bevolking</i>	87
6.6	Thuisvaren	88
	6.6.1 <i>Wat is thuis?</i>	88
	6.6.2 <i>Demobilisatievoorzieningen</i>	89
	6.6.3 <i>Leven na de Mariniersbrigade</i>	90
6.7	Verwerking	91
	6.7.1 <i>De zichtbaarheid van trauma's</i>	91
	6.7.2 <i>'Positieve' herinneringen</i>	92
	6.7.3 <i>De geïnterviewden over de excessen</i>	94
	6.7.4 <i>Een ander geluid</i>	95
6.8	De verschillen tussen de drie groepen volgens de veteranen zelf	96
6.9	Conclusie	98
Hoofdstuk 7 Slotbeschouwing		101
Bijlage A		106
Bijlage B		108
Bijlage C		110
Bronnen		113
Literatuur		114

Voorwoord

In een voorlichtingsfolder over de masterthesis las ik ooit eens dat je als student moet uitkijken dat je niet in een isolement terecht komt. “Ga er af en toe eens uit!” was het advies, want het schrijven van de masterthesis zou een heel eenzaam proces zijn. Nu denk ik: hebben ze dat nou echt gezegd? Eenzaam? Als ik bedenk hoeveel mensen mij op wat voor manier dan ook hebben geholpen bij het schrijven van deze masterthesis, kan ik toch nooit eenzaam zijn geweest.

Na mijn bachelor geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam was ik toe aan iets anders. Mijn keuze voor de master Maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit maakte ik heel bewust. Uren reizen en veel frustratie over de NS had ik er voor over, want in Rotterdam kon ik nieuwe mensen ontmoeten en kennis maken met nieuwe ideeën en nieuwe invalshoeken. Wat echter de doorslag gaf, was dat de Erasmus Universiteit iets aanbood wat ik in Amsterdam nooit in deze vorm had kunnen doen: het leeronderzoek. Door mijn overstap naar de Erasmus Universiteit heb ik het schrijven van mijn masterthesis een extra dimensie kunnen geven. Daarbij ben ik begeleid door Hein Klemann. Bedankt voor al uw commentaar, het werkstuk is er zeker beter van geworden.

Deze masterthesis is het eindresultaat van een geweldig leeronderzoek bij het Mariniersmuseum. Ik vond het een feest om te mogen werken in een omgeving waar zoveel aardige, geïnteresseerde en behulpzame mensen rondlopen. Van eenzaamheid was absoluut geen sprake. Er was altijd wel een vrijwilliger die een praatje met me wilde maken. En echt, dat heb ik nooit vervelend gevonden! Daarnaast heb ik erg veel steun gehad aan de adviezen van mijn begeleider bij het Mariniersmuseum: Sjak Draak. Bedankt daarvoor!

Natuurlijk was deze thesis nooit tot stand gekomen zonder de hulp van de veteranen. Ik zie mezelf als een bevoorrecht mens, omdat hen heb mogen interviewen. Bedankt dat jullie de herinneringen met mij hebben willen delen. De verhalen zijn van onschatbare waarde geweest voor dit onderzoek. In het bijzonder wil ik Rob Escher bedanken. Hoe had ik alle veteranen kunnen vinden zonder zijn hulp? Bedankt dat u als contactpersoon tussen de veteranen en mij hebt willen optreden, altijd voor mij klaar hebt gestaan met uw adviezen en dat u met mij mee wilde gaan naar alle interviews. Ik heb onze gezamenlijke bezoeken aan de veteranen altijd erg gezellig gevonden.

“*Ga er af en toe eens uit!*” Het is wel een goed idee. Niet omdat ik anders zo eenzaam zou worden, maar omdat De Masterthesis gewoon een leuk gespreksonderwerp is. En dat niet alleen. Praten over de laatste fase van de studie is ook nog eens erg nuttig. Familieleden, vrienden, vriendinnen, collega’s en studiegenoten, bedankt voor jullie interesse en handige tips. De beste ideeën zijn ontstaan tijdens die leuke gesprekken!

Coen, dat ik mijn studie nu ga afronden, heb ik aan jou te danken. Al die maanden heb jij geprobeerd me aan het werk te houden. Ik vond het niet altijd leuk als je me weer naar de computer stuurde. Achteraf ben ik je daar erg dankbaar voor. Die stok achter de deur heb ik nu eenmaal nodig. Bedankt voor je aanmoediging en geduld. Nu kan ik weer uit mijn ‘isolement’ kruipen.

Nienke Alma
Maart 2007

1. Inleiding

In 2002 verscheen *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking*, het proefschrift van Stef Scagliola.¹ Zij heeft onderzoek gedaan naar de Nederlandse oorlogsmisdaden tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd van 1946 tot 1949. Het maatschappelijke debat dat nadien in de Nederlandse samenleving is ontstaan, speelt in haar onderzoek een voorname rol. Scagliola heeft vooral gekeken naar de verwerking van de verschillende groepen die binnen het debat over de oorlogsmisdaden kunnen worden onderscheiden. Groepen militairen die zij onderscheidt zijn de KNIL-militairen, oorlogsvrijwilligers en dienstplichtigen.² Uit het onderzoek is gebleken dat de beleving en de verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd verschilt per groep militairen. Bovendien is de manier waarop de militairen tegen de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd aankijken weer heel anders dan journalisten, politici en historici.

De Indonesische onafhankelijkheidsstrijd is zowel maatschappelijk als historisch gezien een controversieel thema geworden. Na een uitzending van *Achter het nieuws* van de VARA in 1969, waarin een oorlogsveteraan openlijk vertelde over methoden van de Nederlands militairen in Indië, ontstond er een fel debat over de vraag of er wel of geen oorlogsmisdaden door Nederlandse militairen waren gepleegd. Bovendien hadden velen achteraf twijfels over het nut van de Nederlandse interventie in Indië. Scagliola heeft laten zien dat vanuit allerlei maatschappelijke groepen aan het debat werd en nog steeds wordt deelgenomen. Journalisten proberen alle informatie boven tafel te krijgen, terwijl de politiek deze informatie vaak probeert te nuanceren. Van de kant van de historici zijn er al vele studies verricht waarin ieder op een eigen wijze probeert de objectieve waarheid te achterhalen. Hoewel het hun taak in principe niet is, wordt van historici vaak verwacht dat zij een moreel oordeel vellen over het conflict.

De militairen vormen een bijzondere groep in het debat, omdat zij als enigen het conflict van dichtbij hebben meegemaakt. Door eventuele traumatische ervaringen zijn zij kwetsbaarder en kunnen hun reacties op uitspraken van andere groepen emotioneel getekend zijn. De militairen zijn echter verdeeld. Sommigen vinden dat de waarheid inderdaad eindelijk eens boven tafel moet komen, omdat zij uit eigen ervaring weten dat niet alles even netjes

¹ Stef Scagliola, *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (Amsterdam 2002).

² Vrijwilligers en dienstplichtigen kwamen voor in twee verschillende militaire eenheden: de Koninklijke Landmacht en de Mariniersbrigade. Scagliola heeft die twee eenheden echter niet apart onderzocht.

werd afgehandeld. Anderen blijven er van overtuigd dat zij goed werk hebben verricht en wijzen een debat over het nut van de Nederlandse interventie af. Zij voelen zich door een dergelijke discussie afgewezen.

De studie van Stef Scagliola dient als basis voor dit onderzoek. Daar waar Scagliola kijkt naar verschillen in het maatschappelijke debat tussen veteranen, journalisten, politici en historici en naar verschillen in de verwerking tussen KNIL-militairen, oorlogsvrijwilligers en dienstplichtigen, vindt dit onderzoek meer plaats op het microniveau van een specifieke groep militairen: de mariniers van de Mariniersbrigade. In welke groepen kan de Mariniersbrigade worden opgedeeld als gekeken wordt naar de status bij de brigade (beroeps, dienstplichtig of vrijwillig) en de religieuze, politieke en geografische afkomst van de mariniers en in hoeverre verschillen deze groepen van elkaar wat betreft de beleving en de verwerking van het conflict?

Het eerste gedeelte van het werkstuk zal in het teken staan van het theoretisch kader en het historiografisch debat. 'Trauma' en 'Taboe' zijn de centrale begrippen die daarbij aan de orde zullen komen. Wie de beleving en de verwerking door de Indiëveteranen onderzoekt, zal onvermijdelijk stuiten op de problemen die het traumatische karakter van het conflict met zich meebrengt. De heftige ervaringen in Indonesië vonden juist plaats in een periode van het leven waarin een groot deel van de persoonlijke identiteit wordt gevormd. Sommigen hielden aan hun uitzending een trauma over, terwijl anderen veel positiever achterom kunnen kijken. Uit een onderzoek van Withuis naar het verband tussen trauma en cultuur is gebleken dat de beleving van het conflict niet alleen wordt beïnvloed door factoren die voortvloeien uit de strijd zelf, maar ook door factoren van een meer sociaal-maatschappelijke aard.³ Deze factoren spelen ook een rol als de daadwerkelijke strijd achter de rug is en beleving overgaat in verwerking. Zeker wat betreft de beleving en verwerking door de Indiëveteranen kunnen dergelijke sociaal-maatschappelijke factoren van groot belang geweest zijn. Wat is bijvoorbeeld het verband tussen trauma en de cultuur van taboeïsering die in de jaren na de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd in Nederland is ontstaan? En wat doet het ervaren van een gebrek aan erkenning met de verwerking van een trauma? Deze vragen vormen de basis van het theoretisch kader van dit werkstuk.

In tegenstelling tot het maatschappelijke debat over de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd, kwam het historiografisch debat pas vrij recent op gang. De belangrijkste aanjager was publicist Rudy Kousbroek, die in 1994 in zijn essay *De diachronie*

³ J. Withuis, *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur* (Amsterdam 2002).

van de doofpot de wetenschappelijke normen en waarden in de gemeenschap van Indië-specialisten aan de kaak stelde.⁴ Volgens Kousbroek lieten historici pas van zich horen als iets niet alleen historisch, maar ook politiek onomstreden is. Hij was van mening dat er te weinig en te laat over de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd was gepubliceerd en dat historici op die manier hadden geholpen de door de politiek ingestelde doofpotcultuur in stand te houden. Kousbroek verlangde van historici prikkelende en provocerende stellingen. Hij zag hen net als politici en de media als spelers in een collectief proces van historische cultuurvorming. Door zijn uitspraken kwam Kousbroek met veel Indië-deskundigen in aanvaring. Er ontstond een felle discussie over wat de juiste houding van historici zou moeten zijn ten opzichte van controversiële thema's als de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Het is belangrijk om bij deze discussie stil te staan, aangezien ook dit werkstuk handelt over dit controversiële thema.

Nadat ik in het eerste gedeelte van het werkstuk het noodzakelijke kader voor het onderzoek heb gevormd, komt in het tweede deel het onderzoek zelf aan de orde. Allereerst zet ik daarin uiteen in welke groepen de Mariniersbrigade kan worden opgedeeld als gekeken wordt naar de status bij de brigade en hun religieuze en geografische afkomst. Hiervoor heb ik een beroep gedaan op de in het Nationaal Archief gelegen passagierslijsten van de troepentransportschepen. Deze lijsten zijn destijds zeer zorgvuldig bijgehouden en verschaffen belangrijke persoonsgegevens van de uitgezonden mariniers.

Verder heb ik met bijzondere aandacht gekeken naar dagboeken en andere publicaties van de direct betrokkenen. Dikwijls komt uit zulke bronnen duidelijk naar voren met welke groep de betrokkene zich identificeert. Bovendien is het mogelijk om op deze manier iets van de persoonlijke beleving van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd door de militairen te achterhalen. Een dagboek geeft de meest oorspronkelijke weergave hiervan, maar helaas zijn er relatief weinig dagboeken van oud-mariniers in de archieven terug te vinden. Omdat deze dagboeken vaak incompleet zijn of slechts een zeer beknopte beschrijving van de beleving van de tijd in Indië geven, dienden voor dit onderzoek andere, meer recente bronnen gebruikt te worden. Onder meer recente bronnen worden naast schriftelijke publicaties van de veteranen of hun woordvoerders ook interviews verstaan. De interviews die zijn uitgevoerd vervullen een belangrijke ondersteunende functie binnen het onderzoek en nemen daarom een voorname plaats in het tweede deel van dit werkstuk in.

⁴ Rudy Kousbroek, 'De diachronie van de doofpot'. In: *NRC Handelsblad* (29-4-1994).

2. Mariniers in De Oost, 1945-1949

2.1 De opbouw van een nieuwe Mariniersbrigade

De geschiedenis van het Korps Mariniers gaat terug tot 10 december 1665. Toen werd door de Staten van Holland een resolutie aangenomen waarbij de oprichting van een regiment scheepssoldaten, het 'Regiment de Marine', werd vastgesteld. De drijvende krachten achter dit initiatief waren Johan de Witt, raadspensionaris van Holland, en Michiel Adriaansz. De Ruyter, luitenant-admiraal van de Marine. Door de aanneming van de resolutie kon de Marine beschikken over een vast regiment professionele zeesoldaten die specifiek waren toegerust voor gevechtstaken aan boord. Vanaf de achttiende eeuw werden de mariniers niet alleen voor die gevechtstaken ingezet, maar werden zij ook steeds vaker gebruikt als dé specialisten voor amfibische operaties.⁵ De Mariniersbrigade heeft officieel alleen tussen 1943 en 1948 bestaan. Hoewel na 1948 de naam Korps Mariniers weer in gebruik werd genomen, bleven velen doorgaans over de Mariniersbrigade spreken als er werd verwezen naar de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd.

Voor de Tweede Wereldoorlog kende Nederland een Korps Mariniers van 1.100 man. Tijdens de bezetting leefden en werkten de manschappen verspreid over de wereld en was slechts een kleine groep beroepsmariniers operationeel, voornamelijk in het Caraïbische gebied. De geallieerden gaven in 1943 aan dat het wenselijk was dat Nederland aan de strijd in de Grote Oceaan ging deelnemen. Daartoe moest in de eerste plaats een mariniersbrigade worden opgericht, omdat "in het Verre Oosten 'amphibious warfare' op de voorgrond stond".⁶ Nederland was op dat moment nog bezet en kon militair weinig uitrichten. Toch voelde de regering in Londen wel iets voor deelname aan de strijd in de nabije toekomst en zo werden de eerste plannen voor de oprichting van een mariniersbrigade van ongeveer 6.000 man al in 1943 ontwikkeld. De koloniale belangen en de reputatie van Nederland ten opzichte van de geallieerde naties speelden daarbij een grote rol.

De Verenigde Staten waren actief betrokken bij de oprichting van de Mariniersbrigade. De nieuwe troepen stonden dan ook onder Amerikaans gezag en moesten zij aan zij met de Amerikaanse mariniers strijden in het Verre Oosten. De uitrusting, training en bewapening zouden door de Verenigde Staten worden geregeld. Dit betekende dat de

⁵ <http://www.marine.nl/mariniers/profiel/kortegeschiedenis/> (16-01-2007).

⁶ D.C.L. Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949. Wording en inzet in Indonesië* ('s-Gravenhage 1988) 17-18.

Nederlandse mariniers dezelfde uitrusting, training en bewapening kregen als het United States Marine Corps. Om de oprichting en opleiding van de nieuwe Mariniersbrigade voor te bereiden, vertrok in september 1943 de eerste kernkadergroep naar de Verenigde Staten. De groep werd gevormd door 150 mariniers die gestationeerd waren in Suriname en op de Antillen.⁷

Toen het zuiden van Nederland in de tweede helft van 1944 werd bevrijd, werd onmiddellijk begonnen met de werving van personeel voor de Mariniersbrigade. Met uitnodigende posters werd getracht zoveel mogelijk oorlogsvrijwilligers aan te trekken. Vlak na de oorlog was dat de gemakkelijkste en snelste manier om aan marinepersoneel te komen. De oude beroepsmilitairen waren veelal krijgsgevangen gemaakt of ondergedoken en de mobilisatie van dienstplichtigen werd bemoeilijkt doordat delen van de persoonsregistratie tijdens de bezetting was verdwenen.

In de Verenigde Staten werd de Mariniersbrigade gevormd in het grootste en modernste opleidingskamp van het USMC: Camp Lejeune in North Carolina. De tocht naar de Verenigde Staten ging via Roseneath in Schotland, waar de nieuwe rekruten in Amerikaans uniform werden gestoken. De eerste contingenten die naar Camp Lejeune vertrokken waren nog klein, maar naarmate de bevrijding van Nederland vorderde, ging de werving van oorlogsvrijwilligers beter lopen en kwam er meer personeel beschikbaar. In juni 1945 vertrokken er elke week 300 manschappen naar de Verenigde Staten.⁸ De werving van oorlogsvrijwilligers ging door tot december 1945. Er kon vervolgens pas in mei 1946 worden begonnen met de werving van beroepsmariniers. Eerst moest duidelijk worden hoeveel personeel er nog voor de Mariniersbrigade benodigd was. Bovendien moest de kazerneruimte in Nederland worden uitgebreid.⁹

De voornaamste taak van de nieuw te vormen Mariniersbrigade werd het bevrijden van Nederlands-Indië. De capitulatie van Japan op 15 augustus 1945 kwam sneller dan verwacht en stelde zowel de Nederlandse als de Amerikaanse regering voor een dilemma. Wat moest er nu met de Mariniersbrigade gebeuren? Voor de Verenigde Staten was met de Japanse capitulatie de strijd rond de Grote Oceaan ten einde. Zij hadden weinig belang meer bij het trainen van Nederlandse militairen op Amerikaanse bodem en wilden daarom zo snel mogelijk van het samenwerkingsverband af. Bovendien wilde de Amerikaanse regering zich verre houden van een eventueel koloniaal conflict. De situatie in Indië was echter allerminst

⁷ Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949*, 20-34.

⁸ R.E. van Holst Pellekaan, *Tienduizend vrije vogels. Oorlogsvrijwilligers bij de Koninklijke Marine 1944-1950* (Amsterdam 1993) 18-25.

⁹ Ibidem.

onder controle. Het was Nederland, verarmd door de oorlog, er alles aan gelegen om de militaire samenwerking met de Verenigde Staten zo lang mogelijk te handhaven, zodat een volwaardige mariniersbrigade naar het Verre Oosten kon worden uitgezonden. Hun taak was niet meer het bevrijden van Indië van de Japanners, maar het handhaven van orde en vrede, wat in de praktijk zou uitlopen op een strijd tegen de Republiek.¹⁰

2.2 Naar Indië

Vanaf september 1945 werd de aanvoer van rekruten naar de Verenigde Staten gestopt. De training van de rekruten die daar al zaten, kon worden voortgezet in het minder luxe Camp Davis. Daarnaast gaven de Amerikanen de garantie dat de levering van alle benodigde uitrusting en munitie voor de gehele te vormen brigade kon doorgaan totdat alle beloofde goederen op de juiste plek waren beland. In november 1945 konden uit de groep mariniers in de Verenigde Staten twee gevechtsklare infanteriebataljons worden gevormd. Ook de geniecompagnie, de medische compagnie en de bevoorradingsafdeling gereed. Een derde infanteriebataljon moest worden aangevuld met personeel uit Nederland, evenals de motortransportcompagnieën, de zware wapencompagnie, de tankcompagnie en de amfibietractorcompagnie. De eerste groep vertrok met het ms. Noordam op 17 november 1945 naar Indië. Het verblijf van Nederlandse mariniers in de Verenigde Staten eindigde met het vertrek van de laatste militairen in december 1945.¹¹

Figuur 1: vertrekschema van de Mariniersbrigade uit de VS eind 1945¹²

Datum	Schip	Officieren	Schepelingen	Ton materiaal
17 november	ms. Noordam	105	1.939	750
18 november	ms. Fort Nassau	1	10	3.820
2 december	ms. Ruysdael	1	31	4.392
11 december	ms. Bloemfontein	94	1.917	954
20 december	ms. Aldabi	1	10	3.547
20 januari	ms. Terborg	-	-	2.033

De reis per schip vanuit de Verenigde Staten naar Indië voerde eerst over de Atlantische Oceaan, vervolgens langs Gibraltar over de Middellandse Zee naar het Suez-kanaal. Na een

¹⁰ Van Holst Pellekaan, *Tienduizend vrije vogels*, 27.

¹¹ Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949*, 57-73.

¹² Ibidem, 70.

korte stop bij Jemen ging het verder via Ceylon naar het Verre Oosten. Daar kwam het marinierstransport echter voor een onaangename verrassing te staan. De Britten voerden op dat moment het bevel over heel Nederlands-Indië en zij stonden niet toe dat Nederlandse militairen voet op Indische bodem zetten. Naar de mening van de Britten was de situatie vooral op Java dermate instabiel dat het verschijnen van Nederlandse militairen als olie op het vuur zou kunnen werken. De commandant van de Britse troepen in Nederlands-Indië, Philip Christison, sprak daarover tegen het hoofd van het Britse South East Asia Command (SEAC), Lord Louis Mountbatten:

*“I must insist that not one single further Dutch soldier is to land in Java until [the] situation is clarified. If any further Dutch troops are landed here, civil war in which British and Indian troops must certainly become involved is inevitable.”*¹³

Het gevolg was dat ms. Noordam en ms. Bloemfontein met de Nederlandse mariniers aan boord niet naar Java konden afreizen totdat de overdracht van Indië aan Nederland rond was. De schepen weken daarom uit naar Malakka, waar de mariniers werden ontscheept en gedurende enkele weken werden gestationeerd op het terrein van de voormalige rubberonderneming Ladang Geddes. In Malakka kon de tijd worden gedood met het opbouwen van het militaire kamp en het houden van allerlei oefeningen.¹⁴

2.3 Inzet bij bruggenhoofd Soerabaja

Pas in maart 1946 vonden de Britten de tijd rijp voor Nederlandse aanwezigheid op Java. De mariniers werden overgebracht naar Soerabaja, waar geleidelijk de posities van de Britse soldaten werden overgenomen. De stad lag in puin en vormde slechts een klein Nederlands bruggenhoofd temidden van een gebied dat onveilig was door de aanwezigheid van de vrijheidsstrijders van de Republiek die Soekarno had uitgeroepen. De mariniers kregen niet alleen te maken met de min of meer geregelde troepen van de TRI (*Tentara Republik Indonesia*, later TNI: *Tentara Nasional Indonesia*), maar ook met de uit een door de Japanners opgezette nationalistische jeugdbeweging afkomstige pemuda's. De mariniers ondervonden echter gedurende alle jaren in Indië vooral veel last van de zogenaamde peloppers, de guerrillavorhoede van de TRI die in de gewone burgerbevolking opging. Nadat de X-brigade van de Landmacht was gearriveerd en deze de stadsverdediging op zich

¹³ Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949*, 75.

¹⁴ *Ibidem*, 85-94.

nam, werd de mariniersbrigade verantwoordelijk voor de verdediging van de 60 kilometer lange buitenlinie van Soerabaja. De laatste Britse troepen verlieten Soerabaja op 10 mei 1946. Vanaf dat moment lag het bevel over Soerabaja en omgeving bij de Mariniersbrigade en de X-brigade die samen de A-divisie vormden.¹⁵

Tot oktober 1946 konden de Nederlandse troepen weinig tegen de TRI uitrichten, omdat ze gebonden waren aan de orders van de Britten die officieel nog tot 30 november het bevel op Java en Sumatra in handen hadden. Daarbij werd op 15 november het bestand van Linggadjati gesloten. De wapenstilstand hield overigens niet in dat de Mariniersbrigade niets te doen had. Het bestand en de bijbehorende demarcatielijn werden voortdurend door de TRI overtreden. Daarom zag de Nederlandse legerleiding zich genoodzaakt om kampongs buiten de frontlinie van TRI infiltraties te zuiveren. Zo werd eind januari 1947 het gebied onder Nederlandse invloedssfeer uitgebreid met de vruchtbare Porong-delta en werd de kali¹⁶ Porong de nieuwe demarcatielijn. De TRI greep vervolgens naar nieuwe middelen om de Nederlandse militairen onder druk te zetten: inundaties. De Mlirip-sluizen bij Modjokerto werden open gezet, waardoor de Porong-delta onder water kwam te staan. De plaatselijke bevolking ondervond hiervan zoveel schade (denk aan verrotting van de oogst en het uitbreken van besmettelijke ziekten) dat Nederland ingreep. Op 17 en 18 maart 1947 werd de demarcatielijn ondanks het bestand opnieuw opgeschoven.¹⁷

2.4 De Eerste Politionele Actie

Nederland streefde ernaar alle bepalingen in het bestand van Linggadjati zo snel mogelijk ten uitvoer te brengen. Dit hield naast het beëindigen van de vijandelijkheden de oprichting in van de Verenigde Staten van Indonesië, waarbinnen de Republiek een voorname rol zou kunnen spelen. Voorwaarde was wel dat de Republiek een effectieve militaire organisatie opbouwde die de orde en vrede in de nieuw te vormen staat kon bewaren. In de loop van 1947 werd echter duidelijk dat de Republiek aan deze voorwaarde niet kon of wilde voldoen. In april 1947 nam de Nederlands-Indische regering daarom de eerste initiatieven voor militaire actie. Volgens de regering kon de Republiek alleen met militaire middelen, die in 1947 in Indië voldoende voor handen waren, worden gedwongen politieke concessies te doen.¹⁸ Er waren echter niet alleen politieke redenen voor militair ingrijpen. Alleen op Java en Sumatra moest

¹⁵ Van Holst Pellekaan, *Tienduizend vrije vogels*, 67-73.

¹⁶ Rivier(tje).

¹⁷ Van Holst Pellekaan, *Tienduizend vrije vogels*, 73-87.

¹⁸ P.M.H. Groen, "Ceterum censeo Djocjakartum esse delendum" in: G. Teitler en P.M.H. Groen (eds.), *De politionele acties* (Amsterdam, 1987) 91-120, aldaar 91-92.

al een troepenmacht van bijna 100.000 man op de been gehouden worden. Dit was voor Nederland zo vlak na de oorlog financieel nauwelijks op te brengen. Voor de Tweede Wereldoorlog vloede niet minder dan 15% van het nationaal inkomen van Nederland uit Nederlands-Indië in de vorm van dividenden, salarissen, renten en handels- en scheepvaartwinsten. Van deze inkomsten was na de oorlog door de interne problemen op voornamelijk Java en Sumatra weinig meer over. Door militaire actie kon het Nederlandse kapitaal op deze eilanden worden veiliggesteld en de economische bedrijvigheid worden hersteld. Militaire actie was zodoende essentieel om de wederopbouw in Nederland te bespoedigen en de troepenmacht in Indië te kunnen financieren.¹⁹

In juli 1947 was de maat definitief vol en werd de militaire leiding in Indië gemachtigd voor een zo beperkt mogelijke militaire actie om economisch afgeronde gebieden en belangrijke economische objecten veilig te stellen. Tijdens de Eerste Politieele Actie, die niet toevallig de naam 'Operatie Produkt' kreeg, was er voor de Mariniersbrigade in Oost-Java een belangrijke rol weggelegd. Op 20 juli werden er een tweetal landingen op de oostpunt van Java uitgevoerd waarna de belangrijke havenstad Probolinggo kon worden bezet. Vervolgens trokken de mariniers, opgedeeld over verschillende colonnes en ondersteund door KNIL-militairen, verder landinwaarts om onder andere de grootste suikeronderneming van Indië in handen te krijgen: Djatiroto. Toen de bezetting van de oostpunt was voltooid wachtte de Mariniersbrigade een nieuwe taak: het leggen van een directe landverbinding tussen de oosthoek en het bruggenhoofd bij Soerabaja. Deze actie 'Product Zuid' was een van de zwaarste tijdens de gehele Eerste Politieele Actie, waarbij drie doden en vijftien gewonden vielen.

Na berichten over ernstige verwoestingen van de kant van de TRI in de tweede stad van Oost-Java, Malang, werd besloten dat de Mariniersbrigade de stad moest bezetten. Na deze actie werd een gedeelte van de Mariniersbrigade overgeplaatst naar Soerabaja om zich voor te bereiden op een nieuwe taak. Al lange tijd waren er berichten over 6.000 TRI manschappen die terreur zouden plegen op het nabij gelegen eiland Madoera. Omdat de plaatselijke bevolking in grote armoede leefde en er als gevolg van de zware hongersnood veel slachtoffers vielen, was voor Nederland spoedig militair ingrijpen gewenst. Voor de bezetting van Madoera had de Mariniersbrigade precies 22 uur de tijd, omdat er in de politieke onderhandelingen een nieuw staakt-het-vuren was overeen gekomen. De TRI zorgde echter voor dusdanig veel weerstand dat op het moment dat het bestand inging, 4 augustus

¹⁹ P.F. Maas en J.E.C.M. van Oerle, 'Het leger te gelde' in: P.M.H. Groen en G. Teitler (eds.), *De politieele acties* (Amsterdam, 1987) 11-28.

1947 middernacht, slechts de helft van het eiland onder controle was. Toch was van hoger hand bepaald dat de Eerste Politie Actie ten einde was en moest de strijd tot ongeloof van veel militairen worden gestaakt.²⁰

2.5 Overige acties van de Mariniersbrigade in 1947

Met het staakt-het-vuren was het tijd om de bezette gebieden onder controle te houden en zoveel mogelijk te zuiveren van TRI infiltranten. Steeds meer ontstond er een guerrilla-oorlog. De mariniers zaten in Oost-Java overal waar belangrijke objecten als bruggen, sluizen, telefooncentrales en fabrieken moesten worden beschermd. Deze objecten konden erg afgelegen zijn en ook dat zorgde voor specifieke moeilijkheden. De leefomstandigheden op de buitenposten konden erg primitief zijn. Bovendien gingen de aanvallen en de sabotage van kleine groepen peloppers gewoon door en was het in de dichte jungle moeilijk om hen uit te schakelen. Het kostte veel inspanning om het bezette gebied open en functionerend te houden, laat staan om het te zuiveren. In de gehele Oosthoek ondervonden de Mariniersbrigade en de ingezette KNIL-militairen veel hinder van meer of minder georganiseerde guerrillagroepen. De Nederlandse militairen hadden vooral te maken met sabotage van de infrastructuur, zowel wat betreft transportmogelijkheden als wat betreft het Indische bestuur. Nederland probeerde deze guerrillatactieken tegen te gaan door kleinschalige patrouilles uit te voeren, maar deze waren maar matig effectief. Oost-Java bleef gevaarlijk; juist tijdens de periode tussen beide politie acties lieten de peloppers zich veelvuldig gelden, waardoor er aan Nederlandse zijde aanmerkelijk meer slachtoffers vielen dan tijdens de Politie Acties.²¹

Op 1 november 1947 was er door de Veiligheidsraad een resolutie aanvaard waarin werd bepaald dat iedere uitbreiding van de Nederlandse machtssfeer, ook binnen de demarcatielijn, niet te verenigen viel met het gesloten bestand. Zuiveringsacties waren alleen toegestaan als personen of goederen in bewijsbaar gevaar verkeerden. In de praktijk belemmerde deze resolutie de Nederlandse activiteiten nauwelijks. In de loop van 1947 werd getracht door een aantal kleine offensieve acties uit te voeren de verschillende verzetshaarden in Oost-Java uit te schakelen.

Met 'Operatie Carthago' (5-6 september 1947) werd een landing uitgevoerd met zware voertuigen om het gebied Asembagoes te heroveren. De missie slaagde, maar veel tegenstand hadden de mariniers dan ook niet ondervonden. Het verzet was door de duidelijke

²⁰ Van Holst Pellekaan, *Tienduizend vrije vogels*, 87-97.

²¹ Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949*, 197-208.

Nederlandse troepenverplaatsingen van tevoren gewaarschuwd en op de vlucht geslagen.²² De bezetting van de rest van Madoera werd uitgevoerd met ‘Operatie Overwal’ (oktober 1947). Het feit dat het voor heel Indië belangrijke zoutgebied bij Kalianget nog in handen was van de TRI en de bevolking nog steeds onder erbarmelijke omstandigheden leefde was voor Nederland reden om met de bezetting van heel Madoera haast te maken. Politiek gezien lag deze actie gevoelig, maar met de stelling dat ‘de demarcatielijn op Madoera een beweeglijke was en het niet bezette gedeelte als patrouillegebied gold’ legitimeerde Nederland de snelle actie. Zonder al te veel problemen werd Madoera onder controle gesteld. Pas op 21 november werd dit om politieke redenen wereldkundig gemaakt.²³ ‘Operatie Hannibal’ (november 1947) had ten doel de rust in het uiterste zuidoosten van de oosthoek te laten weerkeren. In de streek rond Kalipait en Kesilir waren nieuwe guerrillakrachten opgeleid en ingezet. De actie werd bemoeilijkt door het klimaat (warmte, veel malaria) en de vele sabotagegevallen op de weg, maar desondanks slaagden de mariniers erin het gebied weer onder controle te krijgen.²⁴

2.6 De reorganisatie en de strijd in 1948

Al in 1946 was duidelijk dat de Mariniersbrigade in haar huidige vorm (ongeveer 6.000 man met Amerikaanse uitrusting) vanaf 1 januari 1948 niet meer in stand kon worden gehouden. De bouw van de vloot had prioriteit en vereiste dermate grote investeringen dat er geen financiële ruimte meer was om de Mariniersbrigade in 1948 operationeel te houden. Bovendien zou er in de loop van de eerste helft van 1948 een einde komen aan het dienstverband van de grote groep oorlogsvrijwilligers binnen de Mariniersbrigade en was het onduidelijk of alle posities konden worden afgelost door zeemiliciens (dienstplichtige mariniers). Daarom werd besloten om de brigade per 1 januari 1948 op te heffen en te reorganiseren tot een Korps Mariniers van kleinere omvang, die beter toegerust zou zijn voor de uit te voeren marinetaken. Het nieuwe Korps bestond uit een regiment van drie infanterie bataljons, waarvan er twee te velde operationeel waren. Het derde bataljon werd gestationeerd in Soerabaja en was ingesteld voor de opleiding van nieuwe troepen en de levering van reserve-eenheden. Veel specialistische eenheden en ondersteunende diensten werden ingekrompen of opgeheven. Vooral de opheffing van het eigen geniebataljon verzwakte de gevechtskracht van de gereorganiseerde Mariniersbrigade. Voortaan moesten de mariniers voor veel ondersteunende diensten terugvallen op manschappen van de Landmacht of van het

²² Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949*, 210-212.

²³ Van Holst Pellekaan, *Tienduizend vrije vogels*, 98-101.

²⁴ Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949*, 212-214.

KNIL. Na de reorganisatie was het personeelsbestand van de Mariniersbrigade ingekrompen van 6.344 tot 4.350 man.²⁵

Tijdens de reorganisatie, half januari 1948, werd er aan boord van het Amerikaanse marineschip 'Renville' een nieuw bestand tussen Nederland en de Republiek ondertekend. Daarbij werd er een nieuwe demarcatielijn vastgesteld en werd besloten dat alle TNI-strijders die zich nog in het door Nederland gecontroleerde gebied bevonden in februari moesten worden geëvacueerd. Al snel bleek dat lang niet iedereen zich had gemeld. Daardoor bleven er verschillende verzetsgroepen in Nederlandse gebied actief. Na de evacuatie voerde de A-divisie, met daarin een infanteriebataljon van de Mariniersbrigade, de operatie Bezem uit, om Oost-Java van 'subversieve elementen' te zuiveren. Er kon echter niet worden voorkomen dat guerrillastrijders actief bleven en dat vele geëvacueerden terugkeerden. De mariniers werden overal in Oost-Java, in steden en op afgelegen buitenposten, ingezet om guerrilla tegen te gaan. Officieel was er in 1948 sprake van een staakt-het-vuren, maar in werkelijkheid vielen er tijdens de vele patrouilles en kleinschalige zuiveringsacties relatief veel slachtoffers. Vooral deze periode werd gekenmerkt door guerrilla en contra-guerrilla.²⁶

Terwijl op politiek niveau de onderhandelingen over soevereiniteitsoverdracht door de voortdurende bestandsschendingen in een impasse raakten, daalde het moreel onder de militairen. De situatie was uitzichtloos: Nederland kreeg maar geen greep op de guerrilla van het TNI, de pemoeda's en de peloppers. Ondertussen mocht er tot grote onvrede van de militair ter plekke niet op grote schaal worden ingegrepen, omdat er officieel een staakt-het-vuren van kracht was. Voor velen werd het steeds minder duidelijk waarvoor er nog werd gevochten en waarvoor er nog slachtoffers vielen. Ook werd de thuisvaart van de militairen door de onoverzichtelijke situatie voortdurend uitgesteld. Alle manschappen in Indië maakten tijdens hun verblijf dezelfde ontwikkelingsgang door: eerst het enthousiasme voor het nieuwe, daarna de verveling en de vereenzaming en vervolgens de naderende terugkeer naar Nederland die alle aandacht opeiste. Om het morele peil te verhogen werd actieve vrijetijdsbesteding gestimuleerd en de banden met het thuisfront versterkt. Het hing echter af van de plaats waar de militair diende of er voor hem veel ontspanningsmogelijkheden waren. Op de buitenposten waren de voorzieningen wat betreft voedsel en uitrusting al zeer beperkt en moesten de militairen voor hun eigen ontspanning zorgen.²⁷

²⁵ Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949*, 220-236. Voor de exacte samenstelling van de Mariniersbrigade na de reorganisatie van 1948 zie ook bijlage D in dit boek, pag. 333-334.

²⁶ Ibidem, 237-251.

²⁷ J.W.M. Schulte, 'Soldaten, legerleiding en thuisfront: een belangengemeenschap onder een ongelukkig gesternte' in: G. Teitler en P.M.H. Groen (eds.), *De politionele acties* (Amsterdam, 1987) 29-43, aldaar 39-41.

2.7 De Tweede Politionele Actie

De planning van een tweede Politionele Actie was een zegen voor het moreel van de troepen. In hun ogen had het veel te lang geduurd voordat de politiek de ingrijpende beslissing nam om tot actie over te gaan. Dat leek uiteindelijk de enige mogelijke oplossing. Nederland was niet bereid om te onderhandelen over een soevereiniteitsoverdracht zolang de Republiek het Renville-bestand schond. Aan de andere kant voelde de Republiek zich niet verantwoordelijk voor het optreden van de kleine groepen peloppers. Het uitschakelen van de Republikeinse regering, het vernietigen van het TNI en de verovering van het hart van de Republiek, Midden-Java, waren na lang wikken en wegen voor de Nederlandse onderhandelaars de enige mogelijkheden om de impasse te doorbreken.²⁸

De Mariniersbrigade kreeg de taak om tijdens de Tweede Politionele Actie ‘Operatie Zeemeeuw’ uit te voeren. Hierbij was het de bedoeling om in de periode 19 december – 31 december 1948 het gedeelte van Oost-Java te bezetten dat globaal het gebied vanaf de kust tot Madioen en Modjokerto omvatte. De brigade werd hiertoe opgedeeld in vier tactische colonnes, die de namen ‘Kievit’, ‘Arend’, ‘Buizerd’ en ‘Ekster’ kregen. ‘Kievit’ kreeg als taak de grote bruggen over de kali Solo te bezetten en te beschermen en de olieinstallaties van Tjepoe in te nemen. ‘Arend’ moest via de plaats Ngawi en het vliegveld van Maospati naar de stad Madioen oprukken. Ook colonne ‘Buizerd’ was bestemd voor de bezetting van Madioen. Deze groep zou echter 36 uur later landen en een meer westelijke route volgen. Na de bezetting van Madioen was het de taak van ‘Buizerd’ om een verbinding met Modjokerto tot stand te brengen. ‘Ekster’ omvatte de staf van de brigade, de verbindingdienst, een kleine reserve en peloton genie-veldcompagnie van het KNIL. Deze colonne was bestemd voor het inrichten van een verbindingspost op strand waar de landingen plaatsvonden.²⁹

De uitvoering van de Tweede Politionele Actie kan door de vele moeilijkheden die onderweg werden ondervonden nauwelijks een succes worden genoemd. De TNI kreeg alle gelegenheid om zich op de komst van de mariniers voor te bereiden, omdat de landing op het moment dat de schepen al voor de kust lagen met 24 uur werd uitgesteld. De tegenstander kon de schepen voor de kust zien liggen en daardoor was het tactische verrassingselement van de actie teniet gedaan. Bovendien bleek het verzet van de Republiek verkeerd te zijn ingeschat. Er was gedacht dat door de bezetting van de politieke centra van de Republiek geordend

²⁸ Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949*, 252-258.

²⁹ *Ibidem*, 259.

verzet niet meer mogelijk was. De verbinding met de politieke leiding werd immers afgesneden. In regionale centra bleek de militaire macht van de TNI echter nog uitstekend te functioneren. De guerrilla kwam meer uit volkswil voort dan verwacht en werd tijdens de Tweede Politiële Actie in alle hevigheid voortgezet.³⁰ Zo waren op het moment dat de landing plaatsvond al vele wegen en bruggen vernield. Een snelle opmars van de mariniers, die het zonder eigen genieregiment moesten doen, werd daardoor vrijwel onmogelijk.³¹

De weersomstandigheden waren ook een bepalende factor. De militaire leiding had erop aangedrongen voor het begin van de regentijd (1 december) actie te ondernemen, maar om politieke redenen bleek dat niet mogelijk. De wegen waren tijdens 'Operatie Zeemeeuw' vaak in onbegaanbare modderpoelen veranderd en daardoor was het zware materieel eerder een blok aan het been dan een nuttig hulpmiddel. Een groot deel van de opmars naar Madioen moest te voet worden afgelegd. Hoewel de mariniers onderweg weinig tegenstand ondervonden, was de uitputting groot toen men met een vertraging van dagen het einddoel bereikte.³²

2.8 Na de Tweede Politioenele Actie

Op 31 december stelde de Nederlandse regering dat de Politioenele Acties moesten worden beëindigd. De grotere centra van de Republiek waren bezet. Nu moest worden overgegaan op verdere zuivering van de bezette gebieden. De Mariniersbrigade kreeg de taak om het regentschap Soerabaja en de residentie Bodjonegoro te bezetten. Hier kwam later de controle over de omgeving van Modjokerto en de Sidoardjo-delta bij. Dit alles hield in dat de strijd allerm minst voorbij was. Bodjonegoro moest nog worden overmeesterd en de TNI ging door met het opblazen van bruggen en het onder druk zetten van het binnenlandse bestuursapparaat. Ondertussen nam de internationale druk op Nederland toe en werd er in de loop van 1949 stap voor stap toegewerkt naar een soevereiniteitsoverdracht. Dit had desastreuze gevolgen voor het moreel van de troepen. Terwijl zij aanvoelden dat de strijd uiteindelijk tot niets zou leiden, kwamen er nog steeds kameraden tijdens patrouilles om het leven. Daarnaast bestond er nog steeds grote onzekerheid over het moment waarop iedereen eindelijk naar huis kon gaan.³³

³⁰ Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949*, 274.

³¹ *Ibidem*, 262.

³² *Ibidem*, 274-275.

³³ *Ibidem*, 290-301.

Voor 1949 stond er opnieuw een reorganisatie van de Mariniersbrigade op de rol. Deze reorganisatie hield in dat de brigade werd verkleind tot een Amphibisch Bataljon en had op 1 januari 1949 moeten aanvangen en op 1 maart voltooid moeten zijn. Vanwege de Tweede Politionele Actie en de militaire taken daarna had de militaire leiding van deze streefdata moeten afzien. De opheffing van de Mariniersbrigade zou de problemen met de troepenbezetting in Oost-Java op de korte termijn onaanvaardbaar groot maken. Binnen de Mariniersbrigade bestonden er echter grote problemen met het personeelsbestand: vele contracten waren al verlengd en konden niet zomaar opnieuw worden verlengd. Verschillende officieren wachtten al geruime tijd op de thuisreis en vervangers stonden niet zomaar klaar. Datzelfde gold overigens voor veel functies. Ook aan materieel begon een tekort te bestaan. Omdat de opheffing voor de maanden januari en februari gepland stond, was er al geruime tijd geen aanvulling van nieuwe goederen ontvangen. Bovendien raakte het materieel verouderd en was er geen nieuw materieel voor handen. Duidelijk was dat er met de reorganisatie haast moest worden gemaakt. Op 20 mei werd een infanterie bataljon omgevormd tot het nieuwe Amphibisch Bataljon, dat onder direct bevel van de A-divisie kwam te staan. Voor de rest van de mariniers was hun diensttijd in Indië in juni 1949 ten einde.³⁴

2.9 Demobilisatie

De Nederlandse overheid was zich ervan bewust dat goede opvang van de gedemobiliseerde militairen van groot maatschappelijk belang was, zeker in de tijd dat de Nederlandse wederopbouw langzaam ging. De militairen zelf hadden weinig vertrouwen in een goede opvang. De overheid was in hun ogen in het verleden al veel beloften niet nagekomen. De repatriëring van veel militairen werd talloze malen uitgesteld, waardoor de diensttijd in Indië uiteindelijk veel langer duurde dan verwacht. Bovendien werd de houding van de Nederlandse politiek ten opzichte van de Republiek niet erg op prijs gesteld. Een geslaagde demobilisatie moesten de militairen “eerst zien, dan geloven”.³⁵

De stroom thuishkomende militairen kwam begin 1948 goed op gang. Hun opvang was een enorme operatie waar de overheid de eerst-verantwoordelijke voor was. Daartoe werd op 20 september 1947 de Nationale Demobilisatie Raad (NDR) opgericht. In de NDR waren

³⁴ Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949*, 303-309.

³⁵ J. Hoffenaar, 'Geen woorden maar daden. De terugkeer van de Nederlandse militairen uit Indonesië (1947-1951)' in: J. Hoffenaar en G. Teitler (eds.), *De Politionele Acties. Afwikkeling en verwerking* (Amsterdam, 1990) 79-90, aldaar 83.

overheidsinstanties, particuliere en kerkelijke organisaties, thuisfronten, militaire bonden en werkgevers- en werknemersorganisaties vertegenwoordigd. Het geheel stond onder leiding van Prins Bernhard en was bedoeld om de demobilisatie-inspanningen van zowel de overheid als van particuliere zijde in goede banen te leiden.³⁶

Het demobilisatiebeleid was gebaseerd op de bepalingen uit het *Besluit Demobilisatievoorzieningen 1948*. Deze bepalingen werden op een overzichtelijke wijze gebundeld in het gemakkelijk leesbare boekwerk *In een notedop*, dat aan iedere militair tijdens de terugreis naar Nederland werd uitgereikt. De bepalingen in dit boekwerk waren in de eerste plaats bedoeld voor militairen van de Koninklijke Landmacht, maar golden ook voor de manschappen van de Mariniersbrigade.³⁷ Naast *In een notedop* kregen de militairen aan boord informatie en brochures waarin de werking van de plaatselijke demobilisatieraden en andere demobilisatie-instanties werd beschreven, zodat ze zich een beeld konden vormen van de werkgelegenheid in de eigen regio. De overheid streefde ernaar een niet al te rooskleurig beeld te schetsen en de hoge verwachtingen van de militairen te temperen. Het was in eerste instantie de bedoeling dat de militair, als het even kon, zijn oude beroep weer oppakte. Later kon eventueel worden uitgekeken naar iets anders. Het gevolg van de voorlichting van de overheid was dat de veteranen uiteindelijk een pessimistischer beeld hadden van de arbeidsmarkt thuis dan dat in werkelijkheid het geval was.³⁸

De debarkatie vond plaats volgens een vast schema, waarbij de militairen die de verste reis naar huis moesten afleggen als eerste het schip mochten verlaten. Na een korte plechtigheid op de kade moest iedereen zich melden in een debarkatieloods. Daar werd een Kort Verlof verleend van veertien dagen voor ieder jaar diensttijd buiten Nederland om te wennen aan het nieuwe leven thuis en om zich te oriënteren op de toekomst. Tevens moesten de militairen zich in deze periode melden bij een van de 24 regionale kantoren van de Sociale Dienst van het Ministerie van Oorlog, die het voorportaal waren van de arbeidsbemiddeling.³⁹ In de loods kregen ze geld en distributiemiddelen waarmee in de eerste behoeften bij thuiskomst kon worden voorzien.⁴⁰ Na het Kort Verlof kozen sommige mariniers ervoor zich aan te melden als beroepsmarinier. De meesten keerden echter definitief terug naar het burgerbestaan. Voor de demobilisatie werden alle afzwaaiende mariniers verwacht bij een

³⁶ Hans Meijer, "'Zo snel mogelijk gedumpt'? De opvang van de uit Indië teruggekeerde KL-militairen 1948-1951' in: Martin Elands (ed.), *Oost west thuis best? De opvang van de uit Nederlands-Indië teruggekeerde militairen 1948-1951* (Doorn 2004) 9-53, aldaar 12.

³⁷ T. van der Dool en G. Blokhuis, *De nieuwe demobilisatievoorzieningen. In een notedop. Voor militairen van de Koninklijke Landmacht die werkelijke dienst in Nederlandsch-Indië hebben verricht* ('s-Gravenhage 1948) 15.

³⁸ Meijer, "'Zo snel mogelijk gedumpt'?", 15-16.

³⁹ Ibidem, 15-17.

⁴⁰ Van der Dool, *In een notedop*, zie bijlage A.

demobilisatiecentrum in Rotterdam of Voorschoten. Daar werden ze voor de laatste keer medisch gekeurd en werden alle formaliteiten ten aanzien van het ontslag vervuld.⁴¹

Eenmaal terug in de burgermaatschappij kon de Indië-veteraan aanspraak maken op een veelheid aan speciale regelingen op het gebied van financiën, scholing, arbeidsbemiddeling en huisvesting.⁴² Voor hulp en informatie konden ze terecht bij het plaatselijke demobilisatiecomité. In 1950 kende Nederland ruim 500 van zulke comités, waarvan meestal de burgemeester aan het hoofd stond. Met de plaatselijke demobilisatiecomités trachtte de overheid de voorzieningen voor veteranen zoveel mogelijk te decentraliseren. De veteranen werden geacht in hun eigen leefomgeving hun weg te vinden en bovendien hoopte de overheid door middel van decentralisatie de drempel om op het demobilisatiecomité af te stappen te verlagen.⁴³

Cijfermatig blijken de materiële inspanningen van de demobilisatieraden en comités een groot succes te zijn geweest. Toen in 1951 de laatste beroepsmilitairen uit Indië terugkeerden was het percentage werkloze gedemobiliseerden te verwaarlozen klein. Daarom was de overheid van mening dat er geen reden meer bestond om de demobilisatieraden en comités nog in stand te houden. In de tweede helft van 1951 werd het hele demobilisatieapparaat ontmanteld. Op het gebied van huisvesting waren overigens nog lang niet alle veteranen voor bemiddeling in aanmerking gekomen.⁴⁴ De cijfers toonden een gunstig beeld, maar in werkelijkheid viel de aanpassing aan het burgerleven veel veteranen zwaar. Velen stuitten op onbegrip bij het thuisfront. De Indonesische onafhankelijkheidsstrijd was voor de familie en vrienden thuis letterlijk een 'ver van mijn bed show'. De aanpassingsproblemen van de veteraan konden volgens hen het beste worden opgelost door maar zo snel mogelijk aan het werk te gaan. In Nederland in de jaren vijftig was er geen plaats voor gezeur. Immateriële steun, bijvoorbeeld in de vorm van professionele psychologische hulp, was wel voor handen, maar de drempel om er gebruik van te maken was hoog. De meeste veteranen pasten zich aan de mentaliteit van de wederopbouw aan. Daarmee waren de problemen en onderhuidse gevoelens echter nog niet verdwenen.⁴⁵

⁴¹ Meijer, "'Zo snel mogelijk gedumpt'?" 15-17.

⁴² Van der Dool, *In een notedop*, zie bijlage A.

⁴³ Meijer, "'Zo snel mogelijk gedumpt'?" 18.

⁴⁴ *Ibidem*, 49.

⁴⁵ *Ibidem*, 24-40.

3. De Indonesische onafhankelijkheidsstrijd: een controversieel thema

“Mensen gaan met hun nationale verleden om als met een kerncentrale, met radioactief afval waarvoor nog geen definitieve bestemming is gevonden (...) Velen willen het radioactieve puin van gisteren en eergisteren stiekem begraven. Zand erover, mondje dicht, gedane zaken nemen geen keer. Maar het verleden blijft actief, het woekert door, barst plotseling naar buiten en blijkt niet meer beheersbaar.”⁴⁶

Zo beschrijft de schrijver Graa Boomsma op treffende wijze de manier waarop mensen met een pijnlijk verleden omgaan. Het verleden is per definitie iets dat moeilijk te vatten is, simpelweg omdat het achter ons ligt. Des te problematischer wordt het als dit verleden elementen bevat die sommigen liever vergeten. De dekolonisatie van Nederlands-Indië is een gevoelig hoofdstuk uit de vaderlandse geschiedenis. In de strijd ging een gebied dat voor velen als vanzelfsprekend bij Nederland hoorde verloren. Het was een verlies dat moeilijk te verwerken bleek, ook omdat er al snel stemmen opgingen dat de Nederlandse militairen zich niet overal even goed hadden gedragen. Er ontstond een stilzwijgende erkenning dat “we het niet goed hebben gedaan in het dekolonisatieproces.”⁴⁷ Werkelijk gezwegen werd er sinds de onafhankelijkheid van Indonesië echter allerminst. Er kwam een publiek debat op gang met vele pieken en dalen dat tot op heden voortduurt. In de afgelopen 55 jaar kunnen zes pieken van hevige discussies worden onderscheiden: de eerste excessenaffaire in 1969, de tweede excessenaffaire in 1988, het eerste debat over ‘Poncke’ Princen in 1993, de zaak Boomsma in 1994, het tweede debat over Princen in 1995 en de discussie over het wel of niet voeren van een politiek debat, eveneens in 1995.⁴⁸ Steeds kruisten verschillende groepen van veteranen, politici, journalisten, schrijvers en historici de degen. Volgens historicus Joop de Jong had vrijwel niemand van deze discussianten het goede uitgangspunt en kenden de discussies steeds hetzelfde goed-fout karakter.⁴⁹ Daarbij lijkt Joop de Jong evenwel over het hoofd te zien dat het karakter van het dekoloniatiedebat wel degelijk aan verandering onderhevig was.

Toen Indiëveteraan Joop Hueting in 1969 naar buiten trad met zijn verhaal over de oorlogsmisdaden van de Nederlandse militairen, ging er een golf van verontwaardiging door het land. Er kwam voor het eerst een breed maatschappelijk en politiek debat op gang. De discussie leidde uiteindelijk tot het opstellen van de excessennota, die in de zomer van dat jaar werd gepubliceerd. Lang niet iedereen kon zich vinden in de uitkomst van de nota. Boomsma

⁴⁶ Graa Boomsma, 'Het verleden blijft actief, het woekert door, barst naar buiten', in: *NRC Handelsblad* (26-5-1994).

⁴⁷ Leonard Ornstein, 'Staakt-het-vuren?' *Vrij Nederland* 56 (1995) 8-9, aldaar 8.

⁴⁸ J.J.P. de Jong, 'Nederland deed het zo slecht nog niet in Indië', in: *De Volkskrant* (21-1-1995).

⁴⁹ Ibidem.

verklaarde later bijvoorbeeld dat hij liever had gezien dat er toen een parlementaire enquête was gekomen. Met de excessennota had de overheid in zijn ogen het verleden lang niet voldoende uitgezocht.⁵⁰ Toch verstomde de commotie, om pas in 1988 weer in volle hevigheid los te barsten. Toen lekte de conceptparagraaf ‘Oorlogsmisdrijven’, van deel twaalf van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* van Lou de Jong, uit. Daarin uitte Lou de Jong zich zeer kritisch over het optreden van de Nederlandse militairen tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. De paragraaf stuitte veel veteranen tegen de borst en ook sommige historici waren van mening dat Lou de Jong te ongenueanceerd te werk was gegaan. Mede door alle commotie bracht Lou de Jong in zijn definitieve versie de nodige wijzigingen aan, waarbij hij het woord ‘oorlogsmisdrijven’ veranderde in ‘excessen’.⁵¹

Tijdens de twee hierboven beschreven pieken in het dekoloniatiedebat stond de geweldsaanwending centraal. Bij de volgende piek, die ontstond naar aanleiding van de visumaanvraag van de deserteur ‘Poncke’ Princen, werd er een nieuw element aan het debat toegevoegd. Jarenlang was er een publiek, maatschappelijk en politiek debat gevoerd waar historici aan deelnamen. Zij waren, met uitzondering van Lou de Jong, zelden zelf onderwerp van discussie. In 1993 veranderde dat: het dekoloniatiedebat werd ook een historiografisch debat.

3.1 De doofpotthese van Rudy Kousbroek

Het historiografisch debat werd ingeluid door één man: publicist Rudy Kousbroek. Al lange tijd had hij de ontwikkelingen in het dekoloniatiedebat met belangstelling gevolgd. Toen Princen in 1993 de toegang tot Nederland werd geweigerd, voelde hij zich geroepen om hierop in *NRC Handelsblad* te reageren. Hij uitte zijn verontwaardiging over het feit dat het mogelijk was geweest dat een groep veteranen de politiek zo beïnvloedde. Volgens Kousbroek stond dit niet op zichzelf:

*“Dat Princen Nederland niet in mag en straffeloos door oud-strijders met de dood kan worden bedreigd, is niet los te maken van het feit dat kapitein Westerling nooit is berecht en tot zijn dood ongestoord in Nederland van zijn pensioen heeft kunnen genieten.”*⁵²

⁵⁰ Remco Meijer, *Oostindisch doof. Het Nederlandse debat over de dekolonisatie van Indonesië* (Amsterdam 1995), 176.

⁵¹ Scagliola, *Last van de oorlog*, 322-348.

⁵² Rudy Kousbroek, 'P. Princen en de doofpot van onze Indische historie', in: *NRC Handelsblad* (20-8-1993).

Dienstweigeraars en deserteurs zijn altijd keihard aangepakt en hebben nooit strafvermindering gekregen. Dit gold volgens Kousbroek niet voor oorlogsmisdadigers. Terwijl het inzicht dat soldaten niet alleen het recht, maar zelfs de plicht hebben bevelen niet op te volgen wanneer die in conflict zijn met de mensenrechten, al sinds de Tweede Wereldoorlog gangbaar was, konden Indiëveteranen ongestoord hun gang gaan met “het dreigen met processen en wanneer dat niet helpt het bagatelliseren en het zich beroepen op verzachtende omstandigheden.” Het is allemaal het gevolg van het feit dat wat zich in Indië heeft afgespeeld nog steeds grotendeels in de doofpot zit.⁵³

De vraag die Kousbroek bezighoudt is hoe het komt dat deze doofpot bestaat. Wie hebben ervoor gezorgd dat er informatie in de doofpot terecht kwam en dat deze doofpot in stand kon worden gehouden? In ieder geval zijn politici schuldig, maar in zijn essay *De diachronie van de doofpot* geeft Kousbroek aan dat ook historici niet vrijuit gaan. Er is veel geschreven over de dekolonisatie van Nederlands-Indië, maar in deze literatuur is “niet alles te vinden.” De koloniale historici zijn bepaalde pijnlijke kwesties structureel uit de weg gegaan. Een boek waarin uit de doeken wordt gedaan waardoor op hoog niveau is verhinderd dat Kapitein Westerling in Nederland terecht heeft moeten staan voor oorlogsmisdaden, bestaat bijvoorbeeld niet. Kousbroek neemt het de historici die op de hoogte waren kwalijk dat zij zich niet lieten horen:

*“Militaire en koloniale historici bestonden toen ook al; welk tijdstip men ook kiest, er zijn er per definitie altijd geweest die van verzwegen feiten op de hoogte waren en hun mond hielden. More to the point, ze hielden zich ook stil terwijl de enkelingen die probeerden iets openbaar te maken werden verketterd. Zij bleven dan ‘neutraal’.”*⁵⁴

De vertekening van de waarheid over het Indische verleden van Nederland wijdt Kousbroek voor een belangrijk deel aan deze neutraliteit van de betrokken historici. Zij staan in werkelijkheid een schijnneutraliteit voor. Immers, ook bij het uit de weg gaan van netelige kwesties zijn er morele premissen in het spel. Zo is volgens Kousbroek het selecteren en weglaten de hoofdzonde van Cees Fasseur, een specialist op het gebied van Zuidoost-Azië.

Achter de pretenties van objectiviteit en wetenschappelijkheid gaat vaak een grote partijdigheid schuil. Partijdigheid waarvan Kousbroek onder andere Indiëveteraan en socioloog Jacques Van Doorn beschuldigt. Van Doorn zou als spreekbuis voor de veteranen fungeren door de woorden “dat wordt niet gepikt” te gebruiken en een boek als *Wij werden*

⁵³ Kousbroek, *NRC Handelsblad* (20-8-1993).

⁵⁴ Kousbroek, *NRC Handelsblad* (29-4-1994).

geroepen: De geschiedenis van de 7 december-divisie, met zweten en zwoegen geschreven door 20.000 Nederlandse mannen van A. van Sprang als een voorbeeld van ‘vakbekwame historie’ aan te prijzen. Historici hebben een schijnneutraliteit in acht genomen; enerzijds door “alleen de witte bladzijden van de geschiedenis te bestuderen”, anderzijds door met een stellige vooringenomenheid hun onderzoek te benaderen. Dit maakt hen medeplichtig aan het in stand houden van de doofpot.⁵⁵

3.2 Reacties op Kousbroek, 1993-1995.

Kousbroek stelt bij de formulering van zijn doofpotthese in feite één vraag centraal: hoe moet een historicus omgaan met een verleden dat een controversieel karakter draagt? Hij heeft een debat ontketend over de basisaspecten van het historisch bedrijf. De reacties op de stellingen van Kousbroek gaan in op twee verschillende thema's: het wel of niet bestaan van een doofpot en de rol van objectiviteit in het werk van historici waarbij de grote vraag is in hoeverre het wenselijk is dat zij zich mengen in een moreel debat.

Op de doofpotthese van Kousbroek kwamen vele reacties, van schrijvers, journalisten en uiteraard historici. Er waren echter maar weinig mensen die het met hem eens waren dat er een doofpot bestaat. Socioloog Jan Breman vindt net als Kousbroek dat historici hun plicht hebben verzuimd, maar de doofpotthese gaat hem te ver. Volgens Breman is het selecteren en weglaten van onwelgevallige kennis niet zozeer een bewuste handeling, als wel een verschijnsel dat voortkomt uit gevoelens van schuld en schaamte en een eurocentrische vooringenomenheid. Hierdoor glijden de pijnlijke feiten weg uit het publieke geheugen. Wel signaleert Breman evenals Kousbroek een zekere onwil om verder te graven.⁵⁶ Hetzelfde standpunt wordt ingenomen door Joop Hueting, de man door wie het dekolonisatiedebat in 1969 begon. De doofpotthese van Kousbroek noemt hij een onjuiste metafoer. Wel vindt hij dat er te weinig diepgravende literatuur over het onderwerp is verschenen. Dat komt doordat “we terugschrikken voor de demonen in ons geheugen.”⁵⁷ De demonen verwijzen in feite naar de schuld en schaamte waar Breman over spreekt.

Schrijver Graa Boomsma was in 1994 onderwerp van discussie omdat hij in een interview met het *Nieuwsblad van het Noorden* de Nederlandse militairen in Indië met SS'ers had vergeleken en hij vervolgens door een groep Indiëveteranen voor de rechter werd

⁵⁵ Meijer, *Oostindisch doof*, 194-202.

⁵⁶ Ibidem, 150.

⁵⁷ Ibidem, 58.

gesleept. Verscheidene malen ging Boomsma zelf op de opiniepagina van *NRC Handelsblad* in op de kwestie. Volgens hem wordt het wederzijdse onbegrip veroorzaakt door een schrikbarende onwetendheid over de dekolonisatie. Een parlementaire enquête zou een goed middel zijn om de hiaten in het geheugen te helpen opvullen.⁵⁸ Over de rol die historici hierbij zouden kunnen vervullen, spreekt Boomsma niet, maar het feit dat er hiaten in het geheugen bestaan, impliceert dat het verleden tot nog toe onvoldoende is onderzocht. Daarmee is Boomsma het met Kousbroek eens dat er een doofpot bestaat: “het blijft een taak van de schrijver om het vuur waarover de doofpot steeds zegeviert aan te wakkeren.” Zo legitimeert hij zijn uitspraken over de Indiëveteranen en probeert hij verder onderzoek, vanuit wat voor hoek dan ook, te stimuleren.⁵⁹

Kousbroek kreeg bijval van verschillende schrijvers, journalisten en sociologen. Onder historici overheerst echter de mening dat er van een doofpot geen sprake kan zijn. Zeker op deelgebieden is er veel onderzoek gedaan naar de dekolonisatie. Toch vinden sommige historici dat dit onderzoek nog kan worden uitgebreid met nieuwe inzichten. Henk Wesseling is positief over de kwantiteit en kwaliteit van het recente onderzoek naar de dekolonisatie, maar hij mist een comparatieve benadering. Een wetenschappelijke discussie over de keten van incidenten van Hueting tot Princen acht hij zinloos. Het kan wel zeer waardevol zijn om een vergelijking te maken met de dekolonisatieprocessen in het buitenland, zoals de dekolonisatie van India en de Franse strijd in Algerije.⁶⁰ Militair historica Petra Groen ziet dat de literatuur vooral op twee deelgebieden is geconcentreerd. Historici hebben volgens haar voldoende gedaan om in ieder geval de politieke verklaring voor het conflict uit de doeken te doen. Aan de andere kant hebben de veteranen uitgebreid over hun eigen belevenissen geschreven. Wat er nog aan ontbreekt is dat historici hun zienswijze tegen deze verhalen afzetten. Daar ligt nog een hiaat dat door historici opgevuld zou moeten worden.⁶¹

Wesseling en Groen zijn historici die de doofpotthese van Kousbroek afwijzen, maar die wel onderschrijven dat er onontgonnen gebieden in het onderzoek bestaan. De historici Joop de Jong, Jan Bank en Cees Fasseur zijn stelliger in hun verweer tegen de beschuldigingen van Kousbroek. Fasseur had de meest uitgesproken mening. Volgens hem zijn alle zwarte bladzijden over de koloniale verhoudingen en over de dekolonisatie in de archieven terug te vinden, maar heeft Kousbroek daarin niet goed gezocht. Hierop reageerde Kousbroek met het verwijt dat Fasseur het bestaan van dergelijke belangrijke bronnen, zoals

⁵⁸ Graa Boomsma, 'Laat verzoening het winnen van verbittering', in: *NRC Handelsblad* (12-1-1995).

⁵⁹ Boomsma, *NRC Handelsblad* (26-5-1994).

⁶⁰ Meijer, *Oostindisch doof*, 94.

⁶¹ *Ibidem*, 117.

het Rhemrev-rapport over de wantoestanden rond contractkoelies op Sumatra aan het begin van de twintigste eeuw, in brede kring bekend had moeten maken. Het is immers de taak van historici alle feiten boven tafel te krijgen en daarmee een maatschappelijk debat te ondersteunen. Fasseur zag de taak van historici anders en stelde dat het Rhemrev-rapport uitgebreid in de politiek is besproken. Hij voelde zich niet geroepen om zich verder in dat debat te mengen, omdat hij met ander onderzoek bezig was.⁶²

Bank heeft een ander probleem dat zich met betrekking tot de archieven heeft voorgedaan benadrukt. Een essentiële bron als het archief van het Departement van Koloniën was in verband met de archiefwetten lange tijd niet toegankelijk. Hierdoor werd het onderzoek naar het Indische verleden een stuk moeilijker dan onderzoek naar bijvoorbeeld de Tweede Wereldoorlog. Pas na het rumoer rond de uitspraken van Hueting in 1969 werden de stukken in de vorm van een bronnenuitgave beschikbaar gesteld.⁶³ Volgens Bank is er daarna een gestage stroom aan literatuur verschenen. Naast de herinneringen van mensen die het allemaal hebben meegemaakt, kwam er wetenschappelijke geschiedschrijving in de ruimste zin: door historici, sociologen en antropologen. Ook de analytische aanpak is toegepast, maar de resultaten lijken niet door te dringen.⁶⁴ Groen geeft hiervoor een belangrijke reden:

*“Het verhaal dat ik als historicus kom vertellen, vereist enige openheid van de luisteraars om het daadwerkelijk te willen horen. In plaats daarvan roept het in de gevallen waar ik op doel de oude emotie op, maar zonder het bijpassende beeld dat iemand zich vertrouwd had gemaakt. Het afwijkende standpunt, op andere feiten gestoeld, wordt aldus als onacceptabel afgedaan. Als historicus die nieuw materiaal aan de betrokkenen wil aanbieden, sta je dan met lege handen.”*⁶⁵

Joop de Jong is van mening dat er juist over de periode van de dekolonisatie een respectabele productie aan boeken is verschenen. Hij schetst een ontwikkeling van meer inventariserende, globale, sterk op Nederland en het onderhandelingsverloop georiënteerde beschrijvingen, naar dicht tegen de archiefbronnen aangeschreven analytische dieptestudies, waarbij ook de andere partijen als de Republiek Indonesië en het beleid van de Britten en de Amerikanen worden geanalyseerd. Historici zijn volgens Joop de Jong niet schuldig aan het feit dat alle debatten over de dekolonisatie hetzelfde stereotype goed-fout karakter hebben gehad. Het antwoord op de vele kritische vragen die naar aanleiding van de dekolonisatie kunnen worden gesteld, is

⁶² Meijer, *Oostindisch doof*, 104-105.

⁶³ *Ibidem*, 87.

⁶⁴ *Ibidem*, 86.

⁶⁵ *Ibidem*, 116-117.

door historisch onderzoek op de belangrijke punten al gegeven. Het verkeerde uitgangspunt van veel discussianten wordt volgens Joop de Jong veroorzaakt doordat zij weigeren hun oude waardeoordelen opzij te zetten en nalaten het historisch onderzoek goed te bestuderen. Een feitelijke reconstructie van een pijnlijk en controversieel verleden is alleen maar mogelijk zonder waardeoordelen vooraf.⁶⁶

Als Joop de Jong spreekt over waardeoordelen, gaat hij in op het tweede onderwerp van discussie die Kousbroek in *De diachronie van de doofpot* introduceert. Volgens Kousbroek zitten in het selecteren en weglaten van historische feiten vooringenomen waardeoordelen verborgen. Een volledig objectieve benadering van het verleden is in zijn ogen onmogelijk, maar een historicus kan wel zo objectief mogelijk handelen door zo veel mogelijk feiten boven tafel te halen en deze beschikbaar te stellen voor het publieke debat. In de opvatting van Kousbroek zit echter een opvallende paradox. Aan de ene kant verwijt hij historici dat zij met een te grote vooringenomenheid te werk zijn gegaan, maar aan de andere kant vindt hij dat zij zich te afzijdig hebben gehouden in het dekoloniatiedebat. In feite verwacht Kousbroek juist dat historici zich veel stelliger over controversiële zaken uitspreken dan dat zij tot dusver hebben gedaan. Omdat het dekoloniatiedebat voornamelijk bestaat uit morele discussies, komt het erop neer dat Kousbroek het een taak van historici vindt om morele oordelen over deze controversiële zaken te geven.⁶⁷

Door deze opvattingen kwam Kousbroek met verscheidene historici en andere specialisten op het gebied van koloniale verhoudingen en de dekolonisatie in botsing, maar ook hier deden vooraanstaande medestanders van zich spreken. De centrale vraag is: in hoeverre kan en moet een historicus een objectieve benadering van het verleden voorstaan? Voor Breman is een dergelijke benadering problematisch. Hij vindt het riskant om te stellen dat je de feiten voor zichzelf kunt laten spreken, omdat het onduidelijk blijft om welke feiten het precies gaat en hoe ze moeten worden gepresenteerd. Historici kunnen zich beter bewust zijn van het feit dat iedereen zijn parti-pris heeft, dan dat weg te moffelen achter het verwijt aan anderen van subjectiviteit. Het is een illusie te denken dat het mogelijk is je te verplaatsen in de geest van de tijd. Breman vindt dit zelfs een arrogante gedachte: het veronderstelt dat er zoiets als een uniforme, gestandaardiseerde en versteende tijdgeest zou bestaan. Het fascinerende van geschiedenis is juist dat het steeds opnieuw geschreven wordt.⁶⁸

⁶⁶ De Jong, *De Volkskrant* (21-1-1995).

⁶⁷ Kousbroek, *NRC Handelsblad* (29-4-1994).

⁶⁸ Meijer, *Oostindisch doof*, 148.

Ook de historici Wesseling en Lou de Jong zetten hun vraagtekens bij het objectiviteitstreven van sommige van hun collega's. Volgens Wesseling is het naïef om "alleen de feiten te laten spreken". De feiten kunnen niet spreken; de historicus láát ze spreken en bij dat proces ontstaat onvermijdelijk een zekere subjectiviteit. In tegenstelling tot Kousbroek vindt Wesseling deze subjectiviteit in de selectie van feiten niet direct problematisch. De geschiedbeoefening wordt gekenmerkt door een voortdurende dialectiek van feiten en interpretaties en kan daardoor vooruitgang boeken. Een consequentie is overigens wel dat zo wordt uitgesloten dat er ooit een eindoordeel tot stand komt.⁶⁹ Lou de Jong neemt hetzelfde standpunt in. Naar zijn mening is de historische waarheid een hersenschim: "Wie meent dat in zulke abnormale situaties als gedurende de oorlogsjaren voor een geheel volk een bepaalde waarheid de enig mogelijke is, is abuis."⁷⁰

Tegenover Kousbroek, Breman, Wesseling en Lou De Jong staat 'de school' van Fasseur, die iedere vorm van subjectiviteit verwerpt. Hij verwijt Breman dat hij als socioloog het koloniale verleden met een van tevoren ingenomen negatief standpunt benadert. Daarmee stelt hij zich in zijn ogen op als een advocaat die bewijzen zoekt bij een stelling die hij al betrokken had en "dat is geen wetenschap, maar *jumping to conclusions*."⁷¹ De werkwijze van Breman is een modelmatige aanpak die niet stimulerend werkt en die bovendien het zicht op de historische werkelijkheid vertroebelt. Fasseur ziet zichzelf als een zoveel mogelijk onpartijdige rechter die de relevante feiten uit de geschiedenis verzamelt en presenteert, waarna de lezer zijn eigen conclusies kan trekken of zijn conclusies tegen die van hem kan afzetten. Moraliseren is daarbij uit den boze.⁷² Petra Groen, jarenlang leerlinge van Fasseur, nuanceert deze uitspraak. Volgens haar is er niets mis met oordelen zolang de weg er naartoe secuur wordt bewandeld en zij denkt te weten dat Fasseur dezelfde mening is toegedaan. De historicus moet niet vergeten dat de lezer niet altijd een dienst wordt bewezen met morele of psychologische verklaringen die de feiten ver ontstijgen. Een morele stellingname kan zijn nut hebben, maar het wordt discutabel als de onderzoeker zichzelf de ruimte niet gunt om werkhypothesen bij te stellen.⁷³ In ieder geval moet deze onderzoeker beseffen dat hij met een andere tijd te maken heeft:

⁶⁹ H.L. Wesseling, 'Geschiedenis tussen wetenschap en kunst' in: H.L. Wesseling (ed.), *Onder historici. Opstellen over geschiedenis en geschiedschrijving* (Amsterdam, 1995) 16.

⁷⁰ Meijer, *Oostindisch doof*, 77.

⁷¹ *Ibidem*, 104.

⁷² *Ibidem*, 103.

⁷³ *Ibidem*, 119.

“Het punt is: moet je nieuwe wetgeving, of nieuwe terminologie, alsnog betrekken op een oud conflict? Als historicus dien je daar voorzichtig mee te zijn. Natuurlijk spreken we nu van een koloniale oorlog, maar we moeten niet vergeten dat ‘politonele acties’ de contemporaine beschrijving is. Een veelzeggende, betekenisvolle omschrijving, die aangeeft hoe het optreden in die tijd door een meerderheid werd gevoeld.”⁷⁴

Historicus Jur van Goor vraagt zich af of we na vijftig jaar nog collectief verantwoordelijk zijn voor bepaalde misstanden in Indië. Het is een vraag waarvan hij betwijfelt of een geschiedkundige er antwoord op kan geven. In het morele oordeel van nu over gebeurtenissen uit het verleden schuilt een dubbelzinnigheid waaraan een historicus zich niet moet wagen. Polemieken laat volgens Van Goor weinig heel van mensen en situaties. Deze mensen moeten in hun waarde worden gehouden door een zekere afstand van hen te bewaren.⁷⁵

De wens van Fasseur, Groen en Van Goor om het verleden in zijn eigen waarde te benaderen en zo de afstand tussen heden en verleden te benadrukken, noemt geschiedfilosoof Peer Vries “pleidooien voor ‘histoire passé’”, een opvatting waarbij historici ongebonden intellectuelen zijn en hun geschiedschrijving “werkelijk historisch”. Het beoogt niet via de omweg van het verleden de eigen tijd of de eigen samenleving te begrijpen. Vries hoopt dat deze benadering niet veel weerklank zal vinden, omdat daardoor het heden te zeer wordt verwaarloosd. Er ontstaat zo een leemte in de geschiedschrijving die sociale wetenschappers graag opvullen.⁷⁶ Breman lijkt met zijn afwijkende benadering een van de sociale wetenschappers te zijn die deze taak op zich hebben genomen.

3.3 Het vervolg van het debat na 1995: de visie van Schulte Nordholt

De hevigheid waarmee het historiografisch debat in de periode 1993-1995 werd gevoerd, lijkt samen te hangen met de drie pieken in het maatschappelijke debat over de dekolonisatie die in dezelfde periode gesitueerd kunnen worden. Toen in de loop van 1995 bekend werd dat een politiek debat over de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd definitief niet door ging, verstomde de publieke discussie. In het historiografisch debat was er op dat moment allerm minst overeenstemming over het bestaan van een doofpot en over de rol die historici hierbij hebben gespeeld. Het kamp van Kousbroek en Breman stond nog altijd lijnrecht tegenover de school van Fasseur en Groen. Toch verminderde hun aandacht voor het

⁷⁴ Meijer, *Oostindisch doof*, 115.

⁷⁵ *Ibidem*, 130.

⁷⁶ Peer Vries, 'Veel 'onhistorische nostalgie' onder vakbroeders', *Historisch Nieuwsblad* 4 (1995) 38-40, aldaar 39-40.

historiografisch debat toen de ergste storm in het maatschappelijk debat ging liggen. De aandacht voor het Indische verleden bleef, maar de discussie over het controversiële karakter ervan werd gezien het minder grote aantal publicaties over dat specifieke onderwerp minder heftig gevoerd.

Het onderzoek naar de dekolonisatie is na 1995 op grote schaal voortgezet. Er is in het afgelopen decennium dusdanig veel literatuur op verschillende deelgebieden verschenen dat de doofpotthese van Kousbroek opnieuw getoetst zou kunnen worden. De discussie over de taak van historici met betrekking tot controversiële onderwerpen blijft daarnaast actueel. De opvattingen van Kousbroek komen nog steeds in verschillende publicaties expliciet of impliciet ter sprake. Een aantal academici heeft, ondanks dat de dekolonisatie na 1995 minder prominent op de maatschappelijk en politieke agenda stond, een nieuwe bijdrage aan het historiografisch debat geleverd.

Een van hen is historicus en Indonesië-deskundige Henk Schulte Nordholt, die in zijn inaugurele rede in 2000 over politiek geweld in koloniaal en postkoloniaal Indonesië uitvoerig bij de koloniale geschiedschrijving heeft stilgestaan. Hij is een van de weinige historici die wat in de doofpotthese van Kousbroek ziet. Tot dan toe vond de publicist voornamelijk medestanders onder schrijvers, journalisten en wetenschappers uit de sociologische hoek. Pas in 2000 komt er met de rede van Schulte Nordholt uit de hoek van de historici zelf enig begrip.

Hoewel hij het woord ‘doofpot’ niet in de mond neemt, zijn volgens Schulte Nordholt verschillende belangrijke kwesties uit het koloniale verleden slechts marginaal aan de orde gesteld. Er bestaat in Nederland een sterke neiging het koloniale verleden te nostalgiseren, waardoor er “vertekende tempo-doeloe-beelden ontstaan waaruit een hardere werkelijkheid van koloniaal geweld en racisme zorgvuldig is weggelaten”.⁷⁷ Een koloniaal bewind werd juist gekenmerkt door het vertoon van fysiek geweld, omdat het bewind niet kon vertrouwen op zijn pogingen de bevolking te overtuigen van zijn legitimiteit aldaar. Daarom vindt Schulte Nordholt het opmerkelijk dat in de recente geschiedschrijving over de Nederlandse koloniale geschiedenis “de technologie van de koloniale overheersing niet systematisch aan de orde wordt gesteld”. In plaats daarvan wordt Nederlands aanwezigheid in Indië nog steeds als iets vanzelfsprekends gezien en wordt het koloniale geweld afgedaan als ‘incident’ of ‘exces’. Met betrekking tot het onderzoek naar de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd lijkt er zelfs sprake te zijn van regressie: Van Doorn en Hendrix gaven met hun boek *Ontsporing van*

⁷⁷ Henk Schulte Nordholt, *Een staat van geweld* (Rotterdam 2000) 12-13.

geweld in 1970 waardevolle aanzetten tot een sociologische analyse van de militaire geweldpleging, maar daar is nauwelijks een serieus vervolg aan gegeven.⁷⁸ De oorzaak hiervoor ligt volgens Schulte Nordholt in het feit dat nationale geschiedschrijving de officieel georganiseerde versimpeling van het verleden is, waarbij de complexe werkelijkheid gestroomlijnd wordt door verreweg het meeste weg te laten.⁷⁹

3.4 De ‘historisering van de moraal’ van Van Doorn en De Beus

De opvattingen van Schulte Nordholt sluiten naadloos aan bij de heftige discussie die tussen 1993 en 1995 werd gevoerd. Betekent dat dat de houding van historici ten aanzien van het Indische verleden niet is veranderd en dat in het historiografisch debat nog steeds dezelfde stellingen worden ingenomen? Zo simpel ligt het volgens Van Doorn en politicoloog Jos de Beus zeker niet. Zij constateren dat er twee stadia in de koloniale geschiedschrijving onderscheiden kunnen worden en dat er na 1995 een derde stadium lijkt aan te breken. Met hun publicaties hebben ze een nieuwe discussie ontketend waarin het moralisme van historici centraal staat.

Van Doorn begint in zijn NWO-lezing over de historisering van de publieke moraal met de algemene opmerking dat er tot op de dag van vandaag een hardnekkige neiging bestaat om bij de beoordeling van allerlei gedragingen en gebeurtenissen terug te grijpen op de donkerste periode in de geschiedenis van de twintigste eeuw: de Tweede Wereldoorlog. Dit geldt in het bijzonder voor de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd, waar een vergelijking voor de hand lag. Een hardhandige afrekening met de schuldigen aan de ene oorlog viel immers in de tijd samen met het Nederlandse initiatief om in Indië een nieuwe oorlog te ontketenen. Vooral voor de Indiëveteranen had dit verstrekkende gevolgen: “zij hebben het ongeluk gehad betrokken te zijn geweest bij een overzeese oorlog, die Nederland het liefst wil vergeten, maar die werd gevoerd onmiddellijk na een wereldoorlog die Nederland niet kan vergeten.”⁸⁰

Het donkere verleden van Europa laat zich in het heden nog altijd krachtig voelen. Dat komt volgens Van Doorn op vele manieren tot uiting: in het uitstoten van alles en iedereen die met dat verleden kan worden geassocieerd, in systematische dwang, moreel en justitieel, en in zelfcensuur die soms tot in wetenschappelijke uitspraken zichtbaar is. Het zijn allemaal

⁷⁸ Nordholt, *Een staat van geweld*, 14-15.

⁷⁹ *Ibidem*, 27.

⁸⁰ J.A.A. van Doorn, *Belast verleden. Over de historisering van de publieke moraal* (Den Haag 2000) 7-8.

aanwijzingen van een tendens die Van Doorn aanduidt als de ‘historisering van de publieke moraal’. Het lijkt alsof deze tendens zich in de loop der jaren met toenemende kracht heeft gemanifesteerd. Kort na de Tweede Wereldoorlog en al ten tijde van de dekolonisatie wendden de Nederlanders zich in grote meerderheid van het verleden af, zowel van de Tweede Wereldoorlog als van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd, en richtten zij zich op de toekomst. De geringe belangstelling voor deze periode en het verdringen van de schuldvraag kan niet alleen worden teruggevoerd op een gevoelsmatige oververzadiging of psychologische verdringing. Het ‘vergeten’ kwam velen simpelweg goed uit.⁸¹

In de jaren zestig begon zich geleidelijk een verschuiving af te tekenen in het beeld van oorlog en bezetting. Er voltrok zich een ingrijpende heroriëntatie in de beleving van de jaren veertig. Leed is toegebracht leed: geen slachtoffers zonder daders. Daardoor groeide het besef dat er in Nederland iets grondig mis was gegaan dat alleen kon worden verklaard uit het falen van velen en de onverschilligheid van allen. Wetenschappers en slachtoffers gingen zich afvragen of het niet noodzakelijk was alsnog orde op zaken te stellen, voor zover dat nog mogelijk was. Het geschiedbeeld kreeg als gevolg hiervan een steeds sterkere moralistische strekking en er kwam nadrukkelijk aandacht voor de schuldvraag. Er kwam een proces op gang dat volgens Van Doorn grote invloed heeft gehad op de manier waarop er nu naar het verleden wordt gekeken. Meer dan voorheen heeft de geschiedschrijving het ‘verkeerde verleden’ tot thema verkozen en zo wordt de historie van kolonisatie en kolonialisme in negatieve termen bijgesteld. Er is een verbond tussen geschiedenis en moraal ontstaan waarvan de oorsprong moeilijk te achterhalen valt. Van Doorn meent dat het te maken heeft met het feit dat de oude religieuze en ideologische normenstelsels in ontbinding zijn geraakt en onbruikbaar zijn geworden. In de postmoderne tijd is ethisch relativisme de dominante levensfilosofie.⁸²

In zijn lijvige beschouwing over de rol van de historicus als zedenmeester ondersteunt De Beus dit standpunt. Hij spreekt van een “overwinning van de intellectueel op de dominee”. Aanvankelijk werd gedacht dat het Gods redelijke wil was dat Nederland de Oost en de West veroverde, de daar levende volkeren bestuurde en tot ontwikkeling zou brengen en vervolgens ook hun emancipatie bepaalde. In die zienswijze was er geen plaats voor dekolonisatie. Toen in de jaren zestig “God werd afgeschaft” en werd vervangen door een progressief denken, werd de koloniale prestatie een eeuwenlange aaneenschakeling van het kwaad, van de

⁸¹ Van Doorn, *Belast verleden. Over de historisering van de publieke moraal*, 17-18.

⁸² *Ibidem*, 19-23.

slavenhandel tot een onrechtvaardige oorlog die de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd was.⁸³

Met deze overgang van een christelijke moraal naar een seculiere moraal veranderde ook de koloniale geschiedschrijving van karakter. Zo kun je volgens De Beus net als Van Doorn spreken van twee stadia. In het eerste stadium vroegen politici en opinieleiders de historici om het nationale verhaal van de wederopbouw los te maken van het koloniale verhaal en verder niet te diep te graven. De historicus hoorde de dekolonisatie te mijden, want voor het zelfrespect van Nederland was een mythe nodig van verzet en herstel en niet van decadentie en amputatie. In het tweede stadium barstte een strijd los om de greep op het historisch bewustzijn en het nationale geheugen. Zowel kolonialen als antikolonialen wilden dat de officiële geschiedschrijving hun doen en laten erkende en historici moesten daarvoor de grondstoffen leveren. Het gevolg hiervan was, zoals Van Doorn al aangaf, een moralisering van de geschiedenis en de historisering van de moraal. Het eerste komt neer op de neiging het nationaal-socialisme en de uitroeiing van het Jodendom als referentiepunt te laten gelden voor de beoordeling van elk Nederlands machtsvertoon na 1945. De historisering van de moraal houdt in dat in Nederland de gedachte is gaan leven dat alsnog in woord en gebaar orde op zaken moet worden gesteld.⁸⁴

Het ligt volgens De Beus voor de hand dat historici juist trachten buiten deze ‘getuigenissenpolitiek’ te blijven. De betrokkenheid van historici uit zich immers in het bieden van een tegenwicht tegen het collectieve moralisme dat in het publieke debat nogal eens opduikt. Historisch begrip is bij uitstek een middel om een onderscheid aan te brengen tussen makkelijk en goedkoop moralisme over ‘vroeger’ en een kostbaar moralisme dat getoetst en genuanceerd is.⁸⁵ Met het tweede moralisme heeft De Beus geen problemen. De morele dimensie is immers een belangrijk en onvermijdelijk aspect van het hele proces van dekolonisatie. Een ethisch gezichtspunt kan niet worden gemist, omdat het publiek naast een ‘intern perspectief’, waarbij een gebeurtenis naar de maatstaven van de normen en waarden van de bestudeerde periode wordt beoordeeld, ook een ‘extern perspectief’, een beoordeling naar de huidige maatstaven, verlangt.⁸⁶

⁸³ Jos de Beus, 'God dekoloniseert niet. Een kritiek op de Nederlandse geschiedschrijving over de neergang van Nederlands-Indië en Nederlands Suriname', *BMGN* 116 (2001) 307-324, aldaar 308.

⁸⁴ *Ibidem*, 310-311.

⁸⁵ *Ibidem*, 311.

⁸⁶ *Ibidem*, 308. Deze visie van De Beus wordt verder toegelicht en verduidelijkt in de reactie van Elsbeth Locher-Scholten: Elsbeth Locher-Scholten, 'De grabbelton van De Beus of uit de ivoren toren. Een reactie', *BMGN* 116 (2001) 325-329, aldaar 325.

De Beus haalt het recente werk van een vijftal historici (Fasseur, Joop de Jong, Oostindie, Van den Doel en Emmer) aan om aan te tonen dat ook zij zich ondanks alle goede bedoelingen schuldig maken aan een zogenaamd zedenmeesterschap:

“Er is een wezenlijk verschil tussen De Jong [Lou de Jong, NA] en de huidige populariserende historici. Het was De Jongs doel om een verband te scheppen tussen het vooroorlogse Nederland en het naoorlogse Nederland door de vernedering van de bezetting en het verlies van Indië te ontbinden in twee factoren van goede en foute burgerzin. (...) Het doel van Fasseur en de anderen is om een positieve eenheid te smeden tussen Nederland, de nog levende Indische remigranten, de herinnering aan Nederlands-Indië als een soort van vaderland, en de Surinamers en Antillianen van hier en ginder. Het zedenmeesterschap maakt dus van historisch onderzoek een werktuig. Het verhaal in de Nederlandse taal moet zo worden verteld, dat de lezers welhaast fysiek ervaren – en met een schok ontdekken – dat ze eigenlijk altijd al een lotsgemeenschap vormden met Indonesiërs, Surinamers en Antillianen.”⁸⁷

De Beus vraagt zich af waarom zoveel historici gewoon doorgaan met zedenmeesterij terwijl de theorie het afraadt⁸⁸ en de algemene geschiedschrijving een paradigmawisseling heeft ondergaan waarin juist gestreefd wordt naar een zo neutraal mogelijke benaderingswijze. Volgens hem valt er een reeks aan verklaringen te geven. Ten eerste zouden de Nederlandse historici een maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef hebben, wat wil zeggen dat zij hopen dat hun verhalen een einde maken aan de kwaal van zelfgenoegzaamheid. Een tweede verklaring is de gebrekkige vooropleiding van de historicus, leraar en journalist in de geschiedenis. De Beus is van mening dat hun opleiding zou moeten worden aangevuld met oefeningen in ethiek, bestuurskunde en politieke theorie; allemaal aspecten die in de politicologie al veel langer aan de orde komen.⁸⁹

Zedenmeesterij komt ook voort uit de geforceerde scholenstrijd die tussen de wetenschappers uit Amsterdam en Leiden voor de buitenstaander haast onopgemerkt woedt. Er zouden in Amsterdam “links-radicalen zijn die hun sociologische verbeeldingskracht paren aan antikapitalisme en kritiek op de kleinburgerlijkheid”, terwijl de historici in Leiden “klassieke liberalen zijn die hun stiel perfect beheersen, maar die de kool en de geit sparen als het politieke uitspraken aankomt.” Het debat dat werd gevoerd tussen 1993 en 1995 en dat in de vorige paragraaf is beschreven, komt in belangrijke mate voort uit deze scholenstrijd. Opvallend daarbij is dat de onenigheid niet zozeer gaat over theorieën en feiten, maar over de

⁸⁷ De Beus, 'God dekoloniseert niet', 316-317.

⁸⁸ Zie bijvoorbeeld: F.R. Ankersmit, *Denken over geschiedenis* (Groningen 1984) en Chris Lorenz, *De constructie van het verleden* (Meppel 1987).

⁸⁹ De Beus, 'God dekoloniseert niet', 318-319.

zedelijke termen waarin het koloniale verleden mag en moet worden benaderd. Zo is er in de jaren negentig gezamenlijk geconvergeerd naar het historisch moralisme.⁹⁰

Niet alleen debatten tussen historici onderling hebben tot zedenmeesterij geleid. De rol van de 'amateurs' onder de discussianten moet niet worden onderschat. Onder amateurs verstaat De Beus schrijvers als Boomsma en Kousbroek en journalisten als Blokker, Hofland en Van 't Veer. Zij hebben met hun uitspraken historici dusdanig uitgedaagd dat de vakspecialisten hun schroom voor zware zedelijke woorden lieten varen.⁹¹

De laatste oorzaak voor het voortbestaan van de zedenmeesterij in de geschiedschrijving is het Neerlandocentrisme van de meeste deelnemers aan de maatschappelijke en historiografische debatten over de dekolonisatie. Daarbij ontbreekt ook nog eens de uitdaging en correctie van de zijde van de historici van 'de tegenpartij' uit Indonesië. Dat maakt de ban van het Neerlandocentrisme nog sterker.⁹²

Er is bestaat volgens De Beus wel degelijk een alternatief voor de zedenmeesterij van de meeste historici. Hij noemt dit "Van Doorns alternatief". In zijn werk beschouwt Van Doorn "het recht in de oorlog (oorlogsmisdaden), het koloniale project en de postkoloniale migratie met een persoonlijke betrokkenheid doch zonder overmatig moralisme." Van Doorns algemene benadering zou een rolmodel kunnen zijn voor de nieuwe generatie jonge historici die een nieuw, derde stadium in de koloniale geschiedschrijving moeten gaan inluiden.⁹³

3.5 Reacties op De Beus

In de uitgave van *BMGN* waarin het artikel van De Beus staat, is een drietal reacties van betrokken historici opgenomen. Zij laten zien dat de uitspraken van De Beus en daarmee ook de uitspraken van Van Doorn allerminst onomstreden zijn. Elsbeth Locher-Scholten, Joop de Jong en Wim van den Doel hebben allen kritiek op de keuze van De Beus om een belangrijk gedeelte van zijn artikel aan het werk van vijf historici op te hangen. Ze twijfelen eraan of deze historici representatief zijn voor deze gehele tak van wetenschap.⁹⁴ Locher-Scholten vindt het zedenmeesterschap van De Beus niet in hun werk terug. Sterker nog, onderzoekers in de 'colonial' of 'postcolonial studies' uit de Verenigde Staten of uit de Derde Wereldlanden geven veel explicieter kritiek op het kolonialisme. Historici als Fasseur en Van

⁹⁰ De Beus, 'God dekoloniseert niet', 319.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem, 320.

⁹³ Ibidem, 321.

⁹⁴ J.J.P. de Jong, 'Tussen Shoah en koloniaal verleden', *BMGN* 116 (2001) 330-333, aldaar 330.

Den Doel hebben vergeleken met hen een betrekkelijk mild oordeel. De genoemde werken moeten volgens Locher-Scholten gelezen worden als ‘impliciete of expliciete debatten’ van wetenschappelijke en maatschappelijke aard. En “welke wetenschapper kan daar nu tegen zijn?” Het maakt de auteurs nog geen zedenmeesters.⁹⁵

Locher-Scholten is het wel met De Beus eens dat historici moeten beseffen dat zij te werk gaan als rechters, maar dat zij niet tot de rechterlijke macht behoren. Ook onderschrijft zij het idee dat er in de opleiding van historici meer aandacht moet komen voor filosofie en politieke ethiek. Ze voegt daar echter een ander aspect aan toe: het omgaan met emotie. Door emotie wordt het verleden in eerste instantie bekend of weer opnieuw bij een volgende generatie bekend. Daarnaast is emotie een belangrijke oorzaak voor moralisme. Met emoties rond het vak leren wetenschappers in het algemeen en historici in het bijzonder nauwelijks om te gaan.⁹⁶ Objectiviteit is volgens Locher-Scholten de mooiste deugd die een wetenschapper kan en moet nastreven. Kennisproductie is echter altijd gesitueerd: geschiedschrijving wordt geproduceerd in de huidige cultuur ten behoeve van die cultuur. Dat is een open deur die volgens haar niet meer hoeft worden ingetrapt, maar het is een onderwerp waar De Beus nog een hele discussie over wil ontketenen.⁹⁷

Joop de Jong stelt dat het artikel van De Beus staat of valt met het gemaakte onderscheid tussen ‘makkelijk en goedkoop moralisme’ en ‘getoetst en genuanceerd moralisme’:

*“Wat hij bedoelt is echter volstrekt niet helder. Wel de uitkomst en die is uiterst schizofreen. Enerzijds prijst hij ‘de vijf’ vanwege hun ‘onbevangen onderzoek en kritiek op conventionele veronderstellingen’. Anderzijds blijken zij er toch maar weer een eind op los te moraliseren! Zij bevallen van tegenmythes, zijn zedenmeesters, ook als zij de tegenmythes ataqueren (het is ook nooit goed!) en vervallen toch weer in uitgesproken ethische exercities!”*⁹⁸

De Beus ataqueert met name moraliserende historici. Maar het zijn vooral de media die volgens Joop de Jong onder schot moeten worden genomen. De wijze waarop journalisten en publieke opiniemakers met het verleden omspringen verloopt volgens een specifiek mechanisme waarbij de feiten per definitie niet breed in kaart worden gebracht, maar het onderwerp van aandacht juist sterk wordt uitvergroot. Zo werd bijvoorbeeld de gecompliceerde dekolonisatieproblematiek in de verschillende maatschappelijke debatten na

⁹⁵ Locher-Scholten, 'De grabbelton van De Beus', 326.

⁹⁶ Ibidem, 328.

⁹⁷ Ibidem, 327.

⁹⁸ De Jong, 'Tussen Shoah en koloniaal verleden', 330.

1969 door de media gereduceerd tot militaire excessen en twee Politionele Acties, terwijl er toch in dezelfde periode uitvoerig historisch onderzoek op gang is gekomen.⁹⁹

Joop de Jong vindt het niet erg dat een historicus positie kiest. Het vellen van oordelen is bij historisch onderzoek immers onvermijdelijk. Hij heeft geen moeite met evaluaties en waardeoordelen voor zover deze op feitelijke analyses zijn gebaseerd. Zodra de opinies los staan van feiten en context, worden ze “goedkoop, irritant en op den duur lachwekkend”.¹⁰⁰ Toch geeft hij De Beus in de kern gelijk. Moraliserend selecteren en niet op feiten gefundeerde moraliserende opinies klinken ook in de koloniale geschiedschrijving door, vooral bij de samenvattende overzichten. In de publieke excessendebatten draait het allemaal om de ‘accepted truth’, waar Wesseling het ook al over had. Werkelijke kennis doet er helemaal niet meer toe.¹⁰¹

Van den Doel is de laatste historicus die zijn reactie op het artikel van De Beus geeft. Net als De Jong vindt hij dat het onduidelijk is waar De Beus de grens legt tussen ‘het in beschouwing nemen van ethische begrippen’ en ‘morele zelfbeelden en zedenmeesterij’. Verder heeft Van den Doel vooral kritiek op de oorzaken voor zedenmeesterij die in het artikel worden gegeven. Voor zover historici in het bezit zijn van een maatschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel vindt Van den Doel dat bijvoorbeeld alleen maar prettig. Het betekent immers dat zij onderwerpen aansnijden die een zekere relevantie hebben. Ook heeft hij niets tegen het voeren van een debat tussen wetenschappers, ongeacht of ze uit Amsterdam of uit Leiden komen. Een historicus is ook maar een mens en laat zich al debatterend soms wel eens minder afstandelijk uit dan gewent. Of dit erg is, weet Van den Doel niet, maar het zorgt in ieder geval voor enige levendigheid in een anders saaie academische wereld. Het punt is dat hij in de meeste gevallen het duidelijke verband mist tussen de opmerkingen van De Beus en zedenmeesterij. Dat is geen verrassende conclusie, omdat Nederlandse historici helemaal niet de rol van zedenmeester spelen. “Wèl onthouden zij zich niet van morele uitspraken, maar het zou dan ook vreemd zijn als zij dat, schrijvend over slavernij en kolonialisme, wel zouden doen.”¹⁰²

⁹⁹ De Jong, 'Tussen Shoah en koloniaal verleden', 330-331.

¹⁰⁰ Ibidem, 332.

¹⁰¹ Ibidem, 333.

¹⁰² H.W. van den Doel, 'De stijl van de historicus', *BMGN* 116 (2001) 334-337, aldaar 334-335.

3.6 Conclusie

Als bovenstaande discussies iets hebben aangetoond, dan is het wel dat een historicus zich altijd bewust moet zijn van de wijze waarop zijn onderzoek tot stand komt en de positie die hij in de maatschappij inneemt. Het is een opvallend gegeven dat het vooral personen van buiten het historisch bedrijf zijn, zoals Kousbroek en De Beus, die historici op deze bewustwording moeten wijzen. In 1993 introduceerde Kousbroek zijn doofpotthese, die gepaard ging met de nodige kritieken op de werkwijze van de koloniale historici. Een decennium later is de vraag of er een doofpot bestaat en wie daaraan zou hebben meegewerkt naar de achtergrond verdwenen, maar staat de werkwijze van de koloniale historici nog steeds ter discussie. Het is een discussie die, zeker voor de buitenstaander, moeilijk te volgen is. De woorden die Remco Meijer in de inleiding van zijn overzichtswerk over het Nederlandse dekolonisatiedebat schreef, lijken nog steeds op te gaan: “De waarnemer ziet het vertrouwde, bonte amalgaam van verschillende groeperingen die door elkaar heen praten, namens elkaar spreken en veel moeite doen om de suggestie te wekken dat ze naar elkaar luisteren.”¹⁰³

In werkelijkheid horen schrijvers, journalisten, historici en andere wetenschappers elkaar nauwelijks, doordat de debatten op zoveel verschillende plaatsen worden gevoerd. Niet onbelangrijk is ook dat veel discussianten vaak niet de moeite nemen zich echt in de literatuur te verdiepen of dat zij het verleden op een verkeerde wijze benaderen. Hoewel Breman en Vries het afkeuren, vind ik het benaderen van een onderwerp in zijn historische context een onmisbare methode bij historisch onderzoek naar een controversiële kwestie als de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Ik ben het met Fasseur eens dat het verleden benaderen met een door de huidige normen en waarden bepaald vooringenomen standpunt een pertinent onjuiste werkwijze is voor een historicus. Wie dit wel doet, komt tot soortgelijke uitspraken als Hueting over de visie van de Nederlandse kolonialen op de dekolonisatie:

*“Toch deden ze heel verontwaardigd over hun ervaringen na de Japanse capitulatie. Niet beseffend dat de Indonesiërs eindelijk hun kans schoon zagen om zich af te reageren over de begripsbotheid van die lompe Hollanders.”*¹⁰⁴

De historicus heeft niet alleen de taak om relevante feiten te verzamelen en te presenteren, maar ook om bij de presentatie de lezer te helpen zich net als historici in de tijd te verplaatsen. Daardoor wordt een gelijkwaardige discussie gestimuleerd. Het verzamelen en presenteren

¹⁰³ Meijer, *Oostindisch doof*, 12.

¹⁰⁴ *Ibidem*, 56.

van historische feiten is op zichzelf een proces dat onmogelijk volledig objectief kan zijn. Het is immers de historicus die bepaalt of een feit relevant genoeg is om te vermelden. Ik ben echter net als Wesseling van mening dat dit niet direct problematisch hoeft te zijn, zolang de historicus zich ervan bewust is dat subjectiviteit in zijn onderzoek een rol speelt en dat zijn blik daarbij gekleurd wordt door de eigen tijdsgeest.

In het debat over de historisering van de moraal valt op dat er geen overeenstemming bestaat over wat moraliseren precies is. En waar ligt de grens tussen ‘makkelijk en goedkoop moralisme’ en ‘getoetst en genuanceerd moralisme’? Niemand lijkt aan te kunnen geven waar de grens ligt, net zo min als iemand beide vormen van moralisme kan definiëren. Ik vraag me af of een getoetst en genuanceerd oordeel überhaupt nog een vorm van moralisme genoemd kan worden. Is een goed-fout discussie niet per definitie ongenuanceerd? Het toetsen en nuanceren van uitspraken is een van de basisbeginselen die eerstejaars geschiedenisstudenten wordt aangeleerd. In feite komt het erop neer dat een goed onderbouwd betoog dat op basis van deze basisbeginselen tot stand is gekomen meestal sneller door de lezer wordt geaccepteerd dan een verhaal waarin iedere vorm van argumentatie ontbreekt.

Over een doofpot wordt in het moralisme-debat niet meer gesproken. In het tweede stadium van Van Doorn en De Beus wordt de visie op het kolonialisme en de dekolonisatie “in negatieve termen bijgesteld”. Dit is iets heel anders dan “het negatieve uit de weg gaan” waar Kousbroek en Schulte Nordholt over spreken. De opvatting van Van Doorn en De Beus impliceert in ieder geval dat er van een doofpot geen sprake kan zijn. Het is moeilijk te verklaren waarom de personen zo verschillend over de koloniale literatuur oordelen. Heeft Kousbroek belangrijke publicaties over het hoofd gezien? Naar mijn mening is er genoeg wetenschappelijke literatuur verschenen waarin de slechte kanten van het Nederlandse optreden in Indië aan bod komen en waarvan iedereen die er kennis van wil nemen er ook kennis van kan nemen. Kousbroek kon echter onmogelijk al deze literatuur onder ogen hebben gehad, omdat een belangrijk deel ervan pas na 1995 is uitgebracht. *Last van de oorlog* van Scagliola is een studie die zeker enkele hiaten in de koloniale geschiedschrijving heeft opgevuld.¹⁰⁵ Bovendien is het een werk dat vrij goed aan de eisen van Van Doorns alternatief van De Beus voldoet, hoewel ik het niet met hem eens ben dat er nauwelijks literatuur zou bestaan met een soortgelijke benaderingswijze als Van Doorn hanteert.

In de geschiedschrijving over de dekolonisatie blijven er voorlopig onontgonnen gebieden bestaan. Het is aan historici om deze onontgonnen gebieden te onderzoeken en aan

¹⁰⁵ Scagliola, *Last van de oorlog*.

de lezer te openbaren. Zij hebben, om het met de ware woorden van Locher-Scholten te zeggen, de taak om:

“...met besef van eigen ontoereikendheid en de altijd beperkte middelen steeds weer opnieuw de reconstructie van het verleden te beproeven, wetend dat ze dat verleden alleen maar zo goed mogelijk kunnen benaderen.”

¹⁰⁶

¹⁰⁶ Locher-Scholten, 'De grabbelton van De Beus', 328.

4. Theoretisch kader

Trauma en taboe zijn regelmatig terugkerende begrippen in de debatten over de dekolonisatie en de verwerking daarvan. Spreken over geweldsexcessen is voor velen nog steeds taboe. Nederland zou een collectief trauma aan de dekolonisatie hebben overgehouden en een grote groep veteranen is als gevolg van heftige gebeurtenissen in Indië getraumatiseerd geraakt. De begrippen worden te pas en te onpas in de mond genomen, maar wat wordt er nu eigenlijk onder taboe, trauma en traumatisering verstaan? En hebben ze altijd al dezelfde betekenis gehad?

Sociologe Jolande Withuis deed uitvoerig onderzoek naar de ontwikkeling van het denken over trauma. De veranderingen in het denken over de psychische gevolgen van de Tweede Wereldoorlog in kringen van de geestelijke gezondheidszorg staan centraal in haar boek, dat in 2002 verscheen.¹⁰⁷ De sterke fixatie op oorlogsslachtoffers uit de periode 1940-1945 is niet vreemd, omdat de ervaringen met de psychische problemen van deze groep van doorslaggevende invloed zijn geweest op het denken over trauma.

Veel problemen waar slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog in hun verwerking op stuiten, komen – weliswaar in een iets andere vorm – ook voor bij de verwerking van Indiëveteranen. De oorzaken en gevolgen van traumatisering zijn in veel gevallen hetzelfde, evenals de manier waarop de samenleving en zijzelf met deze traumatisering omgingen. Het denken over de trauma's van Indiëveteranen kan niet los worden gezien van de ontwikkeling van het denken over (oorlogs-)trauma's in het algemeen, waarvan Withuis in haar boek een duidelijk beeld schetst. Haar onderzoek vormt daarom een goede theoretische basis voor de analyse van de verwerking door de veteranen uit de Mariniersbrigade.

4.1 Veranderingen in het denken over psychische oorlogsgevolgen

Het begrip trauma met de huidige brede betekenis is betrekkelijk nieuw. Voor de Tweede Wereldoorlog had trauma enkel betrekking op lichamelijk letsel. Nu denkt iedereen bij het horen van het woord trauma in eerste instantie aan psychisch leed. Volgens Withuis is er een traumacultuur ontstaan waarin het begrip veel gemakkelijker en veel sneller wordt gehanteerd dan een aantal decennia geleden. Na 1945 heeft zich in de Nederlandse samenleving tevens een mentaliteitsverandering voorgedaan waardoor de houding ten opzichte van

¹⁰⁷ Withuis, *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur*.

oorlogsslachtoffers sterk veranderde. In de geschiedenis van het denken over (oorlogs-) trauma's speelt deze mentaliteitsverandering een belangrijke rol.

Withuis onderscheidt in de ontwikkeling van het denken over psychische oorlogsgevolgen drie perioden. In de eerste periode, die zich uitstrekt van 1945 tot 1966, leken de oorlog en haar gevolgen al snel naar de achtergrond verdwenen. In deze zogenoemde 'jaren van tucht en ascese' stond de wederopbouw centraal en daarbij was geen plaats voor trauma's, die toen meestal in termen van 'oorlogsneurosen' werden uitgedrukt. Op het eerste gezicht leek het erop alsof vrijwel niemand psychisch leed ten gevolge van de oorlog ondervond. In de geestelijke gezondheidszorg beseften velen echter dat mogelijke schade in een later stadium alsnog zichtbaar kon worden. Ondanks dit besef, hebben somber gestelde idealisten van de geestelijke volksgezondheidsbeweging bijgedragen aan het in stand houden van de relatieve stilte rondom de herinneringen aan de oorlog. Behandelaars vreesden dat uitkeringen en andere vormen van hulp de ziekteverschijnselen zouden bestendigen en dat de slachtoffers daardoor verwend konden raken. In hun ogen was het beter om psychische oorlogsgevolgen in een taboesfeer te houden.¹⁰⁸

Halverwege de jaren zestig bleek steeds vaker dat de klachten van bijvoorbeeld oud-gevangenen in de loop der jaren niet sleten, maar bleven bestaan en zelfs na een lange latente periode van betrekkelijk geslaagde aanpassing in de samenleving weer in volle hevigheid aan de oppervlakte konden komen.¹⁰⁹ Dat de oorlog pas na zoveel jaren zijn tol leek te gaan eisen, werd in eerste instantie van medische zijde verklaard uit een tanende afweer als gevolg van ouderdom. Wie klachten kreeg na een 'latentiefase' had meestal al langere tijd geleden onder nachtmerries, angsten en dwangmatige gedragingen, maar had deze voor zich weten te houden. Op latere leeftijd lukte het steeds minder goed psychische schade te onderdrukken. Deze medische verklaring schiet tekort, omdat ze voorbijgaat aan de politieke, culturele en sociale veranderingen die zich in dezelfde periode voordeden. De ontzuiling en de toegenomen psychologisering en democratisering hebben ertoe geleid dat na de flinkheidsmoraal van de wederopbouw de emotie emancipeerde. Vanaf de jaren zeventig was niet langer was zwijgend doorzetten het devies, maar ontstond er juist behoefte aan praten, begrip, uitwisseling en expressie van gevoelens.¹¹⁰

De late gevolgen van het psychisch leed van de oorlogsslachtoffers werden een bekend fenomeen. Daarmee raakte ook het begrip trauma wijdverbreid. Oude termen zoals

¹⁰⁸ Withuis, *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur*, 93.

¹⁰⁹ *Ibidem*, 37-38.

¹¹⁰ *Ibidem*, 86 en 118.

‘oorlogsneurose’ bleken steeds vaker de verschrikkingen van de oorlog onvoldoende te kunnen dekken. Hoe heet het waaraan oorlogsslachtoffers lijden en wie lijden daaraan? Op zulke vragen trachtten behandelaars een antwoord te vinden. De invloedrijke psychiater Hugenholtz gaf de kwalen de meer algemeen gebruikte namen *psychosomatisch* of *psychogeen*, maar gaf wel aan dat het optreden ervan samenhang met een speciale ervaring, namelijk de confrontatie met de dood.¹¹¹ Voor de overweldigende ervaringen van de Tweede Wereldoorlog werd in de medische beroepskring de nieuwe term KZ-syndroom (naar het Duitse *Konzentrationslager*) geïntroduceerd. Al spoedig werd duidelijk dat er ook een belangrijke tegenhanger van dit syndroom bestond: het Indonesië-syndroom.

De nieuwe terminologie werd niet langer alleen binnen de muren van de spreekkamer gebruikt. Vanaf 1970 bereikte de democratisering die van invloed was op vele facetten van de samenleving ook de geestelijke gezondheidszorg. Steeds meer mensen gingen in therapie en kwamen daarvoor uit. De passieve patiënt veranderde in een actieve cliënt, die opkwam voor zijn rechten. Waren het tot midden jaren zeventig vooral artsen die uitleg gaven van het oorlogstrauma, met de democratisering van de geestelijke gezondheidszorg namen de slachtoffers steeds vaker zelf het woord.¹¹²

Nadat het postconcentratiekampsyndroom onder brede publieke aandacht was gekomen, gingen steeds meer mensen zichzelf herkennen als ‘lijdend aan een oorlogstrauma’. De slachtoffers gingen zich organiseren en traden als groep naar buiten, op zoek naar erkenning en een mogelijke schadevergoeding. De traumatische klachten van de nieuwe groepen slachtoffers leken soms sterk op de klachten van degenen die leden aan het zogenaamde KZ-syndroom, maar een specifieke concentratiekampervaring hadden de nieuwe slachtoffers niet. Daarom moest er worden gezocht naar een nieuwe overkoepelende term voor een breed scala aan psychische aandoeningen.

De nieuwe term werd PTSS, de Post Traumatische Stress Stoornis, die in 1985 voor het eerst door psycholoog Op den Velde op de oorlog werd toegepast. Op den Velde haalde de term uit de Verenigde Staten, waar de ontdekking van psychosociale problematiek bij Vietnam-veteranen ertoe leidde dat de diagnose PTSS in 1980 werd opgenomen in het Amerikaanse classificatiesysteem van psychiatrische stoornissen.¹¹³ De belangrijkste symptomen van een PTSS zijn *herbelevingen*, zowel ’s nachts als overdag,

¹¹¹ Withuis, *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur*, 50.

¹¹² *Ibidem*, 70-73.

¹¹³ I. Bramsen, M.T.A. Klaarenbeek en H.M. van der Ploeg, 'Militaire gevechtservaringen in de jaren 1940-1950. Klachten en gezondheidsbeleving van oorlogsveteranen vijftig jaar later' in: H.M. van der Ploeg en J.M.P. Weerts (eds.), *Veteranen in Nederland. Onderzoek naar de gevolgen van oorlogservaringen - Tweede Wereldoorlog - Politionele Acties - Korea* (Lisse, 1995) 94.

vermijdingsgedrag, met soms bijbehorende afvlakking van emoties en depressieve gevoelens, en een *verhoogde prikkelbaarheid*. De psychologen Bramsen, Klaarenbeek en Van der Ploeg stellen naar aanleiding van hun uitvoerige onderzoek naar Nederlandse oorlogsveteranen in 1992 dat iemand mogelijk aan PTSS lijdt als hij ten minste één van de bovenstaande symptomen ‘vaak’ heeft.¹¹⁴ Voor een PTSS zijn zogenaamde A-criteria vastgesteld. Een A-criterium bepaalt dat een noodzakelijke voorwaarde voor het ontwikkelen van een PTSS is dat:

“iemand een gebeurtenis heeft meegemaakt die buiten het patroon van de gebruikelijke menselijke ervaringen ligt en die duidelijk leed zou veroorzaken bij vrijwel iedereen, bijvoorbeeld ernstige bedreiging van iemands leven of van de fysieke integriteit; ernstige bedreiging van of letsel toegebracht aan iemands kinderen, echtgenoot of andere nauwe verwanten of vrienden; plotselinge vernietiging van iemands huis of woonomgeving, of het zien van iemand die recentelijk of juist op dat moment ernstig gewond of gedood is door een ongeluk of lijfelijk geweld.”¹¹⁵

De mentale veranderingen en de ontwikkeling van het denken over trauma in de periode 1966-1980 tonen volgens Withuis aan dat er sprake was van ‘psychologisering van de samenleving’. De psychologisering werd gevolgd door een zekere ‘psychiatisering’ in de decennia na 1980. Withuis gebruikt deze terminologie om de mentale veranderingen van de laatste decennia, de derde periode in haar boek, te onderscheiden van de ontwikkelingen in de jaren zestig en zeventig: “Ging het bij de eerste ontwikkeling om het (mogen) verwerven van geluk, bij de tweede staat ongeluk voorop.”¹¹⁶

PTSS is een populaire term geworden die tegenwoordig samen met het begrip trauma wordt toegepast op bijvoorbeeld incest, verkrachting, rampen en allerlei vormen van indirecte traumatisering. Trauma, stress, verwerking en erkenning zijn tot de alledaagse vocabulaire gaan behoren. In Nederland is een traumacultuur ontstaan, waarin oorlog model staat voor psychisch leed en slachtofferschap. In deze traumacultuur is het begrip ‘trauma’ sterk van betekenis veranderd. De oorspronkelijke gedachte achter de constatering van een trauma was dat een dergelijk inzicht een stap kon zijn naar de losmaking van oorlog als levensbepalend thema. De diagnose ‘getraumatiseerd’ vormde vaak het begin van therapie die moest leiden tot een zekere genezing. In de periode van psychiatisering is traumaslachtofferschap voor sommigen geworden tot een identiteit die een leefwereld biedt en daarnaast soms ook uitkeringsrechten. Dat is volgens Withuis het gevolg wanneer “oorlogsgetroffenen zich gaan

¹¹⁴ Bramsen, 'Klachten en gezondheidsbeleving van oorlogsveteranen vijftig jaar later', 101-102.

¹¹⁵ Ibidem, 99.

¹¹⁶ Withuis, *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur*, 215-216.

organiseren als een emancipatiebeweging van mensen die tegelijk heel bijzonder én heel ziek zijn.”¹¹⁷

4.2 Trauma en de rol van pre-existentie

Bij het onder de loep nemen van de ontwikkeling in het denken over trauma, valt op dat er in de psychiatrische literatuur veelvuldig wordt gediscussieerd over de vraag in hoeverre de vroegere persoonlijkheidsstructuur patiënten na een trauma ontvankelijk maakte voor klachten op de langere termijn. Wordt een psychotrauma met langdurige gevolgen veroorzaakt louter door een van buiten komend kwaad, een ‘externe stressor’, of wordt zo’n ervaring schadelijk doordat hij aansluit bij reeds bestaande innerlijke conflicten die de zogenaamde ‘pre-existente’ persoonlijkheid vormen? In onderzoeken uit de eerste decennia na 1945 werd aangetoond dat pre-existentie inderdaad een rol speelde. Volgens de psycholoog Lekkerkerker, die voornamelijk in de jaren vijftig onderzoek deed, beschikten mensen over niet te onderschatten ‘plastische capaciteiten’. Degenen die niet met trauma’s konden omgaan, waren in veel gevallen al gestoord.¹¹⁸ Zijn collega Bastiaans, wiens proefschrift jarenlang als standaardwerk over de ‘late gevolgen’ zou gelden, onderschreef deze mening. Zijn conclusie dat in de latere klachten verwaarlozing in de jeugd een grote rol speelde, was geheel overeenkomstig met de psychoanalyse van die tijd.¹¹⁹

De benadering van Lekkerkerker en Bastiaans kwam na 1980 in diskrediet. De pre-existente persoonlijkheid werd vaak aangevoerd om patiënten in een kwaad daglicht te stellen en dat werd in een samenleving die een sterke mentaliteitsverandering had ondergaan steeds minder geaccepteerd. Bovendien werd vanaf dat moment PTSS dominant in het denken over trauma. In de omschrijving van PTSS is een ‘externe stressor’ de hoofdoorzaak van de latere psychische schade. Alle mensen reageren van nature gelijk, de verwerking verloopt volgens vaste fasen en de psychische schade bestaat globaal uit dezelfde klachten. PTSS is daarmee een objectiverend, schematiserend en universalistisch begrip dat de langetermijngevolgen van een trauma loskoppelt van de context waarin het trauma is ontstaan. Zeker een factor als de pre-existente persoonlijkheid wordt buiten de diagnose gehouden.¹²⁰

Volgens Withuis is het een verarming geweest dat de analyse van traumatisering door de wetenschappelijke ontwikkeling van de laatste decennia steeds meer is ontdaan van

¹¹⁷ Withuis, *Erkenning. Van oorlogstrauma naar laagcultuur*, 97-98.

¹¹⁸ *Ibidem*, 32.

¹¹⁹ *Ibidem*, 33.

¹²⁰ *Ibidem*, 153-154.

factoren als cultuur, religie en persoonlijkheid. Met de resultaten uit eigen onderzoek bestrijdt ze de suggestie dat cultuur slechts bij niet-westerse volken de betekenis van trauma zou kleuren. Withuis wijst bijvoorbeeld op het verschil in omgang met gevangenschap tussen communistische verzetstrijders en de opgepakte mannen uit Putten in de Tweede Wereldoorlog. Het relatief hoge sterftecijfer onder de Puttense mannen kan worden verklaard uit hun culturele achtergrond. Zij handhaafden hun besloten, calvinistische plattelandscultuur en pasten zich onvoldoende aan de in het kamp geldende morele wetten aan. Waar de Puttenaren werden verzwakt door hun ideologie, werden de communisten daardoor juist versterkt. Zij ontleenden kracht aan hun politieke overtuiging, die de rampen van de Tweede Wereldoorlog kon verklaren en de mogelijkheid bewees om zulke dingen in de toekomst te verhinderen.¹²¹

Ook Bramsen, Klaarenbeek en Van der Ploeg laten in hun onderzoek zien dat het belangrijk is stil te staan bij het verband tussen trauma en pre-existente factoren. Volgens hen hebben alle mensen een wereldbeeld, ook al zijn ze zich daar soms niet van bewust. Het wereldbeeld wordt gevormd door allerlei veronderstellingen over de wereld, bijvoorbeeld dat de wereld in principe een veilige plaats is of dat wat hem of haar overkomt een bepaalde betekenis heeft en zinvol is. Op grond van het wereldbeeld dat iemand heeft, vormt hij of zij verwachtingen over het leven en een visie op het bestaan. Uit het onderzoek van Bramsen, Klaarenbeek en Van der Ploeg is gebleken dat naarmate iemand in reactie op de oorlogservaringen een negatiever wereldbeeld heeft ontwikkeld en in mindere mate vindt dat hij of zij door de ervaringen als persoon is gegroeid, het risico op een PTSS hoger is.¹²² Psychologen Janoff-Bulman en Frieze onderschrijven deze resultaten met hun stelling dat de kwaliteit van het verdere leven mede wordt bepaald door de mogelijkheid van interpretatie of betekenisgeving. Wil iemand met het drama kunnen leven, dan moet hij of zij het gebeurde kunnen opnemen in zijn visie op het bestaan.¹²³ Pre-existente factoren als persoonlijkheid, cultuur en religie kunnen dit proces bemoeilijken.

Withuis is van mening dat de resultaten van haar onderzoek en andere publicaties hebben laten zien dat er alle reden is om cultuur weer in te voeren in het diagnostisch

¹²¹ Withuis, *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur*, 158-167. De mening van Withuis is niet onomstreden. Historica Madelon de Keizer heeft een heel andere mening over de rol van de culturele achtergrond bij de gebeurtenissen in Putten in de Tweede Wereldoorlog. Zij schreef het boek: *Putten: de razzia en de herinnering* (Amsterdam, 1998).

¹²² I. Bramsen, M.T.A. Klaarenbeek en H.M. van der Ploeg, 'Psychische aanpassing van oorlogsveteranen op lange termijn. Het vervolgonderzoek onder leden van de BNMO' in: H.M. van der Ploeg en J.M.P. Weerts (eds.), *Veteranen in Nederland. Onderzoek naar de gevolgen van oorlogservaringen - Tweede Wereldoorlog - Politionele Acties - Korea* (Lisse, 1995) 132-134.

¹²³ Withuis, *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur*, 107.

instrumentarium en in het denken over trauma en traumatisering. Exact onderzoek naar de factoren die mensen sterker maken of verzwakken, blijft immers van groot belang. Toch moet cultuur niet zomaar als verklaring worden opgevoerd, omdat *de* cultuur zelden allesbepalend is. Veel mensen leven op een snijvlak van meerdere, soms tegenstrijdige culturele lagen en invloeden en verenigen zo uiteenlopende identiteiten in zich.¹²⁴

4.3 Taboe, erkenning en de verwerking van een trauma

In het historiografisch debat heb ik laten zien dat sommigen van mening zijn dat er een doofpot van de dekolonisatie bestaat. Dit standpunt is niet onomstreden. Als de doofpot niet bestaat, kan er dan wel sprake zijn van taboeïsering? Is de dekolonisatie een taboe? Om dat te kunnen beoordelen moet eerst het begrip ‘taboe’ gedefinieerd worden en dat is geen eenvoudige opgave.

Eén van de vele vooraanstaande wetenschappers die zich over het begrip hebben uitgesproken is Freud. Volgens hem splitst een taboe zich in twee richtingen: aan de ene kant is een taboe heilig of gewijd, maar aan de andere kant ook griezellig, gevaarlijk, verboden en onrein.¹²⁵ De twee richtingen lijken moeilijk verenigbaar, maar een nadere bestudering kan veel verhelderen. Volgens psycholoog Hans van de Braak is heiligheid oorspronkelijk een attribuut van de goden, en daarmee een volledigheid en onvolkomenheid die veronderstelt dat mensen zich zullen gedragen overeenkomstig de klasse waartoe zij behoren.¹²⁶ Hieruit kan worden opgemaakt dat een taboe een ongeschreven regel, of ongeschreven onderlinge afspraak is over hoe mensen zich moeten gedragen. De ‘klasse’ waarover Van de Braak spreekt, moet heel breed worden opgevat. Een taboe kan immers ook in een hele samenleving een rol spelen. Over de andere richting van Freud, en dan met name over het ‘onreine’, stelt Van de Braak:

*“Als we ziekteverwekkingen en hygiëne buiten ons idee van vuil laten, houden we een definitie van vuil over die het beschrijft als: misplaatst, op de verkeerde plaats. Om vuil te zijn, moet iets behalve misplaatst ook moeilijk te verwijderen en onplezierig zijn. (...)Vuil is een belediging van de orde. Dat systeem is een geheel van categorieën waarmee mensen hun kennis van de wereld organiseren. Dingen die daar niet inpassen en de orde verstoren, kunnen emoties los maken.”*¹²⁷

¹²⁴ Withuis, *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur*, 173-174.

¹²⁵ Hans van de Braak, 'Waarover wij niet mogen spreken' in: Hans van de Braak (ed.), *Taboe. Waarover wij niet mogen spreken* (Rotterdam, 1989) 16.

¹²⁶ Ibidem, 23.

¹²⁷ Ibidem, 21 en 35.

Er is dus sprake van een taboe als een gebeurtenis of uitspraak niet binnen de 'heilige' gedragsregels past, omdat het de orde in het systeem waar deze regels van kracht zijn op een negatieve wijze verstoort. De dekolonisatie van Indonesië speelt een dergelijke rol in de Nederlandse samenleving. Immers, het gedrag van sommige Nederlandse militairen tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd is naar de maatstaven van de gedragsregels in de huidige samenleving onaanvaardbaar. Datzelfde geldt voor kolonisatie in het algemeen: de koloniale verhoudingen tussen Nederland en Indonesië passen niet meer in het systeem van omgangsvormen dat nu in de westerse wereld gebruikelijk is. De dekolonisatie is tegenwoordig niet alleen 'misplaatst', maar kan ook worden gezien als 'vuil dat moeilijk te verwijderen en onplezierig is'. Kijkend naar de steeds terugkerende debatten over het onderwerp, is het nationale trauma van de dekolonisatie nog steeds niet helemaal verwerkt.

Een taboe is ongrijpbaar en onberekenbaar. Dat komt doordat taboes zich uiten in verbodsbepalingen en beperkingen die wezenlijk verschillen van religieuze of morele beperkingen. Ze worden immers niet teruggevoerd tot bijvoorbeeld een goddelijk gebod, maar dragen het verbod als het ware in zich. Pas wanneer de schending van een taboe een feit is, wordt in alle omvang duidelijk dat er geen moreel, maar een ondefinieerbaar, bijna magisch, spreekverbod in het geding is.¹²⁸ De schending van zo'n verbod wordt niet altijd direct gestraft. Door de onberekenbaarheid van een gesprekstaboe, kan de schending ervan soms gemakkelijk worden gezien als een misverstand. De consternatie naar aanleiding van de uitspraken van Graa Boomsma in 1994 is daar een goed voorbeeld van. Wie alleen naar zijn vergelijking van de Nederlandse militairen met SS'ers luisterde, kreeg de indruk dat Boomsma een taboe schond. Daardoor voelden de Indiëveteranen zich zo gekwetst. Velen lazen echter niet verder in het boek van Boomsma en kwamen er zo nooit achter dat hij in werkelijkheid aan hun kant stond en de vergelijking alleen als metafoor gebruikte, hoe pijnlijk het voor sommigen ook overkwam.¹²⁹ De woorden van Boomsma riepen heftige reacties op, terwijl andere uitspraken met dezelfde strekking niet als taboedoorbrekend werden opgevat.

In een literaturessay wordt door de Amerikaanse socioloog W.J. Scott de stelling geponeerd dat de mate van maatschappelijke erkenning samenhangt met het antwoord op de vraag in hoeverre een bepaalde oorlog c.q. militaire actie naderhand door de politiek, de betrokken militairen én de publieke opinie als zinvol, succesrijk en vooral rechtvaardig wordt beoordeeld. Een eensgezind positief oordeel op deze punten kan helpen voorkomen dat er een

¹²⁸ Van de Braak, 'Waarover wij niet mogen spreken', 17-18.

¹²⁹ Meijer, *Oostindisch doof*, 175-184.

kloof ontstaat tussen de veteraan en de samenleving waarvan hij deel uitmaakt.¹³⁰ Over de dekolonisatie van Indonesië bestaat zo'n positief oordeel allerminst. Door de onenigheid over hoe zinvol, succesrijk en rechtvaardig de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd was, is het onderwerp in een taboesfeer terechtgekomen. Taboes leiden tot angst voor datgene waar dat taboe op rust en die angst kan vijandschap kweken.¹³¹ Dat is precies wat er in Nederland gebeurde: in de verwerking van de dekolonisatie van Indonesië hebben angst en vijandschap een voorname plaats ingenomen en ontstond de kloof tussen veteraan en samenleving waar Scott over sprak.

De Indiëveteranen ervoeren een gebrek aan erkenning. Maar wie waren nu werkelijk schuldig aan het ontbreken van een maatschappelijke uitwisseling waarin gevoelens van verlies, woede, haat, falen, machteloosheid en onveiligheid een plaats hadden moeten vinden? Withuis kenmerkt net als veel andere wetenschappers de naoorlogse decennia als een *conspiracy of silence*. Gedwongen door de heersende mentaliteit in de jaren van wederopbouw had in feite de gehele samenleving er het zwijgen toe gedaan. Het gevolg was dat de veteranen bij terugkeer zowel op nationaal niveau als in kleinere sociale kring weinig gehoor vonden. Hoewel de wens om enig gehoor te vinden natuurlijk bestond, gunden ook de veteranen zelf zich dikwijls geen tijd om de wonden te likken. De klap kwam later pas, toen zij na jaren van zwijgen niet langer konden verbergen hoe miskend zij zich eigenlijk voelden.¹³²

In de wetenschap en de geestelijke gezondheidszorg is het een gangbare veronderstelling geworden dat het gebrek aan erkenning tijdens de wederopbouwjaren in hoge mate debet is geweest aan het langdurig voortbestaan van aan de oorlog relateerde psychische stoornissen. Bramsen, Klaarenbeek en Van der Ploeg hebben bijvoorbeeld aangetoond dat het huidige vermijden van herinneringen aan de oorlog sterk samenhangt met het vermijden van herinneringen vlak na de oorlog. Degenen die op dit moment last hebben van symptomen van PTSS, waarvan vermijdingsgedrag een van de drie belangrijkste is, hadden ook meer problemen met het functioneren in de periode vlak na terugkeer. Daaruit voortvloeiend concluderen Bramsen, Klaarenbeek en Van der Ploeg dat de veteranen die in de na-oorlogse periode wel over hun ervaringen hebben kunnen praten, later aanmerkelijk minder vatbaar zijn voor PTSS-symptomen.¹³³ Withuis benadrukt in haar studie een ander ziekmakend effect van het gebrek aan erkenning: een toenemende 'fixatie' op de klachten. Hierdoor werden

¹³⁰ J.R. Schoeman, 'Veteranen van 'goede' en 'foute' missies', *Militaire Spectator* 169 (2000) 231-240, aldaar 234.

¹³¹ Van de Braak, 'Waarover wij niet mogen spreken', 33.

¹³² Withuis, *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur*, 58 en 102-103.

¹³³ Bramsen, 'Psychische aanpassing van oorlogsveteranen op lange termijn', 128-131.

wachttijden voor pensioen of twijfels bij de behandelaars over het verband tussen klachten en oorlogsverleden door de veteranen ervaren als een klap in hun gezicht.¹³⁴ Het ervaren van een gebrek aan erkenning zorgde in veel gevallen dus ook voor een verhoogde prikkelbaarheid, een ander hoofdsymptoom van PTSS.

Erkenning is van groot belang bij de verwerking van een trauma. De veteranen zelf zijn zich hiervan terdege bewust en proberen sinds de jaren tachtig actief erkenning in de Nederlandse politiek en in de samenleving af te dwingen. Wat voor erkenning zoeken zij nu precies? Withuis onderscheidt twee soorten: allereerst is er behoefte aan erkenning van de 'externe stressor', ofwel de geruststelling dat de veteraan niet uit zichzelf 'gek' is. De pre-existente persoonlijkheid moet worden uitgesloten. Naast erkenning van de legitimiteit van de actuele psychische klachten, speelt ook erkenning van wat de veteraan in de oorlog heeft meegemaakt of gedaan een rol. Hij wil het gevoel hebben dat de maatschappij begrijpt waarom hij handelde op zijn manier. Zeker deze tweede vorm van erkenning ontbreekt in de beleving van veel Indiëveteranen.¹³⁵

Het grote probleem in de zoektocht van de Indiëveteranen naar erkenning, is dat begrip voor hun doen en laten moet voortkomen uit een maatschappelijke uitwisseling van hun gevoelens van verlies, woede, haat, falen, machteloosheid en onveiligheid, maar dat voor dergelijke emoties in hun ogen nauwelijks plaats is geweest. Over de dekolonisatie werd vooral 'oorverdovend gezwegen'.¹³⁶ En hoe kan iets erkend worden als er een taboe op rust?

4.4 Conclusie

Na 1945 is de houding ten opzichte van oorlogsslachtoffers sterk veranderd. Vooral de mentaliteitsverandering die de maatschappij de afgelopen decennia heeft ondergaan ligt daaraan ten grondslag. De ontwikkeling in het denken over psychische oorlogsgevolgen kan volgens Withuis opgedeeld worden in drie perioden: de perioden van tucht en ascese, psychologisering en psychiatisering. Na de flinkheidsmoraal van de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog emancipeerde de emotie in de jaren zeventig. Daardoor werd het steeds gebruikelijker om gevoelens te uiten en uit te wisselen. Het begrip trauma raakte wijdverbreid en kreeg betrekking op steeds meer groepen slachtoffers, waaronder degenen die leden onder de gevolgen van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. De Post Traumatische Stress

¹³⁴ Withuis, *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur*, 93.

¹³⁵ *Ibidem*, 57-58.

¹³⁶ M. Maas en B. Hopman, 'De betekenis van herdenken', *Militaire Spectator* 169 (2000) 265-274, aldaar 268.

Stoornis werd de nieuwe overkoepelende term voor de psychische klachten van al deze verschillende groepen. De introductie van deze term in de jaren tachtig vormde het begin van een periode van psychiatrisering waarin trauma, stress, erkenning en verwerking tot de alledaagse vocabulaire zijn gaan behoren en waarin traumaslachtofferschap in sommige gevallen is geworden tot een identiteit.

Withuis heeft laten zien dat het denken over psychische oorlogsgevolgen sinds de Tweede Wereldoorlog een enorme ontwikkeling heeft doorgemaakt. Een steeds terugkerend thema bleef echter de rol van pre-existente factoren als cultuur, religie en persoonlijkheid bij de verwerking van een traumatische ervaring. Tot 1980 was de conclusie van de hoogaangeschreven psychologen Lekkerkerker en Bastiaans dat dergelijke factoren een grote rol speelden, het meest gangbare idee in de psychoanalyse. Met de introductie van het objectiverende, schematiserende en universalistische begrip PTSS werden de langetermijngevolgen van een trauma losgekoppeld van de context waarin het trauma is ontstaan. Verschillende wetenschappers menen nu dat het onjuist is om de externe stressor als hoofdoorzaak van alle late psychische schade aan te wijzen. Withuis pleit ervoor om een factor als cultuur weer in te voeren in het diagnostisch instrumentarium en in het denken over trauma en traumatisering. Zij wordt onder andere bijgestaan door de psychologen Janoff-Bulman en Frieze, die in hun onderzoek hebben aangegeven dat de kwaliteit van het verdere leven na de traumatische gebeurtenis mede wordt bepaald door de mogelijkheid van interpretatie of betekenisgeving door de betrokkene.

De mogelijkheid van interpretatie of betekenisgeving hangt samen met de visie van de gehele samenleving op een traumatische gebeurtenis. Het is voor een slachtoffer immers gemakkelijker om betekenis te geven aan zijn traumatische verleden als de samenleving om hem heen daartoe ook in staat is. In Nederland heeft er nooit een eensgezind positief oordeel bestaan over hoe zinvol, succesrijk en rechtvaardig de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd was. Als gevolg van de onenigheid die daarover ontstond, is de dekolonisatie van Nederlands-Indië in een taboesfeer terechtgekomen. De Indonesische onafhankelijkheidsstrijd paste al snel niet meer in de zogenaamde orde van ongeschreven gedragsregels die de naoorlogse samenleving hanteerde. De *conspiracy of silence* van vrijwel de gehele samenleving werd door de Indiëveteranen ervaren als een gebrek aan erkenning en dat heeft volgens de wetenschap hun verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd geen goed gedaan. De taboeïsering van de dekolonisatie bemoeilijkte hun individuele proces van identificatie en betekenisgeving met een voor sommigen ziekmakend gevolg.

5. De samenstelling van de Mariniersbrigade

In dit werk staan de mogelijke onderlinge verschillen in beleving en verwerking binnen de Mariniersbrigade centraal. Om daarnaar onderzoek te kunnen doen, moet eerst de samenstelling van de brigade nader worden bekeken. Door wie werd de brigade gevormd? Wat was hun persoonlijke achtergrond? En waarom werden ze marinier? Aan de hand van deze vragen kunnen verschillende groepen binnen de brigade worden onderscheiden die in een onderzoek naar beleving en verwerking tegen elkaar kunnen worden afgezet.

Er bestaat een ruime hoeveelheid literatuur waarin aandacht wordt besteed aan de specifieke samenstelling van de Mariniersbrigade. Veel exacte statistische gegevens met betrekking tot bijvoorbeeld de geografische afkomst, religie, politieke voorkeur en de gemiddelde leeftijd van de mariniers zijn daarin echter niet te vinden. Aangezien dit factoren zijn die mogelijk invloed hebben op de beleving en de verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd, is het van belang ook archiefmateriaal te bestuderen waarin zulke gegevens van individuele personen zijn opgenomen. Daarom heb ik voor het onderzoek gebruik gemaakt van de passagierslijsten van de troepentransportschepen die terugkeerden uit Indië. Deze lijsten verschaffen zeer uitgebreide en waardevolle informatie over de samenstelling van de verschillende militaire eenheden, omdat ze een belangrijke functie vervulden bij de voorbereiding van de instanties in Nederland op de demobilisatie van de teruggekeerde militairen. Alvorens de verschillende groepen binnen de brigade één voor één beschreven worden, zal ik eerst stilstaan bij de inhoud en de bruikbaarheid van het archiefmateriaal.¹³⁷

5.1 De passagierslijsten van de troepentransportschepen

Het verschepen van de vele duizenden militairen van en naar Nederlands-Indië in de periode 1945-1950 was een enorme logistieke operatie. Te allen tijde wilde de overheid, in verband met een naderende demobilisatie en met het oog op de gemoedstoestand van de familie thuis, op de hoogte blijven van de status en de positie van de militair in de wereld. Daarom werd getracht door middel van het aanleggen van uitgebreide passagierslijsten zo zorgvuldig

¹³⁷ Nationaal Archief, Den Haag, Collectie Troepenverscheppingen van en naar Nederlands- en West-Indië behorende tot het Directoraat Verkeerswezen van het Hoofdkwartier Kwartiermeester-Generaal, 1945-1952 [1955], nummer toegang 2.13.103.

mogelijk bij te houden hoe, wanneer en waarom een militair per schip van en naar Nederland werd vervoerd.

Op de passagierslijsten zijn allerlei gegevens van de militair terug te vinden. In de eerste plaats natuurlijk zijn naam, rang en eenheid waar hij toe behoorde. Bij de mariniers van de Mariniersbrigade werd hier nog een vierde component aan toegevoegd: zijn status bij de brigade. Binnen de Mariniersbrigade kunnen met betrekking tot deze status drie verschillende groepen worden onderscheiden: beroepsmariniers, oorlogsvrijwilligers en zeemiliciens (een marineterm voor dienstplichtig militair), respectievelijk afgekort als ‘beroeps’, ‘OVW’ en ‘ZM’. Op de passagierslijsten worden verder zaken als de geboorteplaats en het geboortjaar van de militair vermeld, alsmede de maand en het jaar waarin de militair naar Indië vertrok, de plaats van bestemming na aankomst, de religie en eventueel de speciale reden van de repatriëring.

Alle bovengenoemde gegevens geven tezamen een prachtig beeld van de samenstelling van de Mariniersbrigade. Er spelen echter een paar factoren die het trekken van harde conclusies bemoeilijken. Hoewel het nergens wordt vermeld, is gebleken dat de passagierslijsten niet compleet zijn. Dit geldt zeker voor de gegevens van de mariniers die vertrokken uit Nederland. Om die reden heb ik er dan ook voor gekozen mij te richten op de lijsten van de mariniers die terugkeerden uit Indië. Helaas bestaan ook daar hiaten. In de literatuur wordt regelmatig gesproken over de totale omvang van de Mariniersbrigade en de omvang van de groep oorlogsvrijwilligers afzonderlijk. De genoemde aantallen wijken soms licht van elkaar af, maar vast staat dat er ongeveer 4.800 oorlogsvrijwilligers voor de Mariniersbrigade in Indië hebben gediend.¹³⁸ In het Nationaal Archief heb ik de gegevens van een kleine 3.000 vrijwilligers kunnen achterhalen. Daaruit kan de conclusie worden getrokken dat er in ieder geval lijsten uit de periode januari 1948–augustus 1948, de tijd waarin de meeste vrijwilligers terugkeerden uit Indië, ontbreken. Ook uit latere perioden missen er passagierslijsten, maar het is moeilijk om vast te stellen hoeveel, omdat er over de exacte omvang van de groepen beroepsmariniers en zeemiliciens onduidelijkheid bestaat.

Een ander probleem dat na bestudering van het materiaal aan het licht kwam, is dat de hoeveelheid gegevens die bewaard zijn gebleven niet bij ieder troepentransport even groot is. Normaal gesproken werden er twee verschillende lijsten met gegevens van de militairen aan boord aangelegd. Allereerst werd er een krant uitgegeven met daarop de naam en de plaats van bestemming na aankomst en, mits bij de betrokken instanties bekend, de eenheid, rang en

¹³⁸ Zie bijvoorbeeld: Van Holst Pellekaan, *Tienduizend vrije vogels*, 84-86.

status van de militairen aan boord. Deze krant werd opgestuurd naar de burgemeesters van alle gemeenten in Nederland met als doel hen op de hoogte te stellen van de mogelijke thuiskomst van een of meerdere militairen in hun gemeente. Zo konden de nodige voorbereidingen voor de demobilisatie tijdig worden aangevangen. Van vrijwel iedere reis zijn de kranten voor de burgemeesters bewaard gebleven. De andere lijsten, die bestemd waren voor de interne administratie van Defensie en doorgaans meer gegevens bevatten, zijn echter minder zorgvuldig gearchiveerd. Bovendien maakten de instanties gebruik van verschillende soorten lijsten, zodat over de ene groep militairen nauwelijks meer informatie werd genoteerd dan al in de kranten stond, terwijl over de andere groep naast informatie over religie, geboortedatum, geboorteplaats en moment van vertrek uit Nederland, zelfs de reden voor repatriëring gedetailleerd werd beschreven.

In de passagierslijsten zijn de gegevens van 7.637 mariniers bruikbaar gebleken voor het onderzoek naar de samenstelling van de Mariniersbrigade. Het belangrijkste criterium was daarbij dat de status van de marinier bij de brigade bekend moest zijn. Immers, aan de hand van de status kunnen drie duidelijk afgebakende groepen worden onderscheiden die in een onderzoek naar beleving en verwerking tegen elkaar kunnen worden afgezet. Verder zijn er voldoende gegevens over de leeftijd en de geografische afkomst van de mariniers bekend, zodat het mogelijk is op basis van deze criteria een beeld te schetsen van de samenstelling van de Mariniersbrigade. Van ongeveer de helft van de zeemiliciens is bovendien genoteerd tot welke religieuze stroming zij behoorden. Met het oog op de mogelijke rol van religie bij de beleving en verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd is het interessant om te onderzoeken in hoeverre de religieuze verhoudingen onder de zeemiliciens afweken van de verhoudingen onder de Nederlandse bevolking.

5.2 Beroepsmariniers

Een klein gedeelte van de Mariniersbrigade werd gevormd door beroepsmariniers. Toen de brigade in juni 1947 haar grootste omvang van ruim 6.000 man had bereikt, had daarvan ongeveer 10% een beroepsstatus. Ondanks de kleine omvang waren deze beroepsmariniers van groot belang voor de Mariniersbrigade. Het overgrote deel was al voor de Tweede Wereldoorlog in dienst gekomen en had gedurende de oorlog veel ingrijpende dingen meegemaakt. Als gevolg daarvan beschikte de groep vooroorlogse beroepsmariniers, binnen de Mariniersbrigade “1665’ers” genoemd, over een schat aan ervaring. Sommigen hadden jarenlang als krijgsgevangene in Duitse of Japanse kampen gezeten. Anderen wisten aan

gevangenschap te ontkomen en hielpen met de Prinses Irene Brigade bij de bevrijding van Zuid-Nederland. In Nederlands-Indië hadden enkele beroepsmariniers als schepeling de Slag op de Java-Zee in 1942 meegemaakt en overleefd. Daarnaast was er ook nog een groep die in de meidagen van 1940 hun leven in de waagschaal hadden gesteld in de strijd om de Maasbruggen in Rotterdam. Vooral de laatstgenoemde strijd werd al snel als een memorabel moment met een bijna mythisch karakter in de geschiedenis van het Korps Mariniers gezien.¹³⁹

De “1665’ers” vormden de kern waar omheen de nieuwe Mariniersbrigade moest worden opgebouwd. De kernkadergroep die in 1943 de taak kreeg om de opleiding in de Verenigde Staten voor te bereiden, bestond voor een groot deel uit beroepsmariniers. Hun rang en salaris moesten worden gelijkgeschakeld met het Amerikaanse niveau. Daarover ontstond de nodige discussie, omdat grote verschillen moesten worden overbrugd en dat allerm minst soepel verliep. De beroepsmariniers waren na het voorbereidende werk ook belast met de opleiding zelf. In de eerste maanden na de bevrijding van Nederland was het aan de ‘oude’ generatie, waarvan de jongste leden zelf nog maar 23 jaar waren, om de discipline en de korpsgeest van de mariniers over te brengen op de duizenden oorlogsvrijwilligers.¹⁴⁰

Na de bevrijding kon nog niet direct worden begonnen met de werving van nieuwe beroepsmariniers. Eerst moesten de bevolkingsregisters weer op orde worden gebracht, nadat daaraan in de oorlog veel schade was toegebracht. Pas in mei 1946 werd met de werving van de eerste beroepsmariniers gestart.¹⁴¹ Vanaf het achttiende jaar konden de nieuwe rekruten zich aanmelden voor de Mariniersbrigade, waarna ze net als de “1665’ers” een contract tekenden voor een vaste periode, doorgaans met de duur van zes jaar. De kleine groep nieuwe beroepsmariniers was even jong en onervaren als de zeemiliciens en begon met dezelfde basistraining.

¹³⁹ Zie over de strijd om de Maasbruggen bijvoorbeeld de masterthesis van Mariska Kool, 'Zwarte Duivels? Collectieve herinneringen en mythevorming over het optreden van de Rotterdamse Mariniers in mei 1940', *Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen* (Rotterdam: Erasmus Universiteit 2005).

¹⁴⁰ Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949*, 48.

¹⁴¹ G.J.A. Raven, 'De "gemakkelijke" werving van oorlogsvrijwilligers. Waarom boekte de Koninklijke Marine in 1944 meer succes dan tegenwoordig?' *Marineblad* 99 (1989) 514-519, aldaar 516.

Figuur 2: de geografische afkomst van de beroepsmariniers

Bevolkingsomvang van Nederland in 1950 ¹⁴²			Afkoms t beroepsmariniers	
Provincie	Aantal	Percentage	Aantal mariniers	Percentage
Drenthe	281.000	3%	8	2%
Friesland	465.000	5%	5	1%
Gelderland	1.078.000	11%	25	6%
Groningen	460.000	5%	8	2%
Limburg	728.000	7%	34	8%
Noord-Brabant	1.243.000	12%	42	9%
Noord-Holland	1.843.000	18%	110	24%
Overijssel	670.000	7%	15	3%
Utrecht	573.000	6%	20	4%
Zuid-Holland	2.383.000	24%	160	36%
Zeeland	269.000	3%	21	5%
Buitenland	n.v.t.	n.v.t.	2	0%
Totaal	9.993.000	100%	450	100%

In de passagierslijsten van de troepentransportschepen heb ik bruikbare gegevens van 450 beroepsmariniers teruggevonden, waarvan het grootste gedeelte “1665’er” was. Kijkend naar de geografische afkomst van de beroepsmariniers in figuur 2 valt op dat een groot aantal afkomstig is uit het westen van Nederland. Maar liefst 69% is woonachtig in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht of Zeeland. Dit hoge percentage kan zijn ontstaan doordat beroepsmariniers van verder weg dichterbij hun werk zijn gaan wonen. Vanuit dit standpunt kan mogelijk ook de hoge notering van marinestad Den Helder in de top twintig van gemeenten waar de meeste beroepsmariniers woonachtig zijn worden verklaard.¹⁴³ Boven aan deze top twintig staat niet ‘mariniersstad’ Rotterdam, maar Den Haag. Daarbij moet echter wel worden aangetekend dat er nog een aantal andere gemeenten in regio, zoals Schiedam en Vlaardingen in de lijst zijn terug te vinden.

5.3 Oorlogsvrijwilligers

De geschiedenis van de Mariniersbrigade is voor een belangrijk deel ook de geschiedenis van de oorlogsvrijwilligers. In juni 1947 bestond de Mariniersbrigade in Indië voor 80% uit oorlogsvrijwilligers en in de literatuur over de rol van de mariniers in de Indonesische

¹⁴² Bron: <http://www.nidi.knaw.nl> (29-11-2006).

¹⁴³ Zie bijlage B.

onafhankelijkheidsstrijd wordt vaak vooral stilgestaan bij het bijzondere karakter van deze groep militairen.¹⁴⁴

Op 1 oktober 1944 werd het Oorlogsvrijwilligersbesluit genomen, waarin werd bepaald dat voor het spoedig versterken van de Nederlandse strijdkrachten het werven van grote groepen vrijwilligers noodzakelijk was. Vooral voor de nieuw op te richten Mariniersbrigade waren veel mensen nodig. Het werven van vrijwilligers was in 1944 hiervoor de gemakkelijkste en vooral de snelste oplossing in vergelijking met het oproepen van de oude beroepsmilitairen, omdat velen van hen nog ondergedoken waren of in krijgsgevangenschap zaten, en in vergelijking met het oproepen van dienstplichtigen, omdat de bevolkingsregisters nog niet op orde waren. De vrijwilligers moesten in de eerste plaats uit de Binnenlandse Strijdkrachten (BS) komen. Omdat dit reservoir lang niet groot genoeg was, werd door middel van aansprekende aanplakbiljetten in alle dorpen en steden en advertenties in de grootste kranten getracht de werving een impuls te geven.¹⁴⁵

In de eerste maanden vond de werving van oorlogsvrijwilligers alleen plaats in Zuid-Nederland. Het noorden was immers nog niet bevrijd. De bevolking van het zuiden bleek goed bereid om de Mariniersbrigade te versterken. Het aanbod was zo groot, dat met de vrijwilligers uit het zuiden alleen al een flinke brigade kon worden gevormd. Slechts 40% mocht echter uit het zuiden gerekruteerd worden, want er moesten voldoende jonge mannen achterblijven voor de wederopbouw en bovendien was het van belang dat de samenstelling van de Mariniersbrigade met betrekking tot de geografische afkomst enigszins in balans was.¹⁴⁶ Volgens Van Holst Pellekaan heeft het grote enthousiasme voor de vrijwillige dienst te maken met de katholieke achtergrond van veel mensen in Noord-Brabant en Limburg. De gezagsaanvaarding waaraan in het militaire bedrijf veel waarde wordt gehecht, was voor veel katholieken iets vanzelfsprekends.¹⁴⁷

Na de bevrijding van de rest van Nederland werd ook daar begonnen met de werving van oorlogsvrijwilligers. De problemen met de infrastructuur en het personeelgebrek uit de eerste wervingsperiode in Zuid-Nederland waren toen opgelost, zodat er direct successen konden worden behaald in de provincies boven de grote rivieren. Daar bleek dat niet alleen een katholieke achtergrond een positieve invloed had op het animo voor het grote onbekende bij de Mariniersbrigade, maar ook factoren die direct samenhangen met de afloop van de Tweede Wereldoorlog. Nederland was bevrijd door ‘stoere mannen in uniform’ met moderne

¹⁴⁴ Van Holst Pellekaan, *Tienduizend vrije vogels*, 84-86.

¹⁴⁵ Ibidem, 18-21.

¹⁴⁶ Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949*, 56.

¹⁴⁷ Van Holst Pellekaan, *Tienduizend vrije vogels*, 24.

wapens en materieel en daardoor kreeg het militaire bedrijf een positief imago. Dienstmensen betekende ook vertrekken uit een situatie van schaarste en onzekerheid. Het bood een kans om verre reizen te maken naar bijvoorbeeld Indië, dat altijd tot de verbeelding had gesproken en waar sommigen familie of kennissen hadden wonen. Bovendien vonden velen, na vijf jaar bezetting aan den lijve te hebben ondervonden, dat Indië ook zo snel mogelijk moest worden bevrijd. De opleiding in de Verenigde Staten maakte de Mariniersbrigade nog eens extra aantrekkelijk.¹⁴⁸ De jonge mannen die zich aanmeldden waren afkomstig uit alle lagen van de bevolking. Arbeiders en boerenjongens kwamen in een eenheid terecht met zonen van doktoren en studenten. Wel viel op dat veel oorlogsvrijwilligers zich tijdens de oorlog op een of andere manier met het verzet hadden beziggehouden.¹⁴⁹

Wie oorlogsvrijwilliger bij de Mariniersbrigade wilde worden, moest aan een aantal eisen voldoen. Toekomstige mariniers vielen in de leeftijdscategorie 18-36 jaar, verkeerden in een goede conditie en beschikten over enige kennis van de Engelse taal. Wie door alle keuringen heen kwam, tekende een contract voor de tijd dat dienstplichtigen onder de wapenen waren tot tenminste drie maanden nadat de oorlog tegen Duitsland en Japan was beëindigd. Het ministerie van Marine voegde in de verbandakte echter een clause toe die het mogelijk maakte de oorlogsvrijwilligers langer in dienst te houden. Na de capitulatie werden de regels veranderd en verbonden de oorlogsvrijwilligers zich aan de Mariniersbrigade voor de tijd dat dienstplichtigen onder de wapenen waren met een minimum duur van drie jaar. Oorlogsvrijwilligers die voor de capitulatie de korte verbandakte hadden getekend, kregen de gelegenheid om de nieuwe lange verbandakte te tekenen en deze verbintenis op 10 september 1945 in te laten gaan. Dat hield wel in dat het oude contract aanzienlijk verzwaaard werd.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Raven, 'De "gemakkelijke" werving van oorlogsvrijwilligers', 515-516.

¹⁴⁹ Van Holst Pellekaan, *Tienduizend vrije vogels*, 20-21.

¹⁵⁰ *Ibidem*, 22-26.

Figuur 3: de geografische afkomst van de oorlogsvrijwilligers

Bevolkingsomvang van Nederland in 1950			Afkoms t oorlogsvrijwilligers	
Provincie	Aantal	Percentage	Aantal mariniers	Percentage
Drenthe	281.000	3%	87	3%
Friesland	465.000	5%	161	6%
Gelderland	1.078.000	11%	201	7%
Groningen	460.000	5%	149	5%
Limburg	728.000	7%	297	10%
Noord-Brabant	1.243.000	12%	344	12%
Noord-Holland	1.843.000	18%	553	19%
Overijssel	670.000	7%	218	8%
Utrecht	573.000	6%	188	7%
Zuid-Holland	2.383.000	24%	590	20%
Zeeland	269.000	3%	66	2%
Buitenland	n.v.t.	n.v.t.	13	0%
Overig	n.v.t.	n.v.t.	16	1%
Totaal	9.993.000	100%	2883	100%

Van 2.883 oorlogsvrijwilligers was de woonplaats bij terugkomst in de passagierslijsten van de troepentransportschepen terug te vinden. Het aantal oorlogsvrijwilligers dat in Zuid-Nederland woonachtig was, is, zoals aan de hand van de informatie over de eerste maanden van de werving kon worden verwacht, procentueel groter dan het totale aantal Nederlanders dat in Zuid-Nederland woonde. Uit figuur 3 blijkt dat 20% van de Nederlandse bevolking in 1950 in Noord-Brabant en Limburg woonde, terwijl 22% van de oorlogsvrijwilligers uit deze provincies afkomstig was. Het verschil is echter marginaal en kan ook het gevolg zijn van toeval. Het percentage is ook verrassend ver verwijderd van de door de overheid gestelde bovengrens van 40%. Ondanks dat de gegevens van een aanzienlijk aantal vrijwilligers ontbreken in de passagierslijsten, is het niet aannemelijk dat de verhoudingen heel anders zouden komen te liggen als deze gegevens wel beschikbaar zouden zijn. De werving van oorlogsvrijwilligers in de overige delen van Nederland was waarschijnlijk een groter succes dan de overheid had verwacht. Van de gevreesde balansverstoringe oververtegenwoordiging van mannen uit Noord-Brabant en Limburg kon in de Mariniersbrigade zeker geen sprake zijn.

In de top twintig van gemeenten waar de meeste oorlogsvrijwilligers woonachtig waren, vallen de relatief hoge posities van Tilburg, Maastricht, Heerlen en Den Bosch op.¹⁵¹ Zo zijn de succesvolle eerste maanden van de werving hier wel zichtbaar. Maar liefst 90%

¹⁵¹ Zie bijlage B.

van de kleine oververtegenwoordiging van oorlogsvrijwilligers uit Zuid-Nederland is uit Tilburg, Maastricht, Heerlen en Den Bosch afkomstig. Verder valt het grote verschil tussen het aantal vrijwilligers uit Amsterdam en Rotterdam op. Het verschil in inwoneraantal tussen beide gemeenten is aanmerkelijk minder groot en juist Rotterdam staat en stond bekend als ‘mariniersstad’. Het is moeilijk hier een passende verklaring voor te vinden. Misschien gaven veel Rotterdamse jonge mannen liever de voorkeur aan het leveren van een bijdrage aan de wederopbouw van hun zwaar beschadigde woonplaats?

In de passagierslijsten zijn weinig gegevens bewaard gebleven over de religieuze gezindten van de oorlogsvrijwilligers. Op basis van hun geografische afkomst mag echter verwacht worden dat het percentage katholieken in deze groep relatief hoog is.

5.4 Zeemiliciens

Toen in mei 1946 de bevolkingsregisters weer op orde waren, kon de werving van oorlogsvrijwilligers definitief worden stopgezet en werden voor het eerst na de Tweede Wereldoorlog weer dienstplichtigen opgeroepen. De eerste lichterij zeemiliciens van de Mariniersbrigade moest de tekorten en de verliezen onder de beroepsmariniers en de oorlogsvrijwilligers opvullen. De latere lichterijen waren groter, want voor steeds meer vrijwilligers zat de tijd erop en hun posities moesten worden overgenomen door zeemiliciens. Vanaf de zomer van 1948 was de Mariniersbrigade net als het Korps Mariniers van voor de Tweede Wereldoorlog weer een legeronderdeel van beroepsmariniers en dienstplichtige mariniers.¹⁵²

De oorlogsvrijwilligers en de beroepsmariniers kozen bewust voor het bestaan als marinier. Dat gold niet voor de zeemiliciens, die waren opgeroepen en zonder overleg bij de brigade werden geplaatst. Tot 1948 vielen zij onder de Dienstplichtwet van 1938. Deze wet bepaalde dat er ieder jaar een groep van een vooraf vastgestelde omvang werd opgeroepen voor de zogenaamde Eerste Oefening. De Eerste Oefening duurde, afhankelijk van de eenheid waar de dienstplichtige was ingedeeld, gemiddeld 11 maanden. Daarna volgde het Klein Verlof waarin de dienstplichtige nog onder direct gezag van de militaire eenheid stond en tenslotte volgde tot het 35ste levensjaar het Groot Verlof, waarin de dienstplichtige ten tijde van oorlog voor de Nederlandse strijdkrachten kon worden opgeroepen.¹⁵³ In 1948 werd de Dienstplichtwet gewijzigd om de opbouw van een groter staand leger mogelijk te maken. In

¹⁵² Van Holst Pellekaan, *Tienduizend vrije vogels*, 176.

¹⁵³ <http://www.parlement.com/9291000/biof/00362> (03-12-2006).

de nieuwe wet werd niet langer een jaarlijks contingent bepaald, maar was in principe iedereen dienstplichtig. Wel werd het zogenaamde drie-broederstelsel ingevoerd, wat inhield dat vanaf de vierde broer vrijstelling van de dienstplicht werd verleend. De duur van de Eerste Oefening werd voor de zeemacht, waaronder de Mariniersbrigade viel, met gemiddeld een jaar verlengd.¹⁵⁴ Daarbij moet worden opgemerkt dat de duur van de Eerste Oefening slechts een richtlijn was. Afhankelijk van de situatie in Indië, kon besloten worden de duur van de uitzending met enkele maanden te verlengen.¹⁵⁵

De eerste lichte dienstplichtigen kon niet zomaar worden uitgezonden naar gebieden buiten Nederland. Volgens de grondwet was de uitzending van dienstplichtige militairen alleen mogelijk met de uitdrukkelijke toestemming van de betrokkenen zelf. Voordat dit artikel in december 1946 uit de grondwet werd geschrapt, moest er een juridische kunstgreep worden toegepast om toch dienstplichtigen te kunnen uitzenden. Een Koninklijk Besluit uit 1944, dat op grond van het staatsnoodrecht was uitgevaardigd, bood een geschikte oplossing. Volgens dit besluit konden dienstplichtigen naar elk gebied in de wereld worden uitgezonden 'waar vijanden van het koninkrijk moesten worden bestreden'.¹⁵⁶

Uit het feit dat de grondwettelijke belemmeringen vrij gemakkelijk konden worden ontweken, blijkt dat een groot deel van de politiek achter de uitzending van dienstplichtigen stond. Dat gold minder voor de Nederlandse bevolking en de dienstplichtigen zelf. Het draagvlak voor de uitzending in Nederland slonk naarmate de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd voortduurde. De jonge dienstplichtigen begrepen steeds minder goed waarom ze werden gestuurd en dienstweigering kwam daardoor veelvuldig voor. Uit een onderzoek naar dienstweigering en desertie van Wim Robben blijkt dat in de periode 1946-1949 5.866 dienstplichtigen weigerden naar Indië uitgezonden te worden. Dat is ruim vijf procent van het totale aantal dienstplichtigen dat uiteindelijk werd uitgezonden. De veenkoloniën van Drenthe en Groningen en de zuid-oosthoek van Friesland waren de regio's waar desertie het meeste voorkwam. De belangrijkste redenen voor de weigering waren gewetensbezwaren op basis van politieke, godsdienstige of principiële overtuiging. Daarnaast bestond er een aanzienlijke groep mannen die thuis niet gemist konden worden. Robben heeft helaas niet onderzocht hoe groot het percentage dienstweigeraars en deserteurs per militaire

¹⁵⁴ <http://www.parlement.com/9291000/modules/f/g1yg14v0?key=g0cgdzfb> (03-12-2006).

¹⁵⁵ Arjan Kors, *'t Is plicht dat ied're jongen. Geschiedenis van de dienstplicht in Nederland* (Utrecht 1996) 92.

¹⁵⁶ *Ibidem*, 80.

eenheid was. Exacte cijfers over dienstweigering binnen de Mariniersbrigade bestaan daardoor niet.¹⁵⁷

Figuur 4: de geografische afkomst van de zeemiliciens

Bevolkingsomvang van Nederland in 1950			Afkoms t zeemiliciens	
Provincie	Aantal	Percentage	Aantal mariniers	Percentage
Drenthe	281.000	3%	100	2%
Friesland	465.000	5%	253	6%
Gelderland	1.078.000	11%	468	11%
Groningen	460.000	5%	238	6%
Limburg	728.000	7%	257	6%
Noord-Brabant	1.243.000	12%	355	8%
Noord-Holland	1.843.000	18%	836	19%
Overijssel	670.000	7%	266	6%
Utrecht	573.000	6%	248	6%
Zuid-Holland	2.383.000	24%	1135	26%
Zeeland	269.000	3%	128	3%
Buitenland	n.v.t.	n.v.t.	4	0%
Overig	n.v.t.	n.v.t.	16	0%
Totaal	9.993.000	100%	4304	100%

De Mariniersbrigade werd gezien als een elite-eenheid. Om die reden had de brigade de eerste keus uit de gehele lichte dienstplichtigen. Scholing speelde bij de voorselectie een rol, maar omdat maar weinig mensen tijdens de Tweede Wereldoorlog de mogelijkheid kregen een goede opleiding te genieten, kan de vooropleiding nooit een doorslaggevende rol hebben gespeeld. Geografische afkomst speelde zover bekend zeker geen rol bij de selectie van de zeemiliciens. Daardoor valt te verwachten dat de verhoudingen wat betreft de geografische afkomst in deze groep ongeveer gelijk zijn aan de verhoudingen in Nederland. Het beeld van de geografische afkomst van de zeemiliciens, dat is gevormd op basis van gegevens van 4.304 mariniers, wijkt, zoals blijkt uit figuur 4, toch iets af van de demografische verhoudingen in Nederland. Vooral het relatief geringe aantal zeemiliciens dat woonachtig was in de zuidelijke provincies valt op. Mogelijk was deze ondervetegenwoordiging een direct gevolg van de oververtegenwoordiging van oorlogsvrijwilligers uit dit deel van Nederland, omdat een oorlogsvrijwilliger niet meer als dienstplichtige werd opgeroepen. Deze stelling wordt onderbouwd door het ontbreken van de gemeente Tilburg, qua omvang de achtste gemeente van Nederland, in de top twintig van gemeenten waaruit de meeste zeemiliciens afkomstig

¹⁵⁷ Wim Robben, *De Indonesië-weigeraars 1945-1950. Een onderzoek naar de omvang, motieven en gevolgen* (Zwolle 1981) 18-19.

zijn.¹⁵⁸ In de top twintig van de groep oorlogsvrijwilligers staat Tilburg juist opvallend hoog genoteerd. In de passagierslijsten is niets terug te zien van de grote aantallen deserteurs uit Noord-Nederland uit het onderzoek van Robben. Sterker nog, het percentage zeemiliciens uit Friesland, Groningen en Drenthe is relatief hoog en uit de bekende Drentse veenkolonie Emmercompascuüm zijn opvallend veel (vijftien) mariniers afkomstig.

Figuur 5: de religieuze gezindte van de zeemiliciens

Verhouding religieuze gezindte in Nederland in 1947¹⁵⁹	
Rooms Katholiek	38%
Nederlands Hervormd	31%
Gereformeerd	9%
Overige kerkelijke gezindten	5%
Geen	17%
Verhouding religieuze gezindte binnen de groep zeemiliciens	
Rooms Katholiek	37%
Protestant	35%
Nederlands Hervormd	9%
Gereformeerd	3%
Kleinere religies ¹⁶⁰	1%
Geen	15%

Aan de hand van de passagierslijsten kan worden vastgesteld dat de zeemiliciens twintig of eenentwintig jaar oud waren op het moment dat ze naar Indië vertrokken. Verder verschaffen de lijsten voldoende informatie over de religieuze achtergrond van de zeemiliciens om daar een beeld van te kunnen vormen. Deze informatie is bijeen gebracht in figuur 5. De verhoudingen wat betreft de religieuze gezindten lijken op het eerste gezicht af te wijken van de verhoudingen in Nederland in 1947, maar de verschillen worden waarschijnlijk veroorzaakt door de inconsequente notatie van de religie op de passagierslijsten. Op veel lijsten wordt alleen onderscheid gemaakt tussen *geen religie*, *rooms katholiek* of *protestant*. *Protestant* wordt in dat geval gebruikt als verzamelnaam waaronder verschillende christelijke religies vallen. Er vanuit gaande dat het grootste gedeelte van de *protestanten* in de bevolkingsregisters als *Nederlands Hervormd* stond genoteerd en ook *gereformeerden* onder de verzamelnaam terecht zijn gekomen, kan de conclusie worden getrokken dat de religieuze verhoudingen binnen de groep zeemiliciens vrijwel gelijk waren aan de verhoudingen onder de Nederlandse bevolking.

¹⁵⁸ Zie bijlage B.

¹⁵⁹ Bron: <http://www.cbs.nl> (30-11-2006).

¹⁶⁰ De verschillende religieuze gezindten worden in de passagierslijsten aangegeven met niet nader verklaarde afkortingen. Onder *kleinere religies* vallen de volgende afkortingen: Bapt., Luth., LDH, DPG, V.H., E.V., N.H.O. en O.K.

6. De beleving en verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd

In *De diachronie van de doofpot* stelde Rudy Kousbroek dat historici hebben nagelaten om alle feiten over de dekolonisatie boven tafel te krijgen. Alleen op deelgebieden zou er een omvangrijke bibliotheek bestaan. Hoewel de meeste historici de beschuldiging verwerpen dat zij bewust belastende feiten hebben achtergehouden, beamen velen dat er hiaten in de literatuur over de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd bestaan. Dat is op zichzelf geen verassende constatering, omdat het onderzoek naar een historische periode nooit helemaal af kan zijn. Jan Bank wees bovendien op het feit dat veel belangrijke documenten over de dekolonisatie lange tijd niet ter inzage zijn geweest. Alleen al daarom kan er van een afgerond onderzoek met betrekking tot dit onderwerp zeker geen sprake zijn.¹⁶¹

Bank doelde met zijn opmerking op de vele stukken in de overheidsarchieven, die sinds de openstelling daarvan een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan het onderzoek naar de politieke verklaring voor de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd.¹⁶² Wie meer te weten wil komen over de beleving en de verwerking van deze strijd door individuele militairen, zal echter aan deze bronnen weinig hebben. Hun persoonlijke verhalen zijn in principe sinds hun thuiskomst beschikbaar geweest, maar zelden in het openbaar gehoord. Sommige veteranen hebben hun verhaal zelf gepubliceerd in de vorm van een artikel of een boek. Daarnaast worden steeds meer dagboeken en brieven uit de periode van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd in de archieven ontsloten. Wetenschappers en journalisten hebben van al deze herinneringen gebruik gemaakt ter ondersteuning van hun werk. Zo is er uiteindelijk een omvangrijke bibliotheek ontstaan van boeken en andere geschriften waarin de beleving en de verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd door de militairen zelf aan de orde komt. Dat wil niet zeggen dat aan de hand daarvan een betrouwbaar beeld van de tijd van de militair in Indië gereconstrueerd kan worden.

Iedere veteraan heeft zijn tijd in Indië anders beleefd. Auteurs moeten altijd keuzes maken. Op welke specifieke herinneringen wordt de nadruk gelegd? Wat moet de lezer weten? Veel veteranen laten de pijnlijkste episodens uit hun gepubliceerde herinneringen weg, omdat ze de lezer en/of zichzelf er niet mee lastig willen vallen of omdat ze zich ervoor schamen.¹⁶³ Ook in veel egodocumenten die zijn geschreven tijdens de uitzending naar Indië

¹⁶¹ Meijer, *Oostindisch doof*, 87.

¹⁶² Volgens militair historica Petra Groen hebben historici inmiddels voldoende gedaan om in ieder geval de politieke verklaring voor het conflict uit de doeken te doen. Zie: Meijer, *Oostindisch doof*, 117.

¹⁶³ Enkele voorbeelden uit de herinneringliteratuur, geschreven door de veteranen zelf, zijn: Wim Dussel, *Dat was jij, marinier!* (Amsterdam 1950) en J.G. Maas, *Zeemilicijens bij de Mariniersbrigade* (Meppel 1999).

blijven de meer emotionele onderwerpen veelal onaangeroerd.¹⁶⁴ Wanneer de pijnlijke episoden wel aan de orde komen, nemen ze in veel gevallen direct een centrale plaats in de literatuur in. Afhankelijk van de keuze voor de te lezen literatuur, ontstaat zo òf een te negatief beeld van excessen en onderdrukking, òf juist een te positief en vrolijk beeld van een groot avontuur. Verhalen waarin plaats is voor beide zienswijzen zijn zeldzaam. Ook in de thans beschikbare, omvangrijke bibliotheek is er aan sommige deelgebieden meer aandacht besteed dan aan andere. Bewust of onbewust is een beeld ontstaan van bijzondere gevallen, dat niet overeen hoeft te komen met de herinneringen van de gewone soldaat. Voor een onderzoek naar de beleving en verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd door de mariniers is de literatuur, en de herinneringsliteratuur in het bijzonder, een goed hulpmiddel. Beleven en verwerken zijn echter processen die in de gedachten van de mens plaatsvinden en om die te kunnen onderzoeken is het gebruik van een andere onderzoeksmethode aan te bevelen: oral history.

6.1 De orale bron

Paul Thompson is een expert op het gebied van oral history. Hij schreef het boek *The voice of the past*¹⁶⁵, waarin hij alle specifieke kenmerken van de orale bron behandelt. Volgens Thompson maken deze specifieke kenmerken oral history tot een bron die een afwijkende benadering behoeft:

*“Our first task here will be to take it at face value, and to see how oral evidence stands up when assessed and evaluated in exactly the same way that you evaluate any other kind of historical evidence. But as we shall see, the question poses a false choice. Oral sources can indeed convey ‘reliable’ information; but to treat them as ‘simple one more document’ is to ignore the special value which they have as subjective, spoken testimony.”*¹⁶⁶

Aan de andere kant benadrukt hij ook dat indien de orale bron aan dezelfde bronnenkritiek wordt onderworpen als bijvoorbeeld brieven en krantenartikelen, de orale bron vaak ten onrechte als veel subjectiever en minder betrouwbaar wordt beoordeeld. Brieven worden vaak gezien als een bron waarin de originele communicatie verscholen ligt. Dat wil volgens Thompson niet zeggen dat de inhoud de werkelijke mening en bedoelingen van de auteur

¹⁶⁴ Ik beweer dit aan de hand van uitspraken in de interviews en op basis van onderzoek in het archief van het Mariniersmuseum, waar verschillende dagboeken en brieven van mariniers zijn opgeslagen.

¹⁶⁵ Paul Thompson, *The voice of the past. Oral history* (Oxford 2000).

¹⁶⁶ Ibidem, 118.

weergeeft. Ook de schrijver van een brief wordt beïnvloed door een sociale context en een brief is zelden geschreven aan een persoon die zich zo neutraal mogelijk probeert op te stellen, zoals een interviewer. Wanneer hij over de waarde van herinneringsliteratuur spreekt, haalt Thompson de harde uitspraken van A.J.P. Taylor aan.¹⁶⁷ Volgens hem zijn geschreven (auto)biografieën: “a form of oral history set down to mislead historians and are useless except for atmosphere.”¹⁶⁸ Thompson stelt dat dergelijke herinneringsliteratuur een voorbeeld is van communicatie in één richting. Er is geen sprake van hoor en wederhoor en de auteur kan niet gevraagd worden bepaalde punten, waar de specifieke interesse van de onderzoeker naar uit gaat, verder uit te leggen. Geen enkele bron is volgens Thompson honderd procent objectief. De orale bron is niet minder betrouwbaar dan andere geschreven bronnen. Het probleem is dat veel onderzoekers de bronnenkritiek bij orale bronnen strenger toepassen dan elders.¹⁶⁹

Van de vele vakgebieden waar oral history van waarde kan zijn, is de sociale geschiedenis het gebied waar volgens Thompson de bijdrage van orale bronnen het meest evident is. In het onderzoek voor zijn boek *The Edwardians: the remaking of British society* ondervond hij zelf dat hij door het gebruik van oral history vragen kon beantwoorden die anders onbeantwoord zouden blijven:

“I fairly soon discovered that although there was a wealth of printed publications from the early twentieth century, including numerous government papers and some pioneering sociological studies, much of what I wished to know was either treated from a single, unsatisfactory perspective, or altogether ignored. (...) None of my questions seemed answerable from conventional historical sources, but when Thea Vigne and I began to collect the evidence of, some 500 interviews, the richness of information available through this method was at once apparent.”¹⁷⁰

Juist door middel van vraaggesprekken met betrokkenen kunnen de verhalen van individuen en kleinere groepen achter het dominante verhaal worden achterhaald. Dit maakt oral history bijzonder waardevol bij onderzoeken naar migratiegemeenschappen, gemeenschappen in een dorp, stad of regio en arbeidersbewegingen. Ook in de militaire geschiedenis is de waarde volgens Thompson bewezen, omdat ook het verhaal van veel slachtoffers en kleinere militaire eenheden vaak in de geschreven bronnen verborgen blijft.¹⁷¹

¹⁶⁷ Hierbij moet worden opgemerkt dat een gebrek aan nuance Taylor niet vreemd is.

¹⁶⁸ Thompson, *The voice of the past. Oral history*, 121.

¹⁶⁹ Ibidem, 124.

¹⁷⁰ Ibidem, 100-101.

¹⁷¹ Ibidem, 82-117.

Ondanks dat Thompson een fervent voorstander is van het gebruik van orale bronnen, is hij zich ervan bewust dat oral history niet de volledige waarheid kan weergeven. De sociale context heeft grote invloed op de inhoud van de orale bron. De informatie die uit een interview naar voren komt, wordt gevormd door twee aspecten. Enerzijds is de informatie een weergave van de werkelijke mening en herinneringen van de geïnterviewde, maar anderzijds wordt de informatie ook bepaald door de normen en waarden die in de huidige maatschappij gangbaar zijn. De visie van een geïnterviewde op bepaalde gebeurtenissen uit zijn verleden, kan door veranderde normen en waarden soms onbewust gewijzigd zijn. Naarmate het verhaal van de geïnterviewde langer geleden is, wordt het risico op dergelijke veranderingen groter. Het is aan de onderzoeker om de juiste sociale context te bepalen en de betekenis van de veranderingen te herkennen.¹⁷²

Het verstrijken van de tijd tussen de gebeurtenis en het interview brengt nog een ander probleem met zich mee. Het geheugen wordt met de jaren minder betrouwbaar. Om dit probleem goed te kunnen begrijpen, moet de sociale wetenschapper volgens Thompson gebruik maken van literatuur uit de psychologie. Helaas is er echter, ondanks dat wetenschappelijk onderzoek de laatste jaren op dat gebied veel vooruitgang heeft geboekt, nog steeds weinig bekend over het herinneringsproces.¹⁷³ Wel is duidelijk dat de wil om iets te herinneren essentieel is. De interviewer zal moeten beseffen dat het ophalen van pijnlijke herinneringen soms bewust wordt vermeden en dat ook onbewuste onderdrukking van herinneringen voor komt. Experimenten hebben bovendien aangetoond dat het relatief gemakkelijk is om het geheugen met misleidende informatie, zoals foto's, te wijzigen. Het is volgens Thompson om die reden zeer onwaarschijnlijk dat de herinneringen die in interviews naar boven worden gehaald, geheel waar of geheel onwaar zijn.¹⁷⁴

6.2 Opzet

Iedere onderzoeker die zich bezig houdt met oral history, zoekt voor zijn vraagesprekken een populatie die zo evenwichtig mogelijk is samengesteld. Mijn streven was om de populatie voor de interviews qua samenstelling overeen te laten komen met de gehele Mariniersbrigade. In het vorige hoofdstuk heb ik de Mariniersbrigade in drie groepen opgedeeld: beroepsmariniers, oorlogsvrijwilligers en zeemiliciens. In de interviewpopulatie voor mijn

¹⁷² Thompson, *The voice of the past. Oral history*, 128.

¹⁷³ Ibidem, 129.

¹⁷⁴ Ibidem, 134.

onderzoek moesten in ieder geval veteranen uit elk van deze drie groepen vertegenwoordigd zijn. Anders is het immers niet mogelijk om eventuele verschillen in beleving en verwerking tussen die groepen te onderscheiden. Daarnaast was het wenselijk om een interviewpopulatie samen te stellen met een gevarieerde geografische en religieuze achtergrond.

Als alle bovenstaande criteria in acht worden genomen, zou een evenwichtige interviewpopulatie moeten ontstaan, maar in de praktijk is het uiterst moeilijk gebleken om de samenstelling overeen te laten komen met die van de Mariniersbrigade ten tijde van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Een groot deel van de Indiëveteranen is al overleden en veel anderen zijn door hun hoge leeftijd fysiek of geestelijk niet meer in staat om aan het onderzoek mee te werken. Er blijft zo maar een kleine groep geschikte kandidaten over die door een buitenstaander moeilijk te vinden en te benaderen is. Daarom heb ik de zoektocht naar welwillende en geestelijk gezonde veteranen laten uitvoeren door de Indiëveteraan Rob Escher. Hij heeft jarenlang als vrijwilliger voor het Mariniersmuseum gewerkt en beschikt over veel contacten met andere oud-mariniers.

De grote vraag is natuurlijk of met deze selectiemethode iedereen te bereiken is. Escher heeft in zijn zoektocht naar geschikte kandidaten onder andere contact opgenomen met De Vereniging voor Oorlogsvrijwilligers van de Koninklijke Marine. Deze vereniging werd in 1983 door enkele oorlogsvrijwilligers opgericht en heeft nu ruim 1.200 leden die als marinier of als matroos tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd in Indië dienden.¹⁷⁵ Van degenen die nu lid zijn van de vereniging kan worden gezegd dat zij in ieder geval contact met andere veteranen op prijs stellen, maar geldt dat ook voor de mannen die als gevolg van de gebeurtenissen in Indië wrok koesteren of last hebben gekregen van psychische problemen? Voor een onderzoek naar de beleving en de verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd kan deze groep van veteranen die niet positief terugkijken op hun tijd in Indië een buitengewoon interessante bijdrage leveren. Onder hen zullen echter verschillende veteranen zijn die niets meer met hun verleden te maken willen hebben en die om die reden geen lid zullen zijn van verenigingen voor oud-militairen. Door middel van de gehanteerde selectiemethode voor dit werkstuk konden zij dan ook niet benaderd worden. Het valt te betwijfelen of dit met een andere selectiemethode wel mogelijk was geweest en of zij überhaupt bereid zouden zijn om aan een dergelijk onderzoek een bijdrage te leveren. De onderzoeker zal helaas moeten accepteren dat sommige verhalen altijd verborgen zullen blijven.

¹⁷⁵ *Wij oorlogsvrijwilligers van de Koninklijke Marine*, samengesteld door het bestuur van de Vereniging voor Oorlogsvrijwilligers van de Koninklijke Marine (Den Haag 2002).

Escher vond uiteindelijk acht oud-mariniers bereid mee te werken aan het onderzoek. Inclusief Escher zelf komt daarmee de totale populatie op negen man. Er waren nog meer veteranen beschikbaar, maar aangezien het verwerken van kwalitatieve informatie uit interviews een zeer tijdrovende bezigheid is, wilde ik de omvang van de populatie beperkt houden. Van de negen veteranen gingen vijf mannen als oorlogsvrijwilliger naar Indië, dienden twee mannen als beroepsmarinier en werden twee mannen als dienstplichtige gestuurd. Deze verhouding komt niet overeen met de verhoudingen tussen de drie groepen in de Mariniersbrigade. Dat valt te verklaren uit het feit dat ik afhankelijk was van de contacten van Escher, die als oorlogsvrijwilliger het gemakkelijkst andere oorlogsvrijwilligers kon benaderen. De oververtegenwoordiging van deze groep veteranen is naar mijn mening geen groot probleem, omdat juist de groep oorlogsvrijwilligers interessant is. In de beginperiode bestond de Mariniersbrigade immers voornamelijk uit deze mensen en daardoor hebben zij de identiteit van de brigade sterk bepaald. De geografische afkomst en het religieuze gezindte hebben uiteindelijk geen rol gespeeld bij de selectie van geschikte kandidaten, omdat de groep veteranen waaruit kon worden geput erg beperkt was.

Iedere veteraan is eenmaal geïnterviewd op een locatie die in samenspraak werd bepaald. In de meeste gevallen vonden de interviews, die gemiddeld twee uur duurden, plaats bij de veteraan thuis. Bij de gesprekken was Escher steeds aanwezig en hoewel hij zich niet direct met de interviews bemoeide, kon hij op sommige momenten door zijn eigen kennis en ervaringen een nuttige bijdrage aan het gesprek leveren. Als basis voor de gesprekken diende een vooraf opgestelde vragenlijst.¹⁷⁶ De punten van deze lijst werden niet chronologisch afgewerkt, maar om onderlinge vergelijking mogelijk te maken, moesten de verschillende thema's wel aan de orde komen. In dit hoofdstuk zullen de interviews aan de hand van soortgelijke thema's worden geanalyseerd.

6.3 De achtergrond van de veteranen

In het theoretisch kader is de discussie onder verschillende wetenschappers over het verband tussen trauma en een pre-existente factoren aan de orde gekomen. Withuis en Bramsen, Klaarenbeek en Van der Ploeg stelden vast dat factoren als religie en de cultuur waarin iemand is opgegroeid niet allesbepalend zijn, maar zeker wel invloed kunnen hebben op de manier waarop een persoon met ingrijpende gebeurtenissen omgaat. Om uit te vinden of er

¹⁷⁶ Zie bijlage C.

pre-existente factoren zijn die de beleving en de verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd van de mariniers hebben beïnvloed, heb ik in de interviews als eerste een aantal vragen gesteld over hun achtergrond. In wat voor gezin groeide hij op? Speelde religie een rol in de opvoeding? Welke opleiding genoot hij en hoe kwam hij de Tweede Wereldoorlog door?

6.3.1 Opvoeding, religie en scholing

De vijf geïnterviewde oorlogsvrijwilligers kwamen uit zeer verschillende milieus. Vier van hen groeiden op in plaatsen in Nederland: Rijswijk (onderbroken door een periode in Zwitserland), Hoorn, Egmond a/d Hoef en Breda en omgeving. Een oorlogsvrijwilliger bracht zijn jeugd tot zijn veertiende jaar door in Indië, waarna hij verhuisde naar de regio Rotterdam. Eén beroepsmarinier bracht zijn hele jeugd in Indië door. De andere beroepsmarinier was afkomstig uit Maastricht. De twee geïnterviewden die als zeemiliciens bij de Mariniersbrigade terecht waren gekomen, groeiden op in Rotterdam en in Het Gooi. De meeste geïnterviewden kwamen uit grote gezinnen die in twee gevallen werden getroffen door het vroege overlijden van een van de ouders.

Op basis van de informatie uit de interviews lijken de gezinssamenstelling en de vooroorlogse jeugd weinig invloed te hebben gehad op wijze waarop de geïnterviewde mannen met de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd omgingen. Een verhaal vormt daarop echter een uitzondering. Een oorlogsvrijwilliger maakte rond zijn vijftiende jaar de scheiding van zijn ouders mee. Deze gebeurtenis had een ingrijpend effect op de gezinssituatie en op de manier waarop de geïnterviewde in het leven stond: “Het leven kon me eigenlijk weinig schelen”¹⁷⁷, dacht hij niet alleen ten tijde van de echtscheiding, maar ook nog later in Indië. Het is aannemelijk dat het nemen van risico’s met een dergelijke levensvisie gemakkelijker wordt. De aanmelding als oorlogsvrijwilliger bracht automatisch risico’s met zich mee, maar bood in dit voorbeeld tegelijkertijd de mogelijkheid om te ontsnappen aan de nare situatie thuis.

Ook andere geïnterviewden, met uitzondering van de zeemiliciens die werden opgeroepen, gaven aan dat het gezin invloed had of invloed probeerde uit te oefenen op de aanmelding voor de Mariniersbrigade. De grote vraag was: kon de zoon thuis gemist worden? Soms was de rol van de oudste kinderen essentieel om het gezin draaiende te houden of kon

¹⁷⁷ Interview 5.

de zoon als arbeidskracht niet gemist worden. Aan de andere kant kreeg een marinier een relatief goed salaris en vooral voor gezinnen die het financieel niet breed hadden, kon dat een reden zijn om een of meerdere zoons aan te moedigen om zich bij de Mariniersbrigade aan te melden. Een oorlogsvrijwilliger vertelde daarover:

“Mijn vader is vroeg overleden, waardoor mijn moeder alleen negen kinderen moest onderhouden. Als ik als vrijwilliger bij de mariniers zou gaan, hoefde ze mij in ieder geval niet de kost te geven. In Indië maakte ik elke maand een bedrag naar mijn moeder over.”¹⁷⁸

Toch moesten de meeste ouders even slikken toen de aanmelding echt een feit was, omdat hun zoon een onzekere en gevaarlijke toekomst tegemoet ging.

In de meeste gezinnen speelde religie een rol bij de opvoeding, maar geen van de geïnterviewden stond daar lang bij stil. De oorlogsvrijwilligers en de beroepsmariniers waren van huis uit katholiek of hadden geen duidelijke religieuze gezindte. De zeemiliciens genoten een protestants-christelijke opvoeding. De invloed van de religieuze achtergrond op de beleving en de verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd door de geïnterviewden was gering. Een zichtbare tendens is dat religie naarmate de tijd in Indië voortduurde een steeds kleinere rol ging spelen. Het leven ver van huis was hard en de omgangsvormen binnen de Mariniersbrigade waren anders dan thuis. Daardoor ontwikkelden de geïnterviewden in Indië een levensvisie waarin nauwelijks plaats was voor religie. Afgaande op de informatie uit de interviews kan worden geconcludeerd dat dit voor veel meer mariniers gold. Vanuit het thuisfront werd er echter op aangedrongen dat de jongens overzee het geloof vooral niet los moesten laten. Om de goede zeden te bewaren waren vele priesters en dominees met de Nederlandse strijdkrachten meegereisd en zij trachtten afhankelijk van de situatie in het veld de kerkgang van de militairen zoveel mogelijk te continueren.

Volgens verschillende geïnterviewden ontstonden er geregeld conflicten tussen de ‘afvallige’ mariniers enerzijds en de geestelijken anderzijds. Toen een bataljonscommandant op een zondag met de mariniers die niet naar de kerk wilden een zwembad bezocht, kwam hij in aanvaring met een pastoor omdat hij “de mensen uit de kerk zou houden”. Omdat veel mariniers blijkbaar in hun vrije tijd de voorkeur gaven aan de luchtige ontspanning van het zwemmen, stroomde de kerk leeg.¹⁷⁹ Dit voorbeeld laat zien dat het hoofd van een marinier vaak niet stond naar een preek in de kerk. Dat wil overigens niet zeggen dat er helemaal geen

¹⁷⁸ Interview 3.

¹⁷⁹ Interview 1.

mannen waren die bleven vasthouden aan hun geloof. Religie was voor sommigen een grote steun. Uit het onderstaande verhaal blijkt dat ook het tegenovergestelde het geval kon zijn:

“Je had mensen die om geloofsredenen anders waren dan de anderen. Bijvoorbeeld sommige mensen van de Veluwe. Een van mijn eigen mannen was afgekeurd en moest teruggestuurd worden. Het idee dat hij iets had gedaan dat God verboden had, daar liep hij helemaal op vast. En ik had er nog één die zelfmoord pleegde, omdat hij het allemaal niet verwerken kon.”¹⁸⁰

De scholing van de mariniers liep sterk uiteen. Een beroepsmarinier was al op veertienjarige leeftijd begonnen met werken, omdat er geld voor het gezin verdiend moest worden. Een oorlogsvrijwilliger doorliep voor hij zich aanmeldde de HBS, wat van doorslaggevende invloed was voor zijn selectie voor de officiersopleiding. De meeste geïnterviewden gingen in hun jeugd echter naar de Mulo. Opvallend is dat twee oorlogsvrijwilligers voor hun tijd bij de mariniers naar de zeevaartschool waren geweest en een andere oorlogsvrijwilliger als jonge jongen op de binnenvaart werkte. Gezien hun vooropleiding en hun affiniteit met varen is hun keuze voor vrijwillige dienst bij een eenheid van de Koninklijke Marine geen verrassing.

6.3.2 De Tweede Wereldoorlog

School was in het leven van veel geïnterviewden gedurende de oorlog niet de enige hoofdzaak. Lang niet iedereen wist een eindexamen te behalen, omdat veel scholen werden gesloten of omdat andere verplichtingen meer aandacht vroegen. Zeker de geïnterviewde oorlogsvrijwilligers hadden het gedurende de oorlog druk met zaken die weinig met hun opleiding of baan te maken hadden. Maar liefst vier van de vijf mannen waren actief in het verzet en drie van hen moesten onderduiken om de arbeidsdienst te ontlopen of omdat ze door hun verzetswerk teveel risico liepen om opgepakt te worden. Het beeld dat naar aanleiding van de interviews is ontstaan van de wijze waarop de oorlogsvrijwilligers de Tweede Wereldoorlog waren doorgelopen, komt overeen met het algemene beeld in de literatuur over de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Over het feit dat veel oorlogsvrijwilligers afkomstig waren uit het verzet, bestaat in brede kring overeenstemming.

De twee zeemiliciens hielden zich niet bezig met het verzet, maar een van hen moest toch onderduiken omdat zijn familie wegens verzetsactiviteiten gevaar liep. De beroepsmariniers kwamen op een heel andere manier de Tweede Wereldoorlog door. Zij

¹⁸⁰ Interview 5.

waren immers al voor de oorlog in dienst getreden. De ene beroepsmarinier maakte toen hij nog maar enkele maanden in training was in de meidagen van 1940 de strijd om Rotterdam mee. In 1941 wist hij te ontkomen naar Engeland om vervolgens in 1944 met de Prinses Irene Brigade terug te keren naar Nederland.¹⁸¹ De andere beroepsmarinier trad voor de oorlog in Indië in dienst van de Marine en maakte als matroos in 1942 de Slag in de Javazee mee. Hij werd krijgsgevangen gemaakt en werkte tot de capitulatie van Japan aan de Burma-spoorweg en in de mijnen bij Nagasaki.

Hoe representatief zijn deze beroepsmariniers met hun belevenissen in de Tweede Wereldoorlog voor alle beroepsmariniers? Veel vooroorlogse beroepsmilitairen hadden een verleden als krijgsgevangene, maar de meesten van hen brachten hun krijgsgevangenschap in Europa door. Slechts een hele selecte groep wist tijdens de oorlog naar Engeland te ontkomen. Beide geïnterviewde beroepsmariniers zijn daarom, wat betreft hun achtergrond, uitzonderlijke gevallen binnen de gehele groep van beroepsmilitairen die in Indië dienden.

Iedere geïnterviewde maakte in de oorlog heftige gebeurtenissen mee. De mariniers die naar Indië gingen, waren op een of andere wijze getekend door hun oorlogsverleden met als gevolg dat wat zij in Indië meemaakten, bewust en onbewust met het dat verleden werd vergeleken. Withuis sprak al over de invloed die een bepaalde voorgeschiedenis kan hebben op de beleving van een of meerdere nieuwe heftige gebeurtenissen. Zij benadrukt vooral de negatieve invloed die een persoon labiel maakt. Voor de meeste geïnterviewden geldt echter dat zij door hun persoonlijke oorlogsverleden zo gehard waren dat zij met de gebeurtenissen in Indië juist beter konden omgaan. Eén van hen bracht dit verschijnsel treffend onder woorden:

“Het hele rare van die periode van drie jaar [de diensttijd in de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd, NA] is dat ik geen moment bang ben geweest. En dat terwijl ik hele gevaarlijke situaties heb meegemaakt waaraan je liever niet terugdenkt. Al mijn angsten ben ik eerder bij de Burma-spoorweg kwijtgeraakt.”¹⁸²

Het is voorstelbaar dat het oorlogsverleden of andere gebeurtenissen in het leven voor de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd ook een averechts effect hadden, waardoor de militairen later gevoeliger en kwetsbaarder werden. Bramsen, Klaarenbeek en Van der Ploeg hebben bijvoorbeeld in hun onderzoek aangetoond dat veteranen die aan meerdere oorlogen

¹⁸¹ Deze beroepsmarinier heeft over zijn veelbewogen tijd bij de mariniers een biografie geschreven: Ton Loontjens, *Eens marinier, altijd marinier. Een leven vol afwisseling en avontuur. Qua Patet Orbis 1940-1972* (Dordrecht 2004).

¹⁸² Interview 8.

of gewapende conflicten hebben deelgenomen een hoger risico lopen op gezondheidsklachten en PTSS-symptomen als herbelevingen, vermijdingsgedrag en verhoogde prikkelbaarheid.¹⁸³ De bovenstaande marinier die bij de Burma-spoorweg zijn angsten kwijtraakte, was zich bewust van zijn kwetsbaarheid als gevolg van zijn eerdere ervaringen en trachtte moeilijke momenten zo veel mogelijk te vermijden:

“Ik ging in de leer bij de VDMB [Veiligheidsdienst van de mariniersbrigade, NA] voor het tactisch verhoren, maar daar heb ik me gauw vanaf gezet. Ik wil niemand verhoren, want ik ben een ex-krijgsgevangene. Ik weet wat het is om gemarteld te worden of wat dan ook. Dus ik heb gezegd: ik wil niet verhoren, maar ik wil wel de opleiding bekijken voor detachementscommandant. En dat heb ik uiteindelijk gedaan.”¹⁸⁴

6.4 Indiensttreding

De beroepsmariniers, oorlogsvrijwilligers en zeemiliciens kwamen elk op een andere manier en om andere redenen bij de Mariniersbrigade terecht. Zowel de beroepsmariniers als de oorlogsvrijwilligers kozen er zelf voor om dienst te nemen bij de brigade, maar het moment waarop en de omstandigheden waaronder ze die keuze maakten verschilden. De zeemiliciens traden als laatste groep in dienst. Voor hen was de periode bij de brigade geen vrijwillige keuze, maar een opdracht waar in principe niemand onder uit kwam. Eén ding was echter voor iedereen hetzelfde: de indiensttreding bij de mariniers was het begin van een nieuwe en spannende periode in hun leven. In de interviews heb ik proberen te achterhalen waarom de jonge mannen voor een bestaan als marinier kozen en hoe ze hun eerste maanden als marinier hebben ervaren. Wat voor beeld hadden zij vooraf van het Korps Mariniers? Hadden ze enig idee wat hen te wachten stond? Wat vonden ze van hun training en was dat een goede voorbereiding op wat ze later in Indië tegenkwamen?

6.4.1 Beroepsmariniers

De verhalen van de twee geïnterviewde beroepsmariniers wijken sterk van elkaar af. Een van hen was in Indië tijdens de oorlog in 1941 op zeventienjarige leeftijd in dienst gekomen bij de marine. Dat was voor hem een logische stap, omdat zijn hele familie zeer vaderlandsgezind

¹⁸³ Bramsen, 'Militaire gevechtservaringen in de jaren 1940-1950. Klachten en gezondheidsbeleving van oorlogsveteranen vijftig jaar later', 105.

¹⁸⁴ Interview 8.

was en vrijwel alle mannen voor een carrière bij de marine kozen. Nadat hij in 1945 uit krijgsgevangenschap was teruggekeerd, diende hij in Batavia, maar eigenlijk wilde hij zo snel mogelijk terug naar Soerabaja om uit te vinden hoe zijn familieleden daar de oorlog waren doorgekomen. Een advertentie van de mariniers waarin stond dat er werd gezocht naar mensen met kennis van Javaans en Madoerees om de inlichtingendienst te versterken, kwam voor deze matroos als geroepen. Hoewel hij geen van de talen vloeiend sprak, werd hij aangenomen en kon hij zonder de basistraining voor mariniers direct aan de slag bij de VDMB.¹⁸⁵

De andere beroepsmarinier kwam ook bij het Korps Mariniers terecht door op een advertentie te reageren. Net als veel Nederlanders voor de Tweede Wereldoorlog wist hij nauwelijks wat het begrip marinier inhield, maar hij was zeventien jaar, had al verschillende baantjes gehad en was toe aan een nieuwe uitdaging. Ondanks zijn geringe lengte werd hij aangenomen en begon hij in februari 1940 in Rotterdam aan de basisopleiding die, zoals in de vorige paragraaf aan de orde kwam, wreed werd verstoord door het begin van de oorlog. In de oorlogsjaren maakte hij korte tijd deel uit van de kernkadergroep die de opleiding van de oorlogsvrijwilligers in de Verenigde Staten moest voorbereiden. Het contract van de beroepsmarinier liep in 1946 af, maar vanwege de omstandigheden in Indië was het niet toegestaan om de dienst te verlaten. In plaats daarvan volgde met de uitzending naar Indië een nieuwe periode ver van huis.¹⁸⁶

6.4.2 Oorlogsvrijwilligers

De eerste oorlogsvrijwilligers hadden in 1944 bij hun aanmelding een heel ander beeld van hun toekomst bij de mariniersbrigade dan de vrijwilligers die zich later aanmeldden. De eerste groep ging ervan uit dat zij hun opleiding in de Verenigde Staten zouden krijgen en dat zij daarna samen met de Amerikanen tegen Japan zouden strijden. Van uitzending naar Indië was op dat moment geen sprake. Door de Japanse capitulatie werden de plannen gewijzigd en kwam de uitzending naar Indië in beeld. Dit betekende voor de oorlogsvrijwilligers die in opleiding waren in de Verenigde Staten dat zij een ander einddoel kregen. Voor de vrijwilligers die in Nederland in afwachting waren van hun overtocht naar de Verenigde Staten veranderde daarbij ook de trainingslocatie. Alleen de oorlogsvrijwilligers die zich na de Japanse capitulatie aanmeldden, waren vooraf op de hoogte van gewijzigde plannen. Zij

¹⁸⁵ Interview 8.

¹⁸⁶ Interview 9.

wisten dat zij voor hun training niet naar de Verenigde Staten zouden gaan en dat het uiteindelijke doel het herstel van orde en rust in Indië was.¹⁸⁷

Slechts één van de geïnterviewde oorlogsvrijwilligers meldde zich dermate vroeg aan dat hij tot de groep behoorde die via Schotland en de Verenigde Staten naar Indië ging. Drie anderen meldden zich aan in de veronderstelling dat zij naar de Verenigde Staten zouden gaan, maar kregen uiteindelijk hun training in Nederland en één oorlogsvrijwilliger was van tevoren op de hoogte van de gewijzigde situatie. De geïnterviewde oorlogsvrijwilligers hadden vele motieven voor hun aanmelding. De opleiding in de Verenigde Staten speelde in ieder geval voor de meeste jongens in de eerste groepen een doorslaggevende rol. Verder benadrukt een geïnterviewde dat iedereen vooral mee wilde doen. De jongens voelden zich verplicht om na de bevrijding zelf een bijdrage te leveren aan de oorlog.¹⁸⁸ Voor sommigen ontstond dat idee naar aanleiding van de positieve ervaringen met de eigen bevrijding, anderen hadden soms al maanden voor de bevrijding met vrienden afgesproken om zich, zodra de mogelijkheid zich zou voordoen, aan te melden als oorlogsvrijwilliger. Een geïnterviewde vertelde daarover:

“We hadden voor die tijd al met elkaar gesproken over wat te doen na de capitulatie van Duitsland. Misschien al wel een jaar tevoren, want op 6 juni 1944 is de invasie geweest en daarna dachten we: die Amerikanen komen ons bevrijden. Alle jongens van de ondergrondse moesten zich opgeven voor de strijd tegen Japan. Daar werd verder niet over gediscussieerd, dat hoorde erbij. Toen de bevrijding daar was, ging iedereen dus naar het aanmeldingsbureau. Er stond een enorme rij.”¹⁸⁹

In het vorige hoofdstuk is gebleken dat dit verschijnsel van groepsgewijze afspraken in de vorm van een oververtegenwoordiging uit relatief kleine plaatsen in de passagierslijsten van de troepentransportschepen zichtbaar is.

Een ander veelgehoord motief is dat de jongens graag naar Indië toe wilden. Dat gold zeker voor degenen die (een gedeelte van) hun jeugd daar hadden beleefd, maar ook voor sommige Hollandse jongens sprak Indië tot de verbeelding. Een oorlogsvrijwilliger stelde:

“Ik wilde er graag heen. We hadden een hoofdonderwijzer op de lagere school en die kon er ontzettend mooi over vertellen. Dan zie je het eigenlijk voor je ogen al gebeuren.”¹⁹⁰

¹⁸⁷ Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949*, 57-73.

¹⁸⁸ Interview 2.

¹⁸⁹ Interview 5.

¹⁹⁰ Interview 4.

Dat de Mariniersbrigade de eenheid was waarbij ze wilden dienden, stond voor alle geïnterviewden buiten kijf. Mede door de verhalen over de strijd van de mariniers in Rotterdam in de meidagen van 1940, had de Mariniersbrigade een enorme reputatie.¹⁹¹

Voor de eerste oorlogsvrijwilligers volgde al snel na de aanmelding de overtocht naar Engeland. Volgens één geïnterviewde was de ontvangst tijdens de doorreis naar Schotland niet al te hartelijk:

“Er stond daar in Engeland een officier op een soort kistje en hij zei: ‘jongens, kom er maar even omheen staan. Ik ben luitenant zus en zo. Jullie hebben je allemaal aangemeld voor het Korps Mariniers. Eén illusie moet ik jullie natuurlijk onmiddellijk ontnemen: je komt hier nooit meer uit. Jij niet, ik niet, we komen hier nooit meer terug. Je kan alleen nog maar verder naar het westen en dan bij Japan houdt het op. Terug gaan jij en ik geen van allen, dus bereid je daar maar op voor. Je brengt het er nooit levend vanaf.’ Dat werd continue herhaald: ‘je gaat kapot’.”¹⁹²

Hoewel deze uitspraak indruk maakte, liet de oorlogsvrijwilliger vooral maar alles over zich heenkomen. Vol goede moed begon hij aan de zware training in de Verenigde Staten. Toen het nieuws van de Japanse capitulatie kwam, brak voor hem een periode van grote onzekerheid aan.

“We vroegen ons af: wat gebeurt er nou met ons? Toen zeiden de Amerikanen eerst nog gemakshalve dat we gewoon met hen mee naar China gingen om Tsjang Kai Sjek te ondersteunen. Mooi niet. Toen werd gezegd dat we naar Indië zouden gaan en dat werd op een gegeven moment officieel gemaakt. Dat was voor ons een vreselijke teleurstelling. Ik kan me nog herinneren dat we het nieuws kregen dat de twee atoombommen waren gevallen en dat Japan zich overgegeven had. Je hebt nog nooit een speld zo duidelijk horen vallen als daar toen! Amerikanen en Nederlanders, iedereen was doodstil. Iedereen had zich voorbereid op Japan. Van Indië hadden we ons nog helemaal niets voorgesteld.”¹⁹³

Ondanks de grote teleurstelling over het feit dat het oorspronkelijke plan niet doorging, was het moreel onder de mariniers volgens de geïnterviewde erg hoog. Dat bleef zo tijdens de reis en zelfs gedurende het verblijf in Ladang Geddes. De omstandigheden op de voormalige rubberonderneming waren slecht, maar volgens de geïnterviewde had het verblijf in Ladang Geddes een zeer positieve uitwerking op het brigadegevoel.

Voor de andere geïnterviewden ging de reis naar de Verenigde Staten niet door. Omdat juist de training op zo'n bijzondere locatie voor velen een belangrijk motief was bij de

¹⁹¹ Bijvoorbeeld in de interviews 4 en 6.

¹⁹² Interview 2.

¹⁹³ Interview 2.

aanmelding, werd de annulering van de reis als een enorme teleurstelling ervaren. Dat betekende overigens niet dat een voortijdig vertrek uit de Mariniersbrigade werd overwogen:

“Het afblazen van de training in Amerika was verschrikkelijk sneu. Dat vond ik zelf ook, want mijn eigen opzet ging natuurlijk de mist in. Dat vond ik verschrikkelijk jammer. Maar opgeven? Nee. Ik had eenmaal aangezegd en dan moet je doorgaan. Ik weet trouwens ook niet of je er zomaar uit had kunnen stappen. Dat is ook niet bij me opgekomen, je moet toch een keuze maken. We hadden zoiets van: jongens, we zullen naar Indië komen ook. Toen Japan de zaak had opgegeven moest Indië toch ook weer terugkomen in de moederschoot.”¹⁹⁴

De training vond na de capitulatie van Japan gewoon in Nederland plaats. De geïnterviewden kunnen zich daarvan vooral de kou in Bergen op Zoom herinneren. Net als in de Verenigde Staten was de training zwaar. Een geïnterviewde gaf aan dat hij daar achteraf blij om was, omdat hij door de voorbereiding in Nederland de zware omstandigheden in Indië beter aan kon.¹⁹⁵ In tegenstelling tot de fysieke voorbereiding, sloot de tactische training volgens een andere oorlogsvrijwilliger minder goed op de latere omstandigheden aan:

“Waar kregen de opleiding van mensen die in een Europese oorlog getraind waren. In Indië kwam je hele andere omstandigheden tegen en daar werden we niet op voorbereid.”¹⁹⁶

6.4.3 Zeemiliciens

In het vorige hoofdstuk is aan de orde gekomen dat volgens Wim Robben veel dienstplichtigen niet zaten te wachten op een uitzending naar Indië. De geïnterviewde zeemiliciens stonden heel anders tegenover die invulling van hun diensttijd. De bevrijding van Nederland had grote indruk gemaakt, waardoor de dienstplicht iets was waar ze naar uitkeken. Toen bij de definitieve oproep bleek dat ze ook nog eens bij de meest tot de verbeelding sprekende eenheid waren geplaatst, voerden gevoelens van trots en enthousiasme de boventoon.

“In een zekere zin keek ik wel uit naar de dienstplicht. Je had natuurlijk de oorlog meegemaakt en daarin zag je die stoerdoenerij. Zeker met de bevrijding, dat waren onze vrienden! Dat maakte het wel aantrekkelijk. (...) Toen de dienstplicht kwam, kreeg ik eerst bericht dat ik was geplaatst bij de pantsergrenadiers. Daar kon ik me geen voorstelling bij maken. Later kreeg ik opeens een brief van het

¹⁹⁴ Interview 1.

¹⁹⁵ Interview 5.

¹⁹⁶ Interview 4.

Ministerie van Marine en toen dacht ik: wat krijgen we nou? Ik opende de brief en zag een oproep voor het Korps Mariniers, dus ik zeg tegen mijn vader: 'moet je nou toch eens kijken!' Bedenk wel, het was kort na de oorlog en dan hoorde je over de mariniers van Rotterdam. Daar nam je je petje voor af! Ik, bij de mariniers, dat vond ik wel interessant.”¹⁹⁷

De Mariniersbrigade had een buitengewoon goede naam. Om die reden had de andere zeemiliciens zelfs in 1945 al geprobeerd om als oorlogsvrijwilliger bij de brigade in dienst te treden. Hij werd toen echter afgewezen omdat hij net te jong was.¹⁹⁸

De eerste indrukken van de geïnterviewden aan het begin van de basistraining waren positief. De trainingen waren zwaar, zeker voor iemand die nooit aan sport deed, maar de leuke groep en het idee om “bij binnenkomst al beter te zijn dan de jongens van de landmacht” maakten veel goed.¹⁹⁹ De zeemiliciens wisten van tevoren niet zeker of ze naar Indië zouden gaan. Omdat de trainingen van de zeemiliciens in tegenstelling tot die van de oorlogsvrijwilligers op Indische leest waren gestoeld, werd iedereen wel voorbereid op de strijd in Indië en hielden de zeemiliciens rekening met een mogelijke uitzending. De geïnterviewden zagen daar niet tegen op. Ze gingen graag. Zij gaven wel aan dat binnen de Mariniersbrigade niet iedereen die mening was toegedaan:

“Ik vond het prachtig om te gaan, was echt een marinier die dat wel wilde en meerderen met mij natuurlijk. Maar er waren ook jongens die niet wilden. Ik had een dienstmaat die zei: ‘ik wil helemaal niet, maar ik moet’. Ik zei tegen hem: ‘kom op joh!’ We zaten aan boord van de Waterman en voordat we bij de vuurtoren van Hoek van Holland waren, was hij al zeeziek en dat is hij de hele reis geweest. Dus hij heeft er verder eigenlijk niets van geweten. Hij heeft drie maanden in Indië gezeten en toen kon hij weer terug. Afgekeurd wegens een blindedarmonsteking.”²⁰⁰

6.5 De tijd in Indië

Na hun aankomst in Indië bleven de mariniers doorgaans een korte periode in Soerabaja om te acclimatiseren. De eerste groep oorlogsvrijwilligers had in de Verenigde Staten al een training gehad voor een specialistische eenheid en daardoor wisten de mariniers uit deze groep voor aankomst al bij welke eenheid ze waren ingedeeld. Alle andere mariniers die rechtstreeks vanuit Nederland naar Indië afreisden, hoorden dat pas in Soerabaja en kregen hun specialistische training in de eerste weken in Indië. Na de eerste trainingen zwermden de

¹⁹⁷ Interview 7.

¹⁹⁸ Interview 6.

¹⁹⁹ Interview 6.

²⁰⁰ Interview 6.

mariniers uit over de door Nederland gecontroleerde gebieden in Oost-Java. De plaats waar ze dienden was niet alleen afhankelijk van de eenheid waarbij ze waren ingedeeld, maar ook van de periode waarin ze in Indië kwamen. De meeste oorlogsvrijwilligers keerden in 1948 terug naar huis en maakten zo alleen de tijd vóór de tweede politionele actie mee. De zeemiliciens kwamen pas vanaf 1947 en maakten meestal alleen de tijd na de eerste politionele actie mee. Daardoor dienden de zeemiliciens in een groter gebied dan de meeste oorlogsvrijwilligers. De duur van de uitzending van de beroepsmariniers hing af van hun contract, maar veel '1665'ers keerden in de loop van 1948 terug.²⁰¹

De geïnterviewden werden geplaatst bij verschillende onderdelen. De twee beroepsmariniers kwamen terecht bij een mitrailleurpeloton en de inlichtingendienst, terwijl de oorlogsvrijwilligers zaten bij de amfibietractorcompagnie, de transportbeveiliging, de supervisie voor het lucht- en zeetransport, de tankcompagnie, het artilleriebataljon en het pantserafweergeschutpeloton. De twee zeemiliciens werden geplaatst bij het artilleriebataljon en de zware wapen compagnie. Aan de hand van de interviews is het niet mogelijk om een representatief verhaal te schetsen van de belevenissen van een bepaalde eenheid op een bepaalde plaats. Als gevolg van de verschillende reorganisaties in de Mariniersbrigade tijdens de inzet in Indië, dienden niet alle geïnterviewden de gehele periode bij dezelfde eenheid. Bovendien wisselde de locatie op Java waar de geïnterviewden werkzaam waren voortdurend.

In de gesprekken van gemiddeld twee uur is getracht om zoveel mogelijk persoonlijke belevenissen van de geïnterviewden de revue te laten passeren, maar door de beperkingen van de tijd en het geheugen kan zestig jaar na dato natuurlijk nooit een volledig verhaal worden gereconstrueerd. Om eventueel waardevolle verhalen boven water te krijgen, lag de nadruk op de taken die de geïnterviewde bij zijn onderdeel in een bepaalde periode te verrichten kreeg en wie of wat hij bij zijn taken allemaal tegenkwam. Interessant is om te ontdekken welke zaken indruk maakten. Ook is aan iedere geïnterviewde de vraag gesteld wat hij achteraf het plezierigst in zijn tijd in Indië vond en wat het vervelendst. Opvallend was dat vijf thema's in ieder interview haast automatisch aan de orde kwamen: de confrontatie van de geïnterviewden met de gevolgen van geweld en ongelukken, het zogenaamde 'brigadegevoel' en de houding ten opzichte van de Koninklijke Landmacht, de diplomatieke onderhandelingen en de lokale bevolking. Aan de hand van deze vijf thema's wordt het mogelijk om een idee te krijgen van de zaken die de geïnterviewde mariniers tijdens hun uitzending naar Indië bezig hielden.

²⁰¹ Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949*.

6.5.1 De confrontatie met gevolgen van geweld en ongelukken

Alle geïnterviewden beseften dat sneuvelen of gewond raken nu eenmaal bij een oorlogssituatie hoorde. Toch bleef de herinnering. De directe confrontatie met geweld maakte soms veel indruk en kon gepaard gaan met heftige emoties. Iedereen kon concrete voorbeelden geven van moeilijke momenten als gevolg van het oorlogsgeweld, gericht op de lokale bevolking, op hun kameraden of op henzelf. Twee oorlogsvrijwilligers noemden bijvoorbeeld het verlies van hun eerste man als een van de meest aangrijpende gebeurtenissen in Indië. Eén van hen vertelde:

“’s Nachts ging ik een ronde doen en aflossen en toen miste ik een man. Die had twee goedangs²⁰² in de haven van Soerabaja te bewaken. Waarschijnlijk is hij naar binnen gelokt en daar koud gemaakt. Pas drie of vier weken naderhand kwam hij bij de Amsterdamkade in de haven aandrijven, alles kwijt en vermoord. Daarna heb ik het voor elkaar gekregen dat we daar mitrailleurposten kregen.”²⁰³

Het sneuvelen van kameraden was een verschrikking voor de geïnterviewde mariniers, hoewel de indruk die het sneuvelen van iemand maakte wel afhing van hoe lang het slachtoffer al bij het onderdeel diende en hoe goed de geïnterviewde hem kende. Ook de manier waarop iemand met het sneuvelen van een kameraad werd geconfronteerd, speelde een rol. Een zeemilicien vond de levenloze lichamen van Nederlandse mariniers verminkt terug. Op zulke momenten was het moeilijk om nuchter en beheerst verder te leven. De zeemilicien zei hierover:

“Ik zat op een ambulancewagen en kon goed omgaan met de doden en gewonden. Alleen die groep van luitenant Teeken, daar kan geen mens tegen. Zoals die jongens in de kali²⁰⁴ lagen. Ik heb nog meegeholpen om ze eruit te halen. Grote rubberen handschoenen kreeg je aan, ze waren zo verschrikkelijk verminkt. Dat was echt niet prettig. Als je dan die jongens ziet liggen, dan word je boos, heel zacht uitgedrukt. Dan zeg je dingen die anders niet in je woordenboek voorkomen. Ik heb daar ook geschoten.”²⁰⁵

De confrontatie met geweld maakte soms niet te onderdrukken wraakgevoelens los, waardoor geweld werd toegepast dat later door buitenstaanders als excessief werd bestempeld. Het bovenstaande verhaal was zeker geen uitzondering. Veel andere geïnterviewden maakten soortgelijke situaties mee.

²⁰² Opslagplaatsen.

²⁰³ Interview 2.

²⁰⁴ Rivier(tje).

²⁰⁵ Interview 6.

Niet alleen de confrontatie met de dood maakte veel indruk. Ook de minder fatale gevolgen van oorlogsgeweld of een noodlottig ongeval bleven de geïnterviewde mariniers bij, zoals het verhaal van een zeemilicien die aan de dood ontsnapte toen een voor hem bedoelde kogel in de reserveband naast hem terecht was gekomen.²⁰⁶ Een oorlogsvrijwilliger verbrijzelde bij een auto-ongeluk zijn arm en als gevolg daarvan kon hij tot zijn eigen verdriet lange tijd niet de bijdrage leveren die hij wilde leveren aan het functioneren van de Mariniersbrigade.²⁰⁷

6.5.2 Het brigadegevoel

Kameraadschap was voor de geïnterviewden essentieel voor de verwerking van aangrijpende gebeurtenissen tijdens hun verblijf in Indië. Op basis van de interviews ontstaat een beeld van een Mariniersbrigade waarin ieder onderdeel een zeer hecht geheel was en waar onder elke omstandigheden iedereen voor elkaar klaar stond. Een oorlogsvrijwilliger vertelde hoe kameraadschap werd gezien:

“Kameraadschap is erg belangrijk in een wereld van militairen. Je moet op elkaar kunnen vertrouwen, je moet weten dat de ander je rug dekt en dat je geen gevaar loopt en dat vereist doorgaans andere benaderingen dan in het gewone leven.”²⁰⁸

De kameraadschap binnen de Mariniersbrigade was zo hecht dat alle geïnterviewde mariniers spraken van een specifiek brigadegevoel dat moeilijk te omschrijven valt, maar dat volgens alle geïnterviewden in ieder geval een heel bijzonder en belangrijk fenomeen was. De Mariniersbrigade was een elite-eenheid en de geïnterviewde mariniers zagen zichzelf ook zo. Met elkaar konden ze alle situaties aan.

De Mariniersbrigade kan duidelijk gezien worden als een groep waarin groepsspecifieke normen golden. Organisatiepsycholoog J.P. van Oudenhoven heeft in zijn boek *Groepsdynamica* de verschillende belangrijke functies van deze normen uiteengezet. Allereerst wordt door normen de continuïteit van de groep bewaard. Daarnaast bieden normen zekerheid en voorspelbaarheid en wordt de identiteit van de groep door normen tot

²⁰⁶ Interview 7.

²⁰⁷ Interview 1.

²⁰⁸ Interview 1.

uitdrukking gebracht. Tevens kunnen normen fungeren als een referentiekader aan de hand waarvan individuele opvattingen getoetst kunnen worden.²⁰⁹

Eén vraag is in de interviews onbeantwoord gebleven: kon iedereen zich aanpassen aan de bijzondere normen van de Mariniersbrigade? In iedere groep komen zogenaamde ‘pispaaftjes’ voor. De Mariniersbrigade was hierop ongetwijfeld geen uitzondering. Hoe moeilijk was het om te functioneren binnen de eenheid voor degenen die niet goed in de groep lagen? Zij zullen vermoedelijk minder positief terugkijken op hun tijd bij de Mariniersbrigade dan de geïnterviewden. Afgaande op de informatie uit de interviews kan worden gesteld dat die mariniers sterk in de minderheid waren, maar daarover bestaat geen absolute zekerheid, omdat geen van de geïnterviewde mariniers in dit onderzoek heeft aangegeven het brigadegevoel als een negatief fenomeen te hebben ervaren.

Het ontbreken van uitspraken over negatieve ervaringen met het brigadegevoel hoeft niet te betekenen dat de geïnterviewden het fenomeen alleen positief hebben ervaren. Zelfs zestig jaar na dato kan er sprake zijn van een zekere groepsdwang om bepaalde uitspraken niet te doen. Van Oudenhoven stelt dat groepen over het algemeen niet gesteld zijn op leden die tegen de draad ingaan. Een aanval op de groepsnormen vormt immers een bedreiging voor het saamhorigheidsgevoel en de eenheid van de groep. Om te voorkomen dat het functioneren van de groep onder druk komt te staan, zullen de meeste leden zich aan de groepsnormen conformeren. Daarbij geldt dat in groepen met een grote aantrekkingskracht, waarvan een militaire eenheid zeker een voorbeeld is, meer conformiteit optreedt dan in groepen met een kleinere aantrekkingskracht.²¹⁰ De geïnterviewde oud-mariniers maken officieel al jaren geen deel meer uit van het Korps Mariniers, maar binnen de groep veteranen bestaat nog steeds een zekere cohesie. Veel veteranen zullen zich daarom willen conformeren aan oude normen die in feite nog steeds gelden, zoals de ongeschreven regel dat je je maten niet afvalt. Een gevolg hiervan kan zijn dat de geïnterviewden hun negatieve ervaringen met het brigadegevoel voor zich hebben gehouden.

6.5.3 De houding van de mariniers ten opzichte van de Koninklijke Landmacht

Uit de uitspraken van de geïnterviewden kan worden opgemaakt dat door vrijwel iedereen werd neergekeken op de Koninklijke Landmacht, die minder goed uitgerust was en waar de salarissen veel lager waren dan bij de Mariniersbrigade. De militairen van de Landmacht

²⁰⁹ J.P. van Oudenhoven, *Groepsdynamica. Relaties binnen en tussen groepen* (Groningen 1998) 87-90.

²¹⁰ *Ibidem*, 94-96.

zagen het feit dat zij tijdens de Tweede Politionele Actie eerder de plaats Madioen bereikten dan de mariniers daarom als een overwinning. Een beroepsmarinier maakte dit van dichtbij mee:

“Wij moesten lopen naar Madioen en dan kom je daar hijgend en puffend aan en dan zag je daar de jongens van de K.L. Die waren met gepantserde jeeps vanuit Semarang gekomen. Ze stonden je op te wachten met de boodschap ‘reeds gefikst, 54 gulden’. Nou, je schaamde je rot!”²¹¹

Met hun boodschap verwezen de militairen van de Landmacht naar hun lagere maandsalaris. Op andere momenten bleek dat de mariniers eigenlijk medelijden hadden met de slechte uitrusting en voorzieningen waar de mensen van de Landmacht het mee moesten doen. Als de mogelijkheid zich voordeed, toonden de mariniers zich zeer bereid om hun collega's bij te staan, bijvoorbeeld door hen granaten te geven die de Mariniersbrigade toch in overvloed had.

“Tijdens een patrouille kwamen we bij een post van de Landmacht. Die waren zó blij dat wij daar stonden dat ze zeiden: ‘kunnen jullie niet hier blijven?’ Ze voelden zich bedreigd. Eerlijk waar hoor, dat was zo treurig, het ontbrak ze aan zware wapens en granaten. Die jongens waren heel kwetsbaar. Ze bleven allemaal op 's nachts en overdag lieten ze de helft slapen. Ik heb ze nog een kistje met twaalf handgranaten gegeven, want die hadden we zat en maakten we toch nooit op. Daar waren ze blij mee joh! Ik vond het zielig, zoals ze erbij zaten.”²¹²

6.5.4: De houding van de mariniers ten opzichte van de diplomatieke onderhandelingen

De meeste geïnterviewden waren nauwelijks op de hoogte van de ontwikkelingen op politiek niveau. Een zeemilicien gaf de houding van veel mariniers treffend weer: “Ik wist niets van politiek af en hield me er ook niet mee bezig.”²¹³ Volgens één oorlogsvrijwilliger werden de officieren wel van de nodige informatie voorzien.²¹⁴ Twee geïnterviewde officieren konden zich van dit verschil echter niets herinneren.²¹⁵ Ondanks dat de mariniers zich niet wensten bezig te houden met politiek en er nauwelijks van op de hoogte waren, kwamen ze in het veld wel degelijk met de gevolgen van de politieke onderhandelingen in aanraking. Vooral de geïnterviewde oorlogsvrijwilligers hadden moeite met de keuzes die door de Nederlandse onderhandelaars werden gemaakt. Ze konden niet begrijpen dat het zo lang duurde voordat ze

²¹¹ Interview 8.

²¹² Interview 7.

²¹³ Interview 7.

²¹⁴ Interview 5.

²¹⁵ Interview 1 en interview 9.

toestemming kregen om tot actie over te gaan, terwijl de situatie, vooral tegenover de lokale bevolking, steeds verder uit de hand liep. De mariniers in Indië zagen geen resultaten van de onderhandelingen. Zij werden alleen geconfronteerd met het feit dat de strijd steeds meer Nederlandse slachtoffers eiste. De komst van de eerste politionele actie werd om die reden dan ook door allen toegejuicht. Eén van hen vertelde:

“We waren blij toe, want het was natuurlijk een beetje pappen en nathouden met alleen maar praten. En tegelijkertijd werden die lui hoe langer hoe brutaler, ze gingen steeds rotter doen. En ja, dan vonden we af en toe een kapot gehakte marinier. Dat werd knap vervelend! Het zat ons tot hier, dus wij zeiden: ‘verdomme doe eens een keer wat jongens!’”²¹⁶

Toen deze actie om voor de oorlogsvrijwilligers vaak duistere redenen vroegtijdig werd afgebroken, kwamen de geïnterviewde mariniers opnieuw in aanraking met de voor hen frustrerende gevolgen van het politieke machtsspel. Ook een beroepsmarinier kon zich die frustraties herinneren:

“Het stopzetten van de Eerste Politionele Actie was een desillusie, want het was groot opgezet en dan in één keer houdt het allemaal op. Maar op een gegeven moment maak je zoveel van dit soort desillusies mee dat het er gewoon bij hoort. Ze hebben me wel eens met mijn peloton midden in de rimboe neergezet dat ik dacht, wat doe ik hier?”²¹⁷

Net als de andere beroepsmarinier maakte deze veteraan zich niet erg druk om wat de politiek met hen voor had. Voor de beroepsmariniers telde maar één ding: overleven. Dat doel was veel belangrijker dan overwinnen.

6.5.5 De houding van de mariniers ten opzichte van de lokale bevolking

Alle geïnterviewden waren opgegroeid met het idee dat Indië bij Nederland hoorde. Toch kon vrijwel iedereen in meer of mindere mate begrip opbrengen voor het onafhankelijkheidsstreven van de Indonesische bevolking. Volgens een oorlogsvrijwilliger kwam dit onder andere doordat koningin Wilhelmina in een radiotoespraak in 1942 had gesproken over een gewijzigde opstelling tegenover Indië in de toekomst. Daarmee had ze in feite de mogelijke onafhankelijkheid van Indonesië al aangekondigd.²¹⁸ Verschillende

²¹⁶ Interview 1.

²¹⁷ Interview 9.

²¹⁸ Interview 1.

geïnterviewden gaven echter wel aan dat zij de manier waarop de Indonesiërs trachten hun onafhankelijkheid te bereiken, afkeurden. Ze waren allemaal zeer gecharmeerd van de vriendelijke lokale bevolking die in hun ogen geen kwaad in de zin had, maar ze hadden geen goed woord over voor de vijanden die het leven van de gewone mensen zuur maakten.

“Er waren mensen bij, ach, die waren zo eenvoudig en ook zo ontzettend vriendelijk. Normaal gesproken was er helemaal geen kwaad. Het kwaad waar je mee te maken had, werd zo enorm opgeklopt. De meesten werden gewoon opgepord, of die hadden bepaalde belangen. Maar ik heb TNI'ers [militairen van het leger van de Republiek, NA] gezien, dat was het gajes van de wereld. Daar hoefde ik geen contact mee.”²¹⁹

De geïnterviewden zijn er allemaal trots op dat ze de gewone mensen hebben kunnen helpen, hoewel, naarmate de strijd langer duurde, een steeds groter deel van de bevolking niet meer geholpen wilde worden. Een oorlogsvrijwilliger sprak hierover:

“Toen bleek dat de mensen niet meer door ons geholpen wilden worden, kregen ze mijn zegen. Vanaf dat moment heb ik tegen mijn jongens gezegd dat ze er alleen nog maar voor moesten zorgen dat ze heelhuids thuis zouden komen.”²²⁰

6.6 Thuisvaren

6.6.1 Wat is thuis?

Eindelijk was het dan zover: de marinier mocht thuisvaren, zoals de gang terug naar huis onder de mariniers meestal werd genoemd. Voor veel mariniers kwam het nieuws dat ze spoedig naar huis konden onverwacht. Alleen sommige beroepsmariniers konden dat moment zien aankomen, bijvoorbeeld omdat ze waren getrouwd en getrouwde beroepsmariniers maximaal twee jaar uitgezonden mochten worden.²²¹ Het was fijn om de familie en eventueel de geliefde weer terug te zien, maar voor de meeste geïnterviewden betekende de thuisreis vooral het begin van een zeer onzekere periode. Zou er wel werk te vinden zijn? En hoe zat het met de huisvesting? Een zeemilicien kon zich het benauwde gevoel dat hij had toen hij terug was in zijn kleine kamertje in zijn ouderlijk huis nog goed herinneren.²²² Ook een oorlogsvrijwilliger kreeg met de nodige moeilijkheden te maken bij zijn thuiskomst. Vlak

²¹⁹ Interview 5.

²²⁰ Interview 5.

²²¹ Op basis van uitspraken in interview 9.

²²² Interview 7.

voor zijn vertrek naar Indië was hij getrouwd, omdat zijn toenmalige vriendin zwanger was. Toen hij thuiskwam had hij geen huis, maar wel een vrouw en een zoon die hij nog nooit gezien had. Een huis en een baan wist hij gelukkig snel te vinden, maar het viel het niet mee om om te schakelen van het harde leven in Indië naar het gezinsleven in Nederland:

“Toen ik thuis kwam begon het gewenningsproces met een vrouw en een kind. Dat was heel raar, ik was helemaal geen gezinsmens, ook door mijn opleiding niet. Ik zat altijd in een mannenwereld, op de internaten en in militaire dienst. Alleen maar mannen om me heen en dan ineens vrouwen en een zoontje. Want mijn vrouw woonde bij haar moeder thuis en daar was ook nog een zus, dus die kleine jongen was opgevoed door drie vrouwen. En dan komt er ineens een rabauw naar binnen! Dat ging natuurlijk niet zo best. Het heeft jaren geduurd voordat alles weer een beetje genormaliseerd was. Dat was heel moeilijk, ook voor het kind natuurlijk.”²²³

Uit dit verhaal blijkt dat de thuiskomst niet alleen voor de militair moeilijk was. De familie, de geliefde en de eventuele kinderen moesten leren omgaan met iemand die na de uitzending naar Indië niet meer de persoon was die zij kenden. De mariniers waren vertrokken als jongens en kwamen terug als mannen, aangepast aan de normen van een mannenwereld die het thuisfront niet kende en niet begreep.

6.6.2 Demobilisatievoorzieningen

De geïnterviewden zijn eensgezind in hun mening over de manier waarop de overheid hen bij hun terugkeer in Nederland opving. Toen wisten ze niet beter, maar achteraf kan gezegd worden dat de getroffen voorzieningen weinig voorstelden. Toch hebben verscheidene geïnterviewden dankbaar gebruik gemaakt van de demobilisatievoorzieningen die er wel waren. De oorlogsvrijwilligers deden een beroep op deze voorzieningen voor het verkrijgen van passende huisvesting of scholing. Eén van hen kreeg een toelage voor de HBS.²²⁴ Ook een zeemilicien is destijds op weg geholpen door verschillende instanties.²²⁵ Een andere zeemilicien maakte gebruik van de plicht die werkgevers hadden om hun voormalige werknemer terug in dienst te nemen.²²⁶ De beroepsmarinier die was opgegroeid in Indië en in 1949 met zijn gezin naar Nederland kwam, had vooral slechte ervaringen met de demobilisatievoorzieningen:

²²³ Interview 1.

²²⁴ Interview 2.

²²⁵ Interview 7.

²²⁶ Interview 6.

“We hadden geen geld, geen stukje wintergoed, het vroom tien graden en we zaten in een houten keet met zulke kieren. De wind blies er doorheen. Als je je kind te slapen zette op een matras, begon hij te huilen, omdat er stro in zat. Zo werden we ontvangen. Er stonden hele winkels vol met goede matrassen, maar die mocht de marine niet gebruiken voor de opvang van hun mensen uit Indië. Ongelooflijk, we waren allemaal onderofficier en dan moesten we op stro slapen! Jarenlang heb ik tussen de luizen geslapen, dat kan ik me voorstellen, want toen was je krijgsgevangene. Dat is iets waar niemand wat aan kon doen, maar nadat je na je krijgsgevangenschap drie jaar voor je land hebt geknakt, moest je nog zo erbarmelijk slapen.”²²⁷

Uiteraard hebben degenen die bij hun ouders terugkeerden of een eigen huis hadden de ontvangst die de beroepsmarinier beschreef niet meegemaakt. Zij waren in belangrijke mate afhankelijk van de zorg en de voorzieningen van familie en vrienden. Het verhaal van de beroepsmarinier geeft wel een beeld van de manier waarop de militairen die voor de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd in Indië woonden, in Nederland werden opgevangen. Iedereen die uit Indië kwam en niet bij familie of vrienden terecht kon, kreeg vermoedelijk te maken met de hierboven beschreven omstandigheden.

6.6.3 Leven na de Mariniersbrigade

De geïnterviewde beroepsmariniers bleven na hun terugkeer uit Indië in dienst van het Korps Mariniers en werden al gauw opnieuw uitgezonden. De andere geïnterviewden werden gedemobiliseerd en moesten op zoek naar werk. Eén geïnterviewde oorlogsvrijwilliger besloot om zich in Indië te laten demobiliseren:

“In Indië heb ik een aantal keer bijgetekend, omdat het in Holland toch niets was. De jongens die mij voorgegaan waren naar huis schreven ook: het is hopeloos. Werk was er bijna niet. Dus toen mijn tijd er daar echt op zat, ben ik in Indië gebleven. In Holland was er niets te doen was en daar kon ik een goed salaris verdienen.”²²⁸

Het is opmerkelijk dat de oud-Indiëgangsters aan de oorlogsvrijwilliger lieten weten dat er geen werk was. De statistieken laten een heel ander beeld zien van de werkgelegenheid in Nederland. Al snel na de oorlog ging het Nederland economisch gezien redelijk voor de wind en nam het aantal beschikbare banen toe.²²⁹ Toch spreken meerdere geïnterviewden over een gebrek aan werk. Daaruit kan worden opgemaakt dat er kennelijk geen werk voor hén was. Wilde niemand ze hebben? Was de overgang van het leven in Indië naar het beschikbare werk

²²⁷ Interview 8.

²²⁸ Interview 4.

²²⁹ www.cbs.nl (07-03-2007).

in Nederland voor de militairen zelf te groot? Uit de interviews is gebleken dat het laatste voor sommigen zeker gold.

De oorlogsvrijwilliger van het bovenstaande citaat werkte tot 1959 voor verschillende ondernemingen in Indonesië. Terug in Nederland kon naar eigen zeggen hij niet aarden, waardoor hij na twee jaar weer naar het buitenland vertrok. Hij bleek niet de enige geïnterviewde te zijn die problemen had met aarden in Nederland. Een andere oorlogsvrijwilliger en een zeemilicien overwogen emigratie, maar besloten om uiteenlopende redenen deze plannen niet door te zetten.²³⁰ Hoeveel mariniers uiteindelijk wel die stap hebben gezet is onduidelijk. Stil blijven zitten op één plek was in ieder geval niets voor de geïnterviewde mariniers. Drie van de vijf oorlogsvrijwilligers reisden voor hun werk de halve wereld af. Het is de vraag of dat een direct gevolg was van een ingrijpende periode in Indië, of dat de invulling van hun werkende leven voortkwam uit een avonturierszin die zij altijd al hadden en die ook van invloed was op hun aanmelding als oorlogsvrijwilliger. Waarschijnlijk is er sprake van een combinatie van beide factoren.

6.7 Verwerking

6.7.1 De zichtbaarheid van trauma's

Het is moeilijk vast te stellen in hoeverre de veteranen die ik heb gesproken nadien op wat voor manier dan ook last hebben gehad van hun verleden in Indië. Zelden zullen mensen die lijden aan symptomen van PTSS (Post Traumatisch Stress Syndroom), zoals herbelevingen, vermijdingsgedrag en een verhoogde prikkelbaarheid, over hun problemen praten en zeker niet in het bijzijn van een veel jongere buitenstaander. Uit het feit dat de negen geïnterviewde veteranen bereid waren uitvoerig over hun tijd in Indië te vertellen en in staat waren dit vrijwel probleemloos te doen, kan echter worden opgemaakt dat zij hun herinneringen aan Indië een plaats hebben gegeven, hoewel dat voor sommigen niet altijd gemakkelijk is geweest.

Ongetwijfeld zijn er oud-mariniers die de herinneringen aan de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd geen plaats hebben kunnen geven. Bramsen, Klarenbeek en Van der Ploeg hebben uitvoerig onderzoek gedaan naar de klachten en de gezondheidsbeleving van oorlogsveteranen vijftig jaar later. Zij benaderden voor hun onderzoek ruim 1.700 leden van

²³⁰ Interview 2 en interview 6.

de Bond van Nederlandse Militaire Oorlogs- en dienstslachtoffers (BNMO), die vlak na de Tweede Wereldoorlog is opgericht om de belangen te behartigen van militairen die in de oorlog of tijdens hun diensttijd blijvende lichamelijke of psychische schade hebben opgelopen. 78% van de leden die meewerkten aan het onderzoek was actief in de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Bramsen, Klarenbeek en Van der Ploeg splitsten deze groep helaas niet uit in militaire eenheden. Daardoor blijft het onduidelijk hoeveel mariniers zich onder de onderzochte personen bevonden. Het onderzoek heeft wel aangetoond dat er een aanzienlijke groep Indiëveteranen als gevolg van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd psychische schade heeft opgelopen.²³¹ Dit betekent dat de betrekkelijk probleemloze verwerking door de geïnterviewde oud-mariniers niet representatief hoeft te zijn voor de verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd van alle mariniers uit de Mariniersbrigade. De gevallen met ernstige psychische problemen blijven immers in dit werkstuk onzichtbaar.

6.7.2 'Positieve' herinneringen

Op de vraag hoe zij anno 2006 terugkijken op hun tijd in Indië gaven vrijwel alle geïnterviewden een positief antwoord. "Ik had het voor geen goud willen missen"²³² en "het was de mooiste tijd van mijn leven"²³³ waren uitspraken die in de interviews regelmatig terugkeerden. Wel werden deze opmerkingen vaak gevolgd door de opmerking dat zij zo gelukkig waren om "heel thuis te komen". Alle geïnterviewden zijn zich ervan bewust dat veel anderen, waaronder soms heel goede kameraden, dat niet meer kunnen zeggen. Zelf zouden ze hun tijd bij de Mariniersbrigade zo over doen, hoewel enkele geïnterviewde oorlogsvrijwilligers daar een kanttekening bij plaatsten. Van tevoren stonden zij volledig achter hun keuze voor de Mariniersbrigade, maar achteraf zien ze de situatie heel anders. Zo vertelde één van de oorlogsvrijwilligers:

*"Als ik van tevoren had geweten hoe alles gelopen zou zijn, had ik ook een lange neus getrokken. Dan had ik mijn tijd veel beter gebruikt. Maar dat weet je niet, je weet niet dat ze de hele boel verkopen en dat Amerika ons verraadt."*²³⁴

²³¹ I. Bramsen, 'Klachten en gezondheidsbeleving van oorlogsveteranen vijftig jaar later' en Bramsen, 'Psychische aanpassing van oorlogsveteranen op lange termijn. Het vervolgonderzoek onder leden van de BNMO'.

²³² Interview 9.

²³³ Interview 2.

²³⁴ Interview 1.

Slechts één geïnterviewde zou zijn tijd bij de Mariniersbrigade niet hebben overgedaan, omdat hij het de gevaarlijkste periode in zijn leven vond en hij er veel “gekke en heftige dingen” had meegemaakt.²³⁵ Opvallend genoeg is degene die deze uitspraak deed de beroepsmarinier die voor zijn tijd bij de Mariniersbrigade de slag in de Javazee meemaakte en die als krijgsgevangene bij de Burma-spoorweg en in de mijnen bij Nagasaki werkte. Zijn afwijkende beleving van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd kan misschien worden verklaard uit het feit dat hij aan het begin van zijn tijd bij de Mariniersbrigade in Indië trouwde en een gezin stichtte. Daarmee kwam hij als het ware in een andere levensfase terecht, waardoor hij zich meer dan ooit bewust werd van de mogelijke gevolgen van alle gevaren die hij liep. De afhankelijkheid van de beleving van een bepaalde levensfase werd onderschreven door een zeemilicien, die stelde dat zijn onverschrokken houding en het gebrek aan angst samenhang met zijn jeugdige leeftijd.²³⁶

Het feit dat de meeste geïnterviewden anno 2006 positief terugkijken op hun tijd in Indië wil niet zeggen dat hun verleden helemaal geen rol meer speelde in hun leven. Bij thuiskomst uit Indië was er weinig tijd om stil te staan bij het verleden. De mariniers vonden werk en het leven ging door. Pas op latere leeftijd dachten veel geïnterviewden weer meer terug aan hun tijd bij de Mariniersbrigade en daarbij traden bij in ieder geval één van hen problemen op:

“Na de Tweede Politionele Actie moesten we met vier man ergens op af. Op een goed moment was een band van de lichte vrachtwagen defect. Die moest verwisseld worden en toen zei ik: ‘geef mij je karabijn maar, dan ga ik wel verder.’ Toen ben ik ergens terecht gekomen waar ik werkelijk dacht: nou heeft mijn laatste seconde geslagen. Ik heb als een wilde om me heen geslagen, want ik ging schieten maar er bleek maar één kogel in te zitten. Dan sta je daar met een lege karabijn. Dat is een situatie geweest waar ik later nachtmerries van heb gekregen. Het gekke is, van al die andere dingen niet. (...) Toen ik in de zestig jaar was, kon ik door de pijn in een been helemaal niet meer lopen. En de dokter zei ook nog eens tegen me dat ik niet meer aan het werk mocht! Dat is helemaal verkeerd bij me gevallen, ik voelde me verloren. Ik voelde me al niet prettig vanwege de situatie en toen kwam ’s nachts ook nog eens dat hele gedoe weer terug. In die tijd ben ik bij de BNMO terecht gekomen en zelfs bij een psychiater, maar hij heeft me maar matig kunnen helpen. Ik heb meer plezier gehad van de BNMO waar je met dezelfde jongens zat en waar je een hele goede begeleider had die het diepste uit je ziel naar boven haalde. Ik heb er baat bij gehad. Alles bij elkaar heeft het misschien twee jaar geduurd.”²³⁷

²³⁵ Interview 8.

²³⁶ Interview 6.

²³⁷ Interview 5.

Dit verhaal sluit uitstekend aan bij de constatering die psychologen vanaf de jaren zestig deden dat veel psychische klachten pas na een rustige periode van relatief geslaagde aanpassing in de maatschappij aan de oppervlakte komen.²³⁸

6.7.3 De geïnterviewden over de excessen

Alle geïnterviewden hadden een duidelijke mening over het maatschappelijke excessendebat. Volgens hen heeft het begrip ‘exces’ voor buitenstaanders vaak een heel andere betekenis dan voor henzelf. Een geïnterviewde oorlogsvrijwilliger vroeg zich hardop af:

“Wat is een exces? Als er vanuit een kampong geschoten werd, schoten we die kampong aan flarden. Dan moeten ze maar niet schieten. Dat is hetzelfde met die kinderen van vijftien jaar die een machinepistool hadden. Als ze daarmee lopen, schieten we ze dood, want anders schieten ze ons dood.”²³⁹

Ook andere geïnterviewden wezen op de vage grens tussen een exces en een noodzakelijke actie voor de eigen veiligheid. Volgens hen kwamen werkelijke excessen weinig voor, maar konden ze niet helemaal worden voorkomen, omdat sommige gebeurtenissen nu eenmaal emotionele reacties opriepen.

Nog steeds hebben de geïnterviewden het gevoel soms niet begrepen te worden in het maatschappelijk debat over de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Vooral van de kant van de naoorlogse regeringen wordt een gebrek aan erkenning ervaren. Zowel de geïnterviewde beroepsmariniers als de oorlogsvrijwilligers en zeemiliciens geven politiek links hiervan de schuld. Een oorlogsvrijwilliger geeft op de volgende bladzijde zijn mening over de zogenaamde Bondowoso-affaire. Gedurende een door de Mariniersbrigade georganiseerd treintransport van gevangenen van Bondowoso naar Soerabaja kwamen op 23 november 1947 46 gevangenen door verstikking om het leven. Al gedurende de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd is er over dit incident de nodige ophef ontstaan. Naar aanleiding van een officieel onderzoek dat destijds was ingesteld, werd de conclusie getrokken dat van kwade opzet geen sprake kon zijn. Het feit dat de normaliter niet voor gevangentransport gebruikte koelwagens onvoldoende waren geventileerd, werd geweten aan nalatigheid.²⁴⁰ Ondanks de uitkomst van het onderzoek wordt de Bondowoso-affaire regelmatig aangevoerd als een voorbeeld van de oorlogsmisdaden gepleegd door Nederlandse militairen in Indië.

²³⁸ Withuis, *Erkenning. Van oorlogstrauma naar laagcultuur*.

²³⁹ Interview 1.

²⁴⁰ Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949*, 199.

“De hele Bondowoso-affaire was gewoon een ongelukkige samenloop van omstandigheden. Dat die gevangenen te lang in die hete wagens zaten, was natuurlijk een fout. Maar het was geen moedwil. We dachten heus niet: laten we die lui eens even uitkoken. Dat zijn allemaal verzinsels van die rode horde. Wij zijn oorlogsmisdadigers? Kom nou.”²⁴¹

Ook een beroepsmarinier is van mening dat vooral politiek links de militairen probeert zwart te maken:

“De links georiënteerde mensen zitten elk excus op te blazen en maken er een heel verhaal van. Aan de andere kant zeg ik: ik heb het ook ervaren en ik heb niet ervaren dat wij daar behoorlijk tekeer zijn gegaan. En daar waar het wel is gebeurd? Die gevallen ken ik ook, maar dat zijn uitzonderingen. Iemand die links georiënteerd is, uit die hoek komt het meestal, ziet kans om van zo'n incident een vreselijk verhaal te maken.”²⁴²

Het gevoel van miskennis lijkt echter geen psychische problemen bij de geïnterviewden te hebben veroorzaakt. Dat kan te maken hebben met het feit dat geen van hen aangaf met niemand over het verleden in Indië te kunnen praten. Iedereen onderhoudt op een of andere manier contact met oude kameraden van de Mariniersbrigade. Deze contacten worden gekoesterd, omdat alleen andere oud-mariniers precies kunnen begrijpen wat ze voelen en waarom ze het zo voelen.

6.7.4 Een ander geluid

De geïnterviewde mariniers zijn eensgezind in hun mening over het zogenaamde excessendebat. Zijn er ook andere geluiden uit de Mariniersbrigade te horen (geweest)? Uitvoerig onderzoek in krantenartikelen en in herinneringsliteratuur heeft geen andere meningen naar voren gebracht. Dat kan betekenen dat de gehele mariniersbrigade het gevoel van miskennis herkent, maar het ligt meer voor de hand dat mariniers met een van de geïnterviewden afwijkende mening nooit met hun verhaal op de voorgrond zijn getreden.

Enkele veteranen uit andere militaire eenheden deden dit wel. Joop Hueting, een sociaal-democraat die als dienstplichtig soldaat bij het regiment stoottroepen in Indië diende, is de eerste en één van bekendste personen die aan een groot publiek een ander geluid liet horen. Hij was degene die in 1969 in het televisieprogramma *Achter het Nieuws* naar buiten

²⁴¹ Interview 1.

²⁴² Interview 9.

trad met zijn verhaal over de Nederlandse oorlogsmisdaden tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Ook na zijn spraakmakende televisieoptreden heeft hij nog geregeld van zich laten horen. Zijn mening over het excessendebat is heel anders dan de visie van de geïnterviewde mariniers. Veel Indiëveteranen wensen in zijn ogen hun verwondingen apart te houden en te koesteren als iets heel bijzonders. Natuurlijk was het zwaar in Indië, maar Hueting vindt dat die veteranen overdrijven. Er zijn immers wel meer mensen die vreselijke dingen hebben meegemaakt. Helaas worden de trauma's door het huidige veteranenbeleid alleen maar dieper. Liever had Hueting een beleid gezien waarin de verantwoordelijkheid van het individu op verschillende niveaus wordt nagetrokken, omdat er wel veel verontschuldigungen, zoals doodsangst, zijn voor de aanwending van geweld, maar er geen excuus is voor systematisch sadisme.²⁴³

Naar eigen zeggen staat Hueting niet alleen in zijn mening. Na zijn optreden in *Achter het Nieuws* kreeg hij diverse reacties van mensen die het verhaal van Hueting herkenden:

“De ‘officiële’ veteranen hebben in ’69 definitief voor hun trauma’s gekozen. Maar er zijn wel degelijk veteranen bij wie allerlei data die door hun hoofd spookten, op hun plaats vielen. Voor hen was het een opluchting: eindelijk een coherent beeld van hun jaren in Indië, met de mooie kanten én de nare. Ik heb in de weken na die uitzending ook dagboeken opgestuurd gekregen, waaruit bleek dat sommige jongens ter plekke veel beter hadden nagedacht dan ik. Die noteerden in hun schriftjes ontroerende beschrijvingen van de sporen die ze bij de acties achterlieten.”²⁴⁴

Uit de uitspraken van Hueting kan worden opgemaakt dat er, naast de visie van de geïnterviewde mariniers, onder de Indiëveteranen ook andere opvattingen over het excessendebat bestaan. Door het gebrek aan informatie, blijft echter onduidelijk in hoeverre dit andere geluid van de oud-mariniers bijval krijgt.

6.8 De verschillen tussen de drie groepen volgens de veteranen zelf

In dit werkstuk wordt getracht te ontdekken of er verschillen bestaan in de beleving en de verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd tussen de beroepsmariniers, oorlogsvrijwilligers en zeemiliciens. In het kader van dit onderzoek is het naar mijn mening heel interessant om aan de geïnterviewden zelf te vragen hoe zij tegen de andere groepen aan

²⁴³ Meijer, *Oostindisch doof*, 51-58.

²⁴⁴ Meijer, *Oostindisch doof*, 58.

keken. Hebben zij in hun tijd bij de Mariniersbrigade verschillen tussen de drie groepen waargenomen en zo ja, waar kwamen deze verschillen volgens hen dan vandaan?

In de eerste plaats valt op dat zodra er in een interview mogelijke onderlinge verschillen ter sprake kwamen, iedere geïnterviewde eerst het hechte karakter van de Mariniersbrigade en de grote kameraadschap benadrukte. Zo stelde een oorlogsvrijwilliger:

“Voor zover die verschillen aanwezig zouden zijn geweest, en nu zeg ik het al heel zachtjes, waren ze in ieder geval na korte tijd verdwenen. Je was met elkáár. En dan maakt het niet uit of je nou van die kant komt of van die kant, je gaat toch gezamenlijk verder. Dat heb ik altijd als een groot goed ervaren.”²⁴⁵

Toch was niet iedereen gelijk en het waren in de interviews vooral de oorlogsvrijwilligers die daar uitspraken over deden. De beroepsmariniers werden door een aantal oorlogsvrijwilligers gezien als een ander slag mensen. De zogenaamde ‘1665’ers waren harde jongens die maling hadden aan de afkomst van de nieuwe vrijwilligers. Deftige achternamen werden in de opleiding al snel verbasterd.²⁴⁶ De oude garde was ook behoorlijk streng. Een vrijwilliger beschreef hun omgangsvormen als volgt: “Als je niet blij was dan stampen ze bij wijze van spreken wel een glimlach op je gezicht.”²⁴⁷ De oorlogsvrijwilligers waren volgens hem niet zo van de strakke regels, maar zij hoefden dan ook geen promotie te maken. Deze promotie kwam in de vorm van tijdelijke rangen vaak al vanzelf en dat zorgde weer voor wrijving met de beroepsmariniers. In Indië was er soms sprake van een onderlinge strijd om de beste vaste baantjes. Vooral de bewaking van gevangenen en de verblijfplaatsen van hooggeplaatste personen was populair, omdat de mariniers op die locaties relatief weinig risico liepen. In sommige gevallen konden er ook bijzondere privileges aan zulke banen verbonden zijn.²⁴⁸

De zeemiliciens moesten volgens een andere oorlogsvrijwilliger bij aankomst nog veel leren over de normen van het mariniersbestaan in Indië. Hij vertelde over een confrontatie met een groep debarkerende zeemiliciens in de haven van Soerabaja:

“Op een gegeven ogenblik moest ik de Sommelsdijk lossen met een stel koelies.”²⁴⁹ Op dat schip zaten zeemiliciens, ik geloof zelfs dat het de eerste zeemiliciens waren. Toen commandeerde ik tegen mijn mandoer, een leider van een groep koelies, dat hij ze een beetje moest laten opschieten, want die schuit moest leeg. Dan konden namelijk de troepen van boord. Maar het schoot niet op, dus ik riep naar beneden. Die koelies zaten in het ruim gewoon een strootje te roken. Nou, toen kreeg ik toch een lading over me heen

²⁴⁵ Interview 5.

²⁴⁶ Interview 1.

²⁴⁷ Interview 1.

²⁴⁸ Hier werd over gesproken in bijvoorbeeld interview 4 en interview 8.

²⁴⁹ Arbeiders.

*van die zeemiliciens. 'Moordenaars!' werd er geroepen en 'zie je wel dat het tuig is! Ze blaffen die gasten af!' Toen heb ik nog gezegd tegen zo'n groepje: 'je komt nou uit Nederland, hoe was het daar voor de oorlog? Mocht je daar dan niet tegen een arbeider zeggen dat hij moet opschieten? Ik vloek niet, ik roep alleen maar dat ze moeten opschieten.' Maar de zeemiliciens waren niet voor rede vatbaar. Zij kwamen echt met een bepaald beeld in Indië. Dat zijn ze later wel kwijtgeraakt."*²⁵⁰

De geïnterviewde zeemiliciens werkten veel samen met oorlogsvrijwilligers en benadrukten dat zij nooit problemen met hen hadden. Ze waren immers net zo streng opgeleid als zichzelf. Wel herinnerde een zeemilicien zich dat er soms tegen beroepsmariniers werden opgekeken, omdat zij beschikten over meer ervaring en al veel hadden meegemaakt.²⁵¹ Opvallend genoeg vertelde een beroepsmarinier in zijn interview juist dat hij niet het idee had dat er ooit tegen hem werd opgekeken door oorlogsvrijwilligers of zeemiliciens. Voor hem was er weinig onderscheid tussen de drie groepen. Hij maakte wel een andere beroepsmarinier mee die in het begin niets van de oorlogsvrijwilligers moest hebben. Door de ervaringen in de praktijk moest hij later echter zijn mening radicaal herzien.²⁵²

6.9 Conclusie

Na de uitvoerige analyse van de interviews is gebleken dat van grote verschillen tussen de beroepsmariniers, oorlogsvrijwilligers en zeemiliciens in de beleving en de verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd nauwelijks sprake is, terwijl de geïnterviewden toch sterk verschillen wat betreft hun persoonlijke achtergrond, scholing, religie, status bij de Mariniersbrigade en de plaats en tijd van hun uitzending naar Indië. De mogelijke verklaring hiervoor moet gezocht worden in de factor die alle geïnterviewden ondanks de grote verschillen bindt: het 'brigadegevoel'. In elk interview werd het belang van dit bijzondere fenomeen benadrukt. De normen uit de Nederlandse samenleving werden vervangen door de normen die hoorden bij de cultuur binnen de Mariniersbrigade. Kameraden in de brigade namen de rol als steunpilaar in het leven over van bijvoorbeeld een pre-existente factor als religie. Hoe groot de onderlinge verschillen voor de dienstdienst ook waren en hoe verschillend de status in de dienstdienst ook was, in de Mariniersbrigade kreeg iedereen na verloop van tijd het gevoel één te zijn. Toch bleven er natuurlijk kleine verschillen bestaan. Er bestond nu eenmaal een hiërarchische structuur binnen de militaire eenheid, waardoor een marinier eerste

²⁵⁰ Interview 2.

²⁵¹ Interview 6.

²⁵² Interview 9.

klas nooit helemaal gelijk kon staan aan een luitenant. Zestig jaar na dato, bestaat het brigadegevoel bij de geïnterviewden nog steeds. Zij hebben dan ook allemaal, al dan niet via verenigingen, contact met andere oud-mariniers. Het valt te verwachten dat de veteranen die geen contacten met andere Indiëgangsters (willen) onderhouden, het hechte brigadegevoel anno 2007 anders ervaren.

Pre-existentie speelde in sommige gevallen zeker een rol bij de beleving en de verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Uit een aantal interviews is bijvoorbeeld gebleken dat gebeurtenissen in het leven vóór de uitzending naar Indië, en dan vooral gebeurtenissen die verband hielden met de Tweede Wereldoorlog, invloed hadden op de manier waarop de mariniers later tegen de strijd in Indië aankeken. Op de verwerking van de tijd bij de Mariniersbrigade lijken dergelijke factoren geen invloed te hebben.

Geen van de geïnterviewden heeft op het eerste gezicht ernstige blijvende psychische schade als gevolg van hun Indië-verleden opgelopen. Daarbij moet worden opgemerkt dat de geïnterviewden niet representatief hoeven te zijn voor alle mariniers uit de Mariniersbrigade. Een onderzoeker krijgt zelden de mogelijkheid om degenen die wel blijvende psychische schade hebben opgelopen te spreken. Hetzelfde probleem treedt op wanneer het excessendebat ter sprake komt. Alle geïnterviewden hebben hier een duidelijke mening over. Ze ervaren nog steeds een zeker onbegrip in de samenleving. Dit wil niet zeggen dat er geen oud-mariniers zijn die een andere mening zijn toegedaan. Omdat de geïnterviewde mariniers zo eensgezind in hun mening waren en er geen publicaties van mariniers met een afwijkend standpunt bekend zijn, was het echter niet mogelijk om het andere geluid in dit werkstuk uitgebreid aan de orde te laten komen.

De duidelijkste onderlinge verschillen zijn te onderscheiden wanneer de geïnterviewde veteranen terugkijken op hun tijd bij de Mariniersbrigade en wanneer zij spreken over hun mening over het politieke machtsspel die zij hadden tijdens hun uitzending. De frustratie van de geïnterviewde oorlogsvrijwilligers over de politieke en tactische keuzes in Indië was groter dan de frustratie van de zeemiliciens en de beroepsmariniers. Dat is op zichzelf niet verwonderlijk, aangezien de oorlogsvrijwilligers met bepaalde verwachtingen en doelstellingen waren vertrokken en zij van mening waren dat ze mede door het politieke machtsspel hun verwachtingen niet waar konden maken. De zeemiliciens werden veel minder dan de oorlogsvrijwilligers gedreven door idealen. Hetzelfde gold voor de beroepsmariniers. Hoewel zij zeker ook een mening over de politieke en tactische keuzes hadden, stond voor hen overleven overduidelijk voorop. Hun tijd in Indië volgde op een veelbewogen oorlogsperiode waarin ze al lang van huis waren geweest. De geïnterviewde beroepsmariniers

kijken mede om die reden, maar ook omdat ze in een andere levensfase zaten, minder positief terug op hun tijd bij de Mariniersbrigade dan de andere geïnterviewden. De oorlogsvrijwilligers en de zeemiliciens zouden hun uitzending zo over doen. Enkelen uit de eerstgenoemde groep plaatsten daar echter wel een kanttekening bij, maar dat heeft meer te maken met hun mening over de gevoerde politiek in Indië, dan met de strijd zelf.

7. Slotbeschouwing

Remco Meijer zag de discussie tussen schrijvers, journalisten, historici en andere wetenschappers in zijn boek *Oostindisch doof, het Nederlandse debat over de dekolonisatie van Indonesië* als ‘een bont amalgaam van verschillende groeperingen die door elkaar heen praten, namens elkaar spreken en veel moeite doen om de suggestie te wekken dat ze naar elkaar luisteren’. Het wederzijdse onbegrip tussen de discussianten in het debat wordt deels veroorzaakt door onwetendheid en een verkeerde benadering van het verleden. Veel mensen nemen niet de moeite om zich echt in de literatuur te verdiepen en ze verplaatsen zich bijvoorbeeld onvoldoende in de omstandigheden waarin de militairen in Indië verkeerden. Met een wetboek in de hand is het gemakkelijk om daden te bestempelen als excessen of oorlogsmisdaden. Om een goed onderbouwd oordeel over een gebeurtenis te kunnen vellen, is het echter noodzakelijk om de context van die gebeurtenis goed te bestuderen. In welke tijd vonden de gebeurtenissen plaats? Waren de toen heersende opvattingen over goed of fout handelen wel dezelfde als nu? De historicus moet zich altijd bewust zijn van de wijze waarop zijn onderzoek tot stand komt en de positie die hij in de maatschappij inneemt. Bovendien is het heel belangrijk om te blijven beseffen dat de militairen in Indië mensen waren met menselijke gevoelens en menselijke reacties.

Rudy Kousbroek meende dat historici bewust hebben nagelaten om alle feiten van de dekolonisatie van Nederlands-Indië boven tafel te krijgen. Met zijn doofpotthese kreeg Kousbroek weinig bijval. Op één punt had hij echter gelijk: er bestaan hiaten in de literatuur over de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. In de wetenschappelijke publicaties zijn slechts een aantal deelgebieden aan de orde gekomen. Over de Mariniersbrigade zijn heel wat boeken en artikelen verschenen, maar de meeste hiervan kunnen worden ondergebracht in de categorie herinneringsliteratuur. Zuiver wetenschappelijke publicaties over de Mariniersbrigade zijn zeldzaam. Het kleine aantal onderzoekers dat zich volledig op dit onderwerp heeft geconcentreerd, is vooral ingegaan op de organisatorische en bestuurlijke aspecten van de inzet van de Mariniersbrigade in Indië. Het proefschrift van Schoonoord is hier een voorbeeld van. Het verhaal van de mensen die de Mariniersbrigade vormden blijft onderbelicht of is incompleet. Wie enkel vluchtig naar de literatuur kijkt, zou daardoor kunnen denken dat de Mariniersbrigade alleen uit oorlogsvrijwilligers bestond. In werkelijkheid werd de eenheid gevormd door drie groepen. De beroepsmariniers, oorlogsvrijwilligers en zeemiliciens hebben allemaal een eigen verhaal.

In dit werkstuk is onderzocht in welke groepen de Mariniersbrigade kan worden opgedeeld als gekeken wordt naar hun status bij de brigade (beroeps, dienstplichtig of vrijwillig) en hun religieuze, politieke en geografische afkomst en in hoeverre deze groepen van elkaar verschillen wat betreft de beleving en de verwerking van het conflict. Het is niet gelukt om een representatief verhaal neer te zetten over de beleving en de verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd in de gehele Mariniersbrigade. De veteranen die blijvende psychische schade hebben overgehouden aan hun tijd in Indië en degenen die om wat voor reden dan ook een van de massa afwijkende mening over de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd hebben, zijn zelden met hun verhaal naar buiten getreden. Voor de onderzoeker is deze groep veteranen helaas vrijwel onbereikbaar. Er mag worden aangenomen dat de verhalen van de geïnterviewden in dit werkstuk wel representatief zijn voor de groep oud-mariniers die relatief positief terugkijken op hun verleden bij de Mariniersbrigade.

Helemaal betrouwbaar kunnen verhalen die worden verkregen door middel van interviews nooit zijn. In zestig jaar tijd worden de oorspronkelijke herinneringen door allerlei factoren beïnvloed en veranderd. De geïnterviewde bepaalt bovendien zelf welke herinneringen hij met de onderzoeker deelt en in welke vorm hij ze presenteert. Sommige zaken zijn te pijnlijk om te vertellen. Andere gebeurtenissen blijven in het geheugen verborgen omdat ze de reputatie van individuele mariniers of de brigade als geheel zouden kunnen schaden. Na een zorgvuldige analyse van de verhalen van alle geïnterviewden is echter een beeld ontstaan dat bij het gebruik van ander bronnenmateriaal nooit gevormd zou kunnen worden. Beleven en verwerken zijn heel persoonlijke processen. De orale bron is een uitstekend middel voor de onderzoeker die iets van zulke processen tracht te begrijpen.

Om de interviewpopulatie voor dit werkstuk evenwichtig te kunnen samenstellen, diende de samenstelling van de Mariniersbrigade als geheel te worden onderzocht. De passagierslijsten van de troepentransportschepen waren daarvoor een geschikte bron. Op de lijsten zijn bruikbare gegevens teruggevonden van 450 beroepsmariniers, 2.883 oorlogsvrijwilligers en 4.304 zeemiliciens. Aan de hand van deze gegevens kon worden geconcludeerd dat de geografische afkomst van de mariniers uit de drie groepen nauwelijks verschilde. De oververtegenwoordiging van oorlogsvrijwilligers die afkomstig waren uit Zuid-Nederland was veel kleiner dan op basis van de informatie over de werving werd verwacht. Verder is uit de gegevens gebleken dat de oorlogsvrijwilligers en de zeemiliciens gemiddeld jonger waren dan de beroepsmariniers en dat de onderlinge leeftijdsverschillen binnen de groep oorlogsvrijwilligers groter waren dan binnen de groep zeemiliciens. Er zijn te

weinig gegevens bewaard gebleven over de religieuze gezindte om ook voor dit aspect een vergelijking tussen de drie groepen te maken. Het enige dat met zekerheid kon worden vastgesteld, is dat de religieuze verhoudingen binnen de groep zeemiliciens niet anders lagen dan in de Nederlandse samenleving. Over de politieke voorkeur van de mariniers verschaften de passagierslijsten geen informatie.

Het verhaal van de negen geïnterviewde oud-mariniers heeft een overwegend positieve klank. Iedereen koestert warme herinneringen aan het leven in een eenheid waar je onvoorwaardelijk op je kameraden kon bouwen. De uitzending naar Indië was niet alleen een tijd van strijd en discipline, maar in zekere zin ook een tijd van vrijheid. De normen uit de Nederlandse samenleving werden vervangen door de specifieke normen van de Mariniersbrigade. Geen van de geïnterviewden heeft die overgang als vervelend ervaren, hoewel bij thuiskomst soms bleek hoezeer de mariniers het leven in de Nederlandse samenleving waren ontwend. Uit de interviews is naar voren gekomen dat aanvankelijk veel mariniers aanpassingsproblemen hadden, zowel binnen de familie als op de arbeidsmarkt. Het was moeilijk om een passende baan te vinden en daardoor werd door enkele geïnterviewden zelfs emigratie overwogen. Duidelijk is dat de mariniers niet meer zomaar geschikt waren voor een kantoorbaan. Ze hadden de ruimte nodig. Veel geïnterviewden vonden die ruimte door eigen baas te worden of door een baan aan te nemen waarin ze letterlijk veel bewegingsvrijheid kregen.

Natuurlijk herinnert iedere geïnterviewde zich ook vervelende perioden. De harde confrontatie met de gevolgen van geweld maakte vaak veel indruk. Zeker de verminking of de dood van kameraden kon heftige emoties oproepen. De manier waarop de geïnterviewden daarmee omgingen hing af van de aard van de gebeurtenis en de steun die de hij van zijn maten kreeg. De analyse van de interviews in dit werkstuk ondersteunt echter ook de stelling van Withuis dat het goed zou zijn om pre-existente factoren als cultuur, religie en persoonlijkheid weer in te voeren in het diagnostisch instrumentarium en in het denken over trauma en traumatisering. Verschillende geïnterviewden gaven namelijk aan dat gebeurtenissen in hun leven vóór de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd invloed hadden op de wijze waarop zij met gebeurtenissen tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd omgingen.

Na thuiskomst kregen de geïnterviewden al snel te maken met de toenemende taboeïsering van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. In de wetenschap is het een gangbare veronderstelling geworden dat een gebrek aan erkenning de verwerking van deze periode door de veteranen geen goed heeft gedaan. De geïnterviewde veteranen ervaren

inderdaad gebrek aan erkenning. Ze hebben daar echter, voor zover dat aan de hand van dit onderzoek kon worden beoordeeld, niet psychisch onder geleden. Ondanks de aanpassingsproblemen die sommigen na thuiskomst ondervonden, hebben uiteindelijk alle geïnterviewden hun herinneringen aan de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd een plaats kunnen geven. Daarmee zijn ze vermoedelijk representatief voor een aanzienlijk deel van de Mariniersbrigade. Een aantal oud-mariniërs zal echter anders op de tijd in Indië terugkijken.

De verschillen in de beleving en de verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd tussen de beroepsmariniërs, de oorlogsvrijwilligers en de zeemiliciens waren gering. De belangrijkste oorzaak hiervoor is het ontbreken van een zogenaamde ‘hokjesgeest’ in de Mariniersbrigade. Dat is op zichzelf niet verrassend, want het optreden van een dergelijk verschijnsel in de gedachten van de mariniërs zou het functioneren van de militaire eenheid zeer waarschijnlijk hebben verzwakt. Het is wel opvallend om te zien hoe goed onderlinge verschillen door het brigadegevoel ongedaan werden gemaakt en hoe groot de verwantschap zestig jaar later nog steeds is. Het blijft jammer dat degenen die niet goed in de groep lagen, niet in dit werkstuk aan het woord zijn gekomen. Hun verhaal zou immers meer duidelijkheid kunnen verschaffen over de mogelijke negatieve aspecten van het brigadegevoel.

De enige grote verschillen tussen de drie groepen die aan de hand van de interviews kunnen worden onderscheiden, hebben betrekking op de manier waarop de mariniërs anno 2007 terugkijken op hun tijd bij de Mariniersbrigade en op hun mening over het politieke machtsspel ten tijde van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. De geïnterviewde oorlogsvrijwilligers werden het meest gedreven door idealen, waardoor hun frustratie over de politieke en tactische keuzes in Indië groter was dan de frustratie van de geïnterviewde beroepsmariniërs en zeemiliciens. Sommige geïnterviewde oorlogsvrijwilligers stelden dat ze de zaken destijds anders hadden aangepakt als ze meer over die politieke en tactische keuzes hadden geweten. Daaruit kan worden geconcludeerd dat de frustratie zestig jaar later nog steeds gevoeld wordt. Ondanks de frustraties geven de geïnterviewde oorlogsvrijwilligers net als de zeemiliciens aan dat ze hun tijd in Indië zo over zouden willen doen. De geïnterviewde beroepsmariniërs zijn over dat aspect minder uitgesproken. Zij zaten in een andere levensfase dan de meeste geïnterviewde oorlogsvrijwilligers en zeemiliciens. Bovendien vormde voor hen de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd een nieuwe gevaarlijke en onzekere periode na de Tweede Wereldoorlog, waarin ze als militair al ingrijpende zaken hadden meegemaakt. Daarom hadden de geïnterviewde beroepsmariniërs, meer dan de andere geïnterviewden, maar één doel voor ogen: overleven.

In dit werkstuk is de beleving en de verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd door de verschillende groepen binnen de Mariniersbrigade met elkaar vergeleken. Door deze comparatieve benadering kon worden onderzocht welke groepsspecifieke kenmerken een rol speelden bij het beleven en het verwerken van het conflict. Gebleken is dat niet alleen de beroepsmariniers, oorlogsvrijwilligers en zeemiliciens op basis van specifieke kenmerken als aparte groepen kunnen worden gedefinieerd, maar dat ook de Mariniersbrigade als geheel mag worden gezien als een groep die op basis van een aantal kenmerken afwijkt van andere militaire eenheden. In de literatuur is al veelvuldig onderzoek gedaan naar de beleving en de verwerking door Indiëveteranen. In de bundel van Van der Ploeg en Weerts, *Veteranen in Nederland. Onderzoek naar de gevolgen van oorlogservaringen - Tweede Wereldoorlog - Politionele Acties – Korea*, wordt bijvoorbeeld nagegaan wat precies de aard is van de psychische klachten onder de leden van de BNMO en waar deze klachten vandaan komen. Wat deze en andere onderzoekers hebben nagelaten, is het uitsplitsen van de groep Indiëveteranen in militaire eenheden. In dit werkstuk is één van de militaire eenheden onder de loep genomen. Het zou buitengewoon interessant zijn om de resultaten van dit werkstuk te kunnen vergelijken met de uitkomsten van eenzelfde onderzoek onder de veteranen van bijvoorbeeld de Koninklijke Landmacht. Hoe hebben de militairen van de landmacht de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd beleefd en verwerkt? Kijken ze net zo positief terug op hun tijd in Indië als de geïnterviewde mariniers?

Het is bekend dat de mariniers vergeleken met de soldaten van de landmacht uitzonderlijk goed uitgerust waren. De landmacht moest het in Indië meestal met veel minder materieel en munitie doen. Bovendien bleef de kwaliteit en effectiviteit van hun uitrusting ver achter bij de moderne Amerikaanse uitrusting van de mariniers. Kwamen de soldaten van de landmacht daardoor vaker in gevaarlijke situaties terecht? En als dat het geval was, is het percentage militairen dat als gevolg van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd psychische schade opliep in de Koninklijke Landmacht dan hoger dan in de Mariniersbrigade? Een vergelijkend onderzoek zou deze interessante vragen kunnen beantwoorden.

Bijlage A²⁵³

Voorzieningen na Klein Verlof:

- Lunchpakket.
- Rantsoen sigaretten.
- Envelop met alle benodigde demobilisatiebescheiden.
- Ongeacht rang, maar wel afhankelijk van de wijze waarop de dienst naar tevredenheid werd vervuld een bonus van 100 gulden ter bestrijding van de eerste onkosten en de aanschaf van kleding.
- 70 gulden voor de aanschaf van een burgerkostuum.
- Distributiebescheiden: extra textielpunten, een schoenenbon en levensmiddelenbonnen.
- Vervoersbewijs voor gratis openbaar vervoer gedurende de verloftijd.
- Aanvraagformulier voor de toekenning van een erecertificaat met bijbehorende Ereteken voor Orde en Vrede.
- Toezegging demobilisatiepremie van 10 gulden voor elke gediende maand in Nederlands-Indië met een maximum van 300 gulden, uit te betalen bij definitief afzwaaien.
- Een schrijven van inspecteur-generaal der krijgsmacht Prins Bernhard, waarin hij liet weten dat de militairen bij problemen altijd een beroep op hem mochten doen en dat hij hen bij 'redelijke verlangens' naar vermogen zou helpen.

Voorzieningen na Groot Verlof:

- Bij de zoektocht naar geschikte huisvesting werd hij zondermeer op de urgentielijst geplaatst
- Aparte loketten voor veteranen bij huisvestingsbureaus en distributiekantoren
- Recht op herplaatsing bij de oude werkgever
- Voorrang bij arbeidsbemiddeling
- Financiële tegemoetkoming voor het volgen of voltooien van een studie of vakopleiding
- Voorrang bij de plaatsing op rijkswerkplaatsen, waar een vakopleiding in de bouw- en metaalnijverheid

²⁵³ Van der Dool, *In een notedop*.

- Mogelijkheid tot het verkrijgen van een bedrijfskrediet als een veteraan een eigen zaak wilde beginnen
- Mogelijkheid om een beroepskeuzetest af te leggen
- Tegemoetkoming in de emigratiekosten indien de veteraan niet naar Nederland wilde terugkeren of er niet wilde blijven
- Recht op een overbruggingsuitkering van maximaal een jaar voor veteranen die er niet direct in slaagden een baan of een studie te vinden
- Tegemoetkoming in de kosten van de vrijwillige ziekteverzekering

Bijlage B

Figuur 6: Nederlandse gemeenten met de grootste bevolkingsomvang in 1950²⁵⁴

	Gemeente	Aantal inwoners		Gemeente	Aantal inwoners
1.	Amsterdam	836.000	11.	Arnhem	103.000
2.	Rotterdam	676.000	12.	Leiden	90.000
3.	Den Haag	559.000	13.	Breda	89.000
4.	Utrecht	193.000	14.	Hilversum	88.000
5.	Haarlem	162.000	15.	Apeldoorn	87.000
6.	Eindhoven	141.000	16.	Leeuwarden	79.000
7.	Groningen	137.000	17.	Maastricht	78.000
8.	Tilburg	120.000	18.	Schiedam	73.000
9.	Nijmegen	111.000	19.	Dordrecht	71.000
10.	Enschede	107.000	20.	Delft	65.000

Figuur 7: top twintig van gemeenten waar de meeste beroepsmariniers woonachtig waren

	Gemeente	Aantal mariniers		Gemeente	Aantal mariniers
1.	Den Haag	58	11.	Rijswijk	6
2.	Amsterdam	48	11.	Middelburg	6
3.	Rotterdam	46	11.	Arnhem	6
4.	Eindhoven	13	14.	Leiden	5
5.	Nijmegen	11	14.	Heerlen	5
5.	Maastricht	11	14.	Breda	5
7.	Utrecht	9	17.	Vlaardingen	4
7.	Den Helder	9	17.	Tilburg	4
9.	Haarlem	8	17.	Schiedam	4
10.	Heemstede	7	17.	Bergen op Zoom	4

²⁵⁴ Bron: <http://www.nidi.knaw.nl> (29-11-2006).

Figuur 8: top twintig van gemeenten waar de meeste oorlogsvrijwilligers woonachtig waren

	Gemeente	Aantal mariniers		Gemeente	Aantal mariniers
1.	Amsterdam	269	11.	Leeuwarden	40
2.	Rotterdam	125	12.	Maastricht	37
3.	Den Haag	120	13.	Den Bosch	34
4.	Tilburg	85	14.	Heerlen	33
5.	Utrecht	63	15.	Eindhoven	31
6.	Haarlem	50	16.	Vlaardingen	28
7.	Enschede	49	17.	Alkmaar	27
8.	Hilversum	43	18.	Breda	26
9.	Schiedam	41	18.	Arnhem	26
9.	Groningen	41	20.	Deventer	25
			20.	Amersfoort	25

Figuur 9: top twintig van gemeenten waar de meeste zeemiliciens woonachtig waren

	Gemeente	Aantal mariniers		Gemeente	Aantal mariniers
1.	Rotterdam	363	9.	Delft	44
2.	Amsterdam	316	12.	Apeldoorn	42
3.	Den Haag	185	13.	Vlaardingen	40
4.	Utrecht	95	13.	Leeuwarden	40
5.	Haarlem	83	15.	Breda	37
6.	Groningen	75	16.	Dordrecht	33
7.	Eindhoven	68	17.	Zaandam	32
8.	Arnhem	64	17.	Hengelo	32
9.	Schiedam	44	19.	Enschede	28
9.	Nijmegen	44	20.	Alkmaar	27

Bijlage C

Vragenlijst interviews

Achtergrond:

- Geboorteplaats
- Woonplaats kinder/jeugdtijd
- Gezins situatie thuis
- Religie
- Scholing
- Hoe de oorlog doorgekomen?

In dienst treden:

- Dienstplichtig, vrijwillig of beroeps?
- Vrijwillig/beroeps: beweegredenen in dienst treden
- Aangemoedigd door anderen?
- Stonden de ouders erachter?
- Beeld van mariniers toen
- Verwachtingen vooraf
- Dienstplichtig: mening over in dienst moeten treden
- Waarom bij de mariniers terecht gekomen?
- Beeld van mariniers toen
- Verwachtingen vooraf

Opleiding:

- Wanneer werd er met de opleiding begonnen?
- Waar werd de opleiding voor het Korps genoten?
- Hoe lang?
- Met hoeveel mensen tegelijk?
- Hoe was die groep samengesteld? Homogene groep of heterogene groep?

- Mening over omstandigheden op kazerne
- Zware opleiding?
- Goede voorbereiding of niet?
- Heeft de opleiding de verwachtingen over de tijd in Indië veranderd?

Overtocht:

- Wanneer?
- Welk schip?
- Bezigheden aan boord
- Omstandigheden aan boord
- Plezierige overtocht?

Plaatsing in Indië:

- Eenheid (compagnie/bataljon/peloton)
- Periode
- Functie en rang binnen het korps
- Locatie
- Met wie? OVW'ers, dienstplichtigen of beroeps?
- Onderlinge verhouding
- Welke rol speelden de kameraden bij de beleving van de tijd in Indië?
- Vrije tijd/ verlofmogelijkheden
- Beschrijf eens een dag uit de tijd in Indië
- Op dat moment op de hoogte van politieke onderhandelingen?
- Mening over de plaatselijke bevolking en hun onafhankelijkheidsstreven
- Ziek of gewond geweest?
- Wat was het meest vervelend?
- Wat was plezierig?
- Kwamen de belevingen daar overeen met de verwachtingen vooraf?

Thuisvaren:

- Wanneer?
- Welk schip?

- Verwachtingen van de thuiskomst
- Hoe verliep de thuiskomst?
- Kwamen de verwachtingen uit?
- Mening over de demobilisatievoorzieningen, goed geregeld?
- Gebruik gemaakt van voorzieningen op het gebied van scholing, arbeidsbemiddeling, bemiddeling bij het vinden van huisvesting e.d.?
- Hoe werd het burgerleven weer opgepakt?
- Getrouwd?
- Scholing?
- Werk?

Achteraf:

- Groot verschil tussen verwachtingen en de daadwerkelijke beleving?
- Wordt er nog vaak aan de tijd in Indië gedacht?
- Is er nadien nog contact geweest met oude kameraden?
- Problemen ervaren naar aanleiding van de tijd in Indië?

Maatschappelijk debat:

- Wat is de mening over de wijze waarop er in de loop der jaren over de strijd in Indonesië is gesproken?
- Is er een gevoel van gebrek aan erkenning?
- Zo ja, wat steekt (het meest)?

Bronnen

Archiefmateriaal

Nationaal Archief, Den Haag, Collectie Troepenverscheppingen van en naar Nederlands- en West-Indië behorende tot het Directoraat Verkeerswezen van het Hoofdkwartier Kwartiermeester-Generaal, 1945-1952 [1955], nummer toegang 2.13.103.

Interviews

Interview 1: Gesprek op 13 juni 2006 met een oorlogsvrijwilliger, geboren in 1921.

Interview 2: Gesprek op 13 juni 2006 met een oorlogsvrijwilliger, geboren in 1926.

Interview 3: Gesprek op 20 juni 2006 met een oorlogsvrijwilliger, geboren in 1924.

Interview 4: Gesprek op 20 juni 2006 met een oorlogsvrijwilliger, geboren in 1925,

Interview 5: Gesprek op 13 juli 2006 met een oorlogsvrijwilliger, geboren in 1925.

Interview 6: Gesprek op 27 juni 2006 met een zeemilicien, geboren in 1928.

Interview 7: Gesprek op 27 juni 2006 met een zeemilicien, geboren in 1927.

Interview 8: Gesprek op 4 juli 2006 met een beroepsmarinier, geboren in 1923.

Interview 9: Gesprek op 4 juli 2006 met een beroepsmarinier, geboren in 1922.

Literatuur

Afkorting: BMGN = Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden

Literatuur

Wij oorlogsvrijwilligers van de Koninklijke Marine, samengesteld door het bestuur van de Vereniging voor Oorlogsvrijwilligers van de Koninklijke Marine (Den Haag 2002).

Ankersmit, F.R., *Denken over geschiedenis* (Groningen 1984).

Beus, Jos de, 'God dekoloniseert niet. Een kritiek op de Nederlandse geschiedschrijving over de neergang van Nederlands-Indië en Nederlands Suriname', *BMGN* 116 (2001) afl. 3, 307-324.

Braak, Hans van de, 'Waarover wij niet mogen spreken' in: Hans van de Braak (ed.), *Taboe. Waarover wij niet mogen spreken* (Rotterdam 1989).

Bramsen, I., M.T.A. Klaarenbeek en H.M. van der Ploeg, 'Militaire gevechtservaringen in de jaren 1940-1950. Klachten en gezondheidsbeleving van oorlogsveteranen vijftig jaar later' in: H.M. van der Ploeg en J.M.P. Weerts (eds.), *Veteranen in Nederland. Onderzoek naar de gevolgen van oorlogservaringen - Tweede Wereldoorlog - Politionele Acties - Korea* (Lisse 1995).

Bramsen, I., M.T.A. Klaarenbeek en H.M. van der Ploeg, 'Psychische aanpassing van oorlogsveteranen op lange termijn. Het vervolgonderzoek onder leden van de BNMO' in: H.M. van der Ploeg en J.M.P. Weerts (eds.), *Veteranen in Nederland. Onderzoek naar de gevolgen van oorlogservaringen - Tweede Wereldoorlog - Politionele Acties - Korea* (Lisse 1995).

Doel, H.W. van den, 'De stijl van de historicus', *BMGN* 116 (2001) afl. 3, 334-337.

Dool, T. van der en G. Blokhuis, *De nieuwe demobilisatievoorzieningen. In een notedop. Voor militairen van de Koninklijke Landmacht die werkelijke dienst in Nederlandsch-Indië hebben verricht* ('s-Gravenhage 1948).

Doorn, J.A.A. van, *Belast verleden. Over de historisering van de publieke moraal* (Den Haag 2000).

Dussel, Wim, *Dat was jij, marinier!* (Amsterdam 1950).

Groen, P.M.H., "Ceterum censeo Djocjakartum esse delendum" in: G. Teitler en P.M.H. Groen (eds.), *De politionele acties* (Amsterdam 1987) 91-120.

Hoffenaar, J., 'Geen woorden maar daden. De terugkeer van de Nederlandse militairen uit Indonesië (1947-1951)' in: J. Hoffenaar en G. Teitler (eds.), *De Politionele Acties. Afwikkeling en verwerking* (Amsterdam 1990) 79-90.

- Holst Pellekaan, R.E. van, *Tienduizend vrije vogels. Oorlogsvrijwilligers bij de Koninklijke Marine 1944-1950* (Amsterdam 1993).
- Jong, J.J.P. de, 'Tussen Shoah en koloniaal verleden', *BMGN* 116 (2001) afl. 3, 330-333.
- Keizer, Madelon de, *Putten: de razzia en de herinnering* (Amsterdam 1998).
- Kors, Arjan, *'t Is plicht dat ied're jongen. Geschiedenis van de dienstplicht in Nederland* (Utrecht 1996).
- Locher-Scholten, Elsbeth, 'De grabbelton van De Beus of uit de ivoren toren. Een reactie', *BMGN* 116 (2001) afl. 3, 325-329.
- Loontjens, Ton, *Eens marinier, altijd marinier. Een leven vol afwisseling en avontuur. Qua Patet Orbis 1940-1972* (Dordrecht 2004).
- Lorenz, Chris, *De constructie van het verleden* (Meppel 1987).
- Maas, J.G., *Zeemilicieu bij de Mariniersbrigade* (Meppel 1999).
- Maas, M. en B. Hopman, 'De betekenis van herdenken', *Militaire Spectator* 169 (2000) afl. 5, 265-274.
- Maas, P.F. en J.E.C.M. van Oerle, 'Het leger te gelde' in: P.M.H. Groen en G. Teitler (eds.), *De politionele acties* (Amsterdam 1987) 11-28.
- Meijer, Hans, "'Zo snel mogelijk gedumpt"? De opvang van de uit Indië teruggekeerde KL-militairen, 1948-1951' in: Martin Elands (ed.), *Oost west, thuis best? De opvang van uit Nederlands-Indië teruggekeerde militairen 1948-1951* (Doorn 2004) 9-53.
- Meijer, Remco, *Oostindisch doof. Het Nederlandse debat over de dekolonisatie van Indonesië* (Amsterdam 1995).
- Ornstein, Leonard, 'Staakt-het-vuren?' *Vrij Nederland* 56 (1995) afl. 3, 8-9.
- Oudenhoven, J.P. van, *Groepsdynamica. Relaties binnen en tussen groepen* (Groningen 1998).
- Raven, G.J.A., 'De "gemakkelijke" werving van oorlogsvrijwilligers. Waarom boekte de Koninklijke Marine in 1944 meer succes dan tegenwoordig?' *Marineblad* 99 (1989) afl. 12, 514-519.
- Robben, Wim, *De Indonesië-weigeraars 1945-1950. Een onderzoek naar de omvang, motieven en gevolgen* (Zwolle 1981).
- Scagliola, Stef, *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (Amsterdam 2002).
- Schoeman, J.R., 'Veteranen van 'goede' en 'foute' missies', *Militaire Spectator* 169 (2000) afl. 5, 231-240.

Schoonoord, D.C.L., *De Mariniersbrigade 1943-1949. Wordings en inzet in Indonesië* ('s-Gravenhage 1988).

Schulte, J.W.M., 'Soldaten, legerleiding en thuisfront: een belangengemeenschap onder een ongelukkig gesternte' in: G. Teitler en P.M.H. Groen (eds.), *De politionele acties* (Amsterdam 1987) 29-43.

Schulte Nordholt, Henk, *Een staat van geweld* (Rotterdam 2000).

Thompson, Paul, *The voice of the past. Oral history* (Oxford 2000).

Vries, Peer, 'Veel 'onhistorische nostalgie' onder vakbroeders', *Historisch Nieuwsblad* 4 (1995) afl. 5, 38-40.

Wesseling, H.L., 'Geschiedenis tussen wetenschap en kunst' in: H.L. Wesseling (ed.), *Onder historici. Opstellen over geschiedenis en geschiedschrijving* (Amsterdam 1995).

Withuis, J., *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur* (Amsterdam 2002).

Ongepubliceerde scriptie

Kool, Mariska, *Zwarte Duivels? Collectieve herinneringen en mythevorming over het optreden van de Rotterdamse Mariniers in mei 1940*, (Rotterdam: Erasmus Universiteit, 2005).

Krantenartikelen

Boomsma, Graa, 'Het verleden blijft actief, het woekert door, barst naar buiten', *NRC Handelsblad* (26-5-1994).

Boomsma, Graa, 'Laat verzoening het winnen van verbittering', *NRC Handelsblad* (12-1-1995).

Jong, J.J.P. de, 'Nederland deed het zo slecht nog niet in Indië', *De Volkskrant* (21-1-1995).

Kousbroek, Rudy, 'P. Princen en de doofpot van onze Indische historie', *NRC Handelsblad* (20-8-1993).

Kousbroek, Rudy, 'De diachronie van de doofpot', *NRC Handelsblad* (29-4-1994).

Internetsites

<http://www.nidi.knaw.nl> (29-11-2006).

<http://www.parlement.com/9291000/biof/00362> (03-12-2006).

<http://www.parlement.com/9291000/modulesf/glyg14v0?key=g0cgdzfb> (03-12-2006).

<http://www.cbs.nl> (30-11-2006) en (07-03-2007).